

PROSESSUAALISEN TOIMINNAN TEORIA

Puiteistuneen toimijuuden pragmatistinen kuvaus

Antti Rannisto

Pro gradu -tutkielma

Sosiologia

Yhteiskuntatieteiden ja

filosofian laitos

Jyväskylän yliopisto

Syksy 2006

PROSESSUAALISEN TOIMINNAN TEORIA

Puiteistuneen toimijuuden pragmatistinen kuvaus

Antti Rannisto

Sosiologian Pro gradu -tutkielma

Yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos

Jyväskylän yliopisto

Ohjaajat: YTL Jukka Laari ja YTT Esa Konttinen

Syksy 2006

102 sivua, sisältää 1 liitteen

TIIVISTELMÄ

Tutkielmassa tarkastellaan toimintateoriaa *prosessuaalisuuden ja puiteistuneisuuden* näkökulmista. Tarkastelutavan taustalla on pragmatistisen filosofian toimintakäsitys. Pragmatismiin avulla etsitään synteettistä toimintateoreettista ratkaisua ei-reduktionistisen ja ei-dualistisen sosiaaliteorian perustaksi. Tutkielmalla on kaksi toisiinsa kietoutuvaa tavoitetta: ensinnäkin perustella, miksi prosessuaalisuuden ja puiteistuneisuuden ideat ovat välttämättömät toimintateorialle; ja toiseksi tarkastella, millaisia perustoja pragmatismi tarjoaa kokonaisvaltaiselle sosiaaliteorialle.

Toiminnan puiteistuneisuuden huomioimisessa ei vielä sinänsä ole mitään uutta. Pragmatistisen toimintakäsityksen avulla tätä sosiologialle keskeistä ajatusta viedään kuitenkin pidemmälle. Toiminnan puiteistuneisuus ymmärretään tällöin vahvassa merkityksessä: paitsi että puitteet rajoittavat toimintaa, ne ovat myös olennaisilta osin konstituoimassa sitä – kaikki toiminta on puitteisiinsa uppoutunutta. Tämänkaltainen näkemys puiteistuneisuudesta voidaan pragmatismiin avulla muotoilla kuitenkin niin, ettei se hävitä toimijan autonomian mahdollisuutta. Toiminta nähdään lopulta toimijan ja toiminnan puitteiden välisen vastavuoroisen ja prosessuaalisen suhteen muotona. Tästä syystä puitteet on otettava mukaan toiminnan tarkasteluun. Pragmatistinen, puiteistuneita prosesseja tarkasteleva toimintateoria on siis samalla teoriaa toimintaympäristöstä, yhteiskunnan rakenteesta, sosiaalisesta, ruumiista ja tavoista – tai siitä, miten toiminta niihin suhteutuu. Toimijuus nähdään *suhteessa olemisen prosessina*, jonka kuvaamiseen toimintateorian perinteiset käsitteet sopivat huonosti.

Prosessuaalisuuden ajatus on toimintateorialle tärkeä, jotta toiminnan historiallis-tilanteellinen sijoittuneisuus voidaan huomioida: tämä tarkoittaa toiminnan tarkastelua evolutiivisesta, kehityksellisestä aspektista. Ilman tällaista näkökulmaa toimintateorian on vaikea havaita toiminnan pyrkimystä tuottaa jatkuvuutta, joka tapahtuu toimintamallien 'koettelun' myötä. Tässä koetteluprosessissa kehittyvät puitteisiin sidottuja dispositionaalisia rationaalisuuksia eli *tavanmukaisuuksia*. Kun perinteinen toimintateoria on sivuuttanut paitsi rationaalisuuden myös normatiivisuuden prosessuaalisen ja kehittyvän luonteen, on se tuottanut abstraktia, konkreettisen toiminnan ilmiöistä irrotettua teoriaa. Paitsi että toimintateorian on havaittava toiminnan dispositioiden tuottamisen prosessuaalisuus, on sen myös ymmärrettävä muutoksen ja toiminnan *luovan* uudelleenorganisoinnin sijoittuneisuus.

Kokonaisuudessaan tästä seuraa näkemys toiminnan ilmiöiden jatkumollisesta luonteesta. Sosiaaliteorian perustalle olisi sijoitettava tämän näkemyksen kanssa sopusoinnussa oleva ei-reduktionistinen toimintakäsitys.

Tutkielman keskeinen lähdekirjallisuus koostuu nykypragmatistien esityksistä, tärkeimpinä ovat Erkki Kilpisen, Hans Joasin ja Geoffrey M. Hodgsonin teokset. Alan klassikoista keskeisimpiä vaikuttajia ovat Charles S. Peirce, John Dewey ja George Herbert Mead.

Avainsanoja: toiminta, toimintateoria, pragmatismi, prosessuaalisuus, puiteistuneisuus, tapa, luovuus, merkitys, instituutio.

SISÄLLYS

1 JOHDANTO.....	3
2 JOHDATUS PRAGMATISTISEEN TOIMINTATEORIAAN.....	7
2.1 Prosessuaalinen toiminta konteksteissaan: ei-reduktionistinen toimintatarkastelu....	7
2.2 Dualismi, reduktionismi ja semioottinen näkökulma.....	11
2.3 Toiminnan evolutiivisuus.....	18
3 PUITTEISTUNEEN TOIMINNAN PROSESSITULKINTA.....	24
3.1 Toiminta maailmassa olemisen tapana: tavanmukaisuus ja luovuus.....	25
3.1.1 Perinteisen toimintateorian kritiikki.....	27
3.1.2 Toiminnan ruumiillisuus ja intentionaalisuuden ei-teleologinen tulkinta.....	31
3.1.3 Tapa, luovuus ja rationaalisuus yhdistyvät.....	36
3.2 Reflektiivisen toimijuuden kehittyminen semioosissa.....	40
3.2.1 Charles S. Peircen triadinen merkkikäsitelmä ja semioosin teoria.....	43
3.2.2 Reflektoitu minä, luova toiminta ja interpretanttien ketjut.....	49
3.3 Yhteenveto: puitteistunut syklinen toimintaprosessi ja sen semiotiikka.....	54
4 PROSESSUAALINEN TOIMINTA SOSIAALISESSA JA INSTITUTIONAALISESSA KONTEKSTISSA.....	55
4.1 Toiminnan sosiaalisuus.....	55
4.2 Toiminta ja rakenne.....	63
4.2.1 Institutionalismeista.....	66
4.2.2 Instituutio, tapa ja toiminta.....	71
4.3 Yhteenveto: sosiaalisten tapojen merkityksellisyys.....	76
5 LOPUKSI: PROSESSUAALISEN JA PUITTEISTUNEEN TOIMINNAN TEORIA EI-REDUKTIONISTISEN SOSIAALITEORIAN PERUSTANA.....	80
LIITE: SEMIOOTTINEN REALISMI JA KONSTRUKTIONISMI.....	83
KIRJALLISUUS.....	92

1 JOHDANTO

Toiminta tapahtuu aina ajassa ja paikassa – toiminnalla on kontekstinsa. Jos tämä vaikuttaa itsestäänselvyydeltä, niin sitä se ei aina ole sosiologisellekaan toimintateorialle ollut. Kapea näkemys toiminnan konteksteista on ollut ns. metodologisen individualismin ja erityisesti rationaalisen *valinnan* ajatuksesta lähtevien toimintateorioiden heikkous. Mutta konteksti ei kuitenkaan tukahduta toimijan autonomiaa. Tämä on puolestaan joskus unohtunut rakenneteoreettisissa tarkasteluissa. Näin pähkinänkuoressa esitettyä asetelmaa on tuttu: Yksilön ja yhteiskunnan välistä suhdetta pohdittaessa ollaan sosiologisen teorian ytimessä.

Sosiologiassa esiintyviin reduktionistisiin tendensseihin voidaan ottaa myös hieman laajempi perspektiivi. Täydennetään edellistä jaottelua toisella, tehdään nelikenttä. Vaakatasossa kulkevan *yksilö-ympäristö* -janan lisäksi otetaan mukaan ylhäältä alas piirtyvä *mieli-ruumis* -jana. Ylös voidaan nyt sijoittaa ne reduktionismin versiot, jotka ottava lähtökohdaksi ruumiista irti abstrahoidun mielen; alas puolestaan sijoittuvat ne reduktionismit, jotka keskittyvät vain ruumiilliseen ja unohtavat yksilöllisen kokemuksen, subjektiivisen merkityksen tai yleisesti ottaen 'korkeampien' mielenilmiöiden kausaalisen vaikuttavuuden. Hahmottuva nelikenttä on tietenkin karikatyyrinomainen, Weberin ideaalityyppien hengessä tehty, mutta sille voidaan erilaisina yhdistelminä ja painotuksina sijoittaa tutkielmani kannalta keskeiset reduktionismin versiot.

Tyydyttävämpi ratkaisu toimintateorian perustaksi löytyy näiden ääripäiden väliltä. Toiminta on vuorovaikutusta ympäristön kanssa, tai pikemminkin, toiminnassa tullaan toimeen ympäristön kanssa. Lisäksi on muistettava, että toimija on ruumiillinen olio – ja että toiminta, jos mikä, on perustoiltaan ruumiillista. Ruumiillisen perustan päälle rakentuu kuitenkin monimuotoinen emergenttien tasojen kerrostuma. Tässä verkostossa tapahtuvaa entiteettien välistä vuorovaikutusta voidaan tarkastella puhumalla toiminnan *prosessuaalisuudesta* ja *puitteistuneisuudesta*. Ilman puitteistuneen prosessuaalisuuden huomioimista toimintateoria on vaarassa abstrahoida kohteensa irti ruumiistaan ja samalla ulos tästä maailmasta.

Toiminnan puitteistuneisuus sinänsä on vanha ajatus sosiologiassa. Sitä voisi jopa kutsua tieteenalan omimmaksi, klassiseksi teesiksi. Yleensä on ajateltu, että rationaalinen toiminta

– toimintateorian silmäterä ja samalla sen kompastuskivi – tapahtuu joidenkin puitteiden sääntelemänä; että rationaalisuus on ensin, sitten sen puitteistunut sääntely. Tässä työssä rationaalisuus itsessään hahmotetaan joksikin, joka kehittyy toiminnallisessa suhteesta näihin puitteisiin. Näin kysymys toiminnan rationaalisuudesta on samalla kysymys sen prosessuaalisuudesta. Puitteissa tapahtuvan rationaalisuuden muodostuksen asetelma ei siis ole annettuna valmis, vaan rationaalisuus kehittyy prosessuaalisessa vuorovaikutuksessa toimijan ja toiminnan puitteiden välillä.

Tarkastelen työssäni toiminnan ongelmaa siten kuin se pragmatistisen teorian valossa näyttäytyy. Tällöin keskeisiksi nousevat juuri mainitut prosessuaalisuuden ja puitteistuneisuuden teemat. Toiminnan prosessuaalista luonnetta hahmotan suhteessa niin ruumiiseen, tapaan, sosiaaliseen ja tilanteelliseen kontekstiin kuin myös yksilöä edeltävään institutionaaliseen tasoon. Samalla useat alueet, joiden tarkastelussa on perinteisesti päädytty erilaisiin reduktionismeihin tai dualismeihin, näyttäytyvät *jatkuomollisina*. Asian voisi tiivistää seuraavasti: toiminta nähdään puitteisiinsa uppoutuneena (*embedded*). Näin ollen näiden puitteiden on oltava läsnä myös toiminnan tarkastelussa. Eli vaikka työni polttopiste onkin toiminnan ongelmassa, tarkastelen myös sen konteksteja kattavan toimintateorian välttämättöminä osina. Pragmatistinen, puitteistuneita prosesseja tarkasteleva toimintateoria on näin samalla teoriaa yhteiskunnan rakenteesta, sosiaalisesta, ruumiista ja tavoista – tai siitä, miten toiminta niihin suhteutuu. Toimijuus nähdään tällöin monimutkaisena suhteessa olemisen prosessina, jonka kuvaamiseen toimintateorian tutut käsitteet sopivat huonosti. Prosessuaalisen toimintateorian hahmotus tarkoittaa näin myös muutamien käsitteiden uudelleenmäärittelyä. Toiminnan käsitteen ohella myös 'luovuus', 'tapa', 'merkitys', 'intersubjektiivisuus' ja 'instituutio' saavat alla uuden, prosessuaaliseen toimintateoriaan sopivan pragmatistisen määritelmän. Tämän kaiken tarkoituksena on ottaa muutamia askelia sellaisen systeemisellä tasolla liikkuvan jatkuomotulkinnan suuntaan, joka mahdollistaisi ei-reduktionistisen ja ei-dualistisen toimintateorian. Näitä askelia ottaessani seuraan jälkiä, joita pragmatistit ovat asian parissa tehneet.

Synteettinen katsaukseni, jonka kokoan *prosessuaalinen toimintateoria* -käsitteen alle, nojaa vahvasti sekä klassisen pragmatismiin että erityisesti sen nykytulkitsijoiden¹ tekemään

---

¹ On syytä huomauttaa, että tässä työssä ei tarkastella 'uuspragmatismina' tunnettua nykytulkinnan versiota, jonka taustalla on Richard Rortyn varsin kiistanalainen näkemys pragmatismista. Rortylainen tulkinta tekee

työhön. Keskeisinä vaikuttajina ovat mm. Erkki Kilpisen, Hans Joasin ja Geoffrey M. Hodgsonin esitykset. Heidän kirjoituksensa puolestaan pohjautuvat klassisten pragmatistien oivalluksiin; Charles S. Peirce (1839–1914), William James (1842–1910), John Dewey (1859–1952) ja George Herbert Mead (1863–1931) jättivät jälkeensä rikkaan teoriaperinteen, joka on 1980-luvulta lähtien noussut yhdeksi eniten kiinnostusta herättäväksi nykyteorian suuntaukseksi (Heiskala 2000, 119, 122).

Tutkielmani koostuu viidestä pääluvusta ja yhdestä liitteestä. Liikkeelle lähdetään niin, että seuraavassa luvussa, *Johdatus pragmatistiseen toimintateoriaan* (luku 2), tehdään alustava teoreettinen viritys tutustuen suuntauksen toimintakäsitteistön perusteisiin; samalla näitä teemoja sijoitetaan muutamiin nykykeskusteluissa esiintyviin temaattisiin konteksteihin. Luvussa tutustutaan alustavasti puitteissa tapahtuvan prosessuaalisen toiminnan ideaan ja esitellään tärkeä emergenssin käsite (luku 2.1); määritellään dualismin ja dualiteetin sekä reduktion ja reduktionismin käsitteiden väliset erot ja esitetään alustavasti näkemys semiotiikasta ongelmallisten dualismien ja reduktionismien ylittäjänä (luku 2.2); ja lopuksi syvennetään vielä näkökulmaa toiminnan prosessuaalisuuteen puhuen sen evoluutiosta (luku 2.3).

Kolmannessa luvussa, *Puitteistuneen toiminnan prosessitulkinta*, aloitetaan nimensä mukaisesti tarkempi prosessuaalisesti tulkitun (merkityksellisen) toiminnan käsitteen tarkastelu. Sosiologialle keskeisen käsitteen uudenlainen muotoilu aloitetaan kiinnittämällä huomio toiminnan tavanmukaisuuteen ja luovuuteen (luku 3.1), jonka jälkeen tästä näkökulmasta tehdään kriittinen katsaus perinteiseen toimintateoriaan (luku 3.1.1). Näissä osioissa tukeudutaan erityisesti Hans Joasin esityksiin. Seuraavaksi puhutaan toiminnan ruumiillisuudesta ja intentionaalisuuden ei-teleologisesta tulkinnasta (luku 3.1.2). Tämä puolestaan johtaa tavanmukaisuuden, rationaalisuuden ja luovuuden toisiinsa kietoutuneen luonteen tarkasteluun – tällöin keskeisiksi nousee Erkki Kilpisen tärkeä tulkinta pragmatistien omaperäisestä tapa-käsitteestä toiminnan prosessuaalisesti kehittyvän rationaalisuuden kuvauksena. Kun toiminnan prosessuaalisuuden tarkastelu on tehty, siirrytään sen semioottiseen kuvaukseen (luku 3.2) tukeutuen Peircen semioosin teoriaan (luku 3.2.1). Lopulta tarkastellaan puitteisiinsa sijoittuneen prosessuaalisen toiminnan

---

pragmatismista tiukkaa antirealismia ja sivuuttaa monia klassikoille (erityisesti Peircelle) keskeisiä teemoja – nimenomaan sellaisia, jotka ovat tärkeitä erilaisista dualismeista ja reduktionismeista irtipyristeleville teorioille.

vaiheita – tavanmukaisuutta ja luovuutta – Peircen interpretanttien teorian avulla (luku 3.2.2). Kolmannen luvun päättää lyhyt yhteenveto esitetystä puitteistuneesta ja syklisestä toimintaprosessista (luku 3.3).

Neljännessä luvussa, *Prosessuaalinen toiminta sosiaalisessa ja institutionaalisessa kontekstissa*, palataan aluksi toimijuuden kehittymisen lähtöpisteeseen, nyt tätä prosessia tarkastellaan ihmistoimijuudelle konstitutiivisen sosiaalisuuden – intersubjektiivisuuden – näkökulmasta käsin (luku 4.1); tällöin puhutaan G. H. Meadista ja tehdään myös kriittinen katsaus Margaret Archerin Mead-tulkintaan. Intersubjektiivisuuden tarkastelun myötä saavutaankin sosiologian iäisyysongelman äärelle, toiminnan ja rakenteen suhteeseen (luku 4.2). Pragmatistiselle toimintateorialle löydetään sen kaipaama makroteoreettinen vastinpari ns. vanhasta institutionalismista, jota on viimeaikoina esitelty erityisesti Geoffrey M. Hodgson (luvut 4.2.1 ja 4.2.2). Luvun lopussa tehdään vielä lyhyt yhteenveto ja puhutaan sosiaalisten tapojen merkityksellisyydestä (luku 4.2.3).

Viimein luvussa viisi, *Lopuksi: Prosessuaalisen ja puitteistuneen toiminnan teoria ei-reduktionistisen sosiaaliteorian perustana*, on aika vetää yhteen työn teemat ja esittää keskeisimmät johtopäätökset. Lisäksi työn lopusta löytyy *Liite: semioottinen realismi ja konstruktionismi*, josta voi hakea syventävää otetta pitkin matkaa esitettyjen semioottisten ajatusten perusteisiin.

Kokonaisuudessaan tutkielmaa ohjaa kaksi toisiinsa kietoutuvaa tavoitetta: ensinnäkin perustella, miksi prosessuaalisuuden ja puitteistuneisuuden ideat ovat välttämättömät toimintateorialle; ja toiseksi tarkastella, minkälaisia perustoja pragmatismi tarjoaa kokonaisvaltaiselle, toiminnan perspektiivistä hahmotetulle sosiaaliteorialle.

2 JOHDATUS PRAGMATISTISEEN TOIMINTATEORIAAN

Pragmatismi on 1800-luvun lopulla Yhdysvalloissa syntynyt filosofinen koulukunta, jonka tärkeimpiä klassikoita ovat Charles S. Peirce, William James, John Dewey ja George Herbert Mead². Pragmatismien vanhoille ajatuksille on viime vuosina syntynyt uutta kaikupohjaa monella alalla, myös sosiologiassa. Erityisesti näin on käynyt niiden nykykeskustelujen parissa, joissa on kiinnitetty huomiota sosiaali- ja yhteiskuntateorian ongelmallisiin reduktionistisiin ja dualistisiin tendensseihin. Seuraavassa teen pohjustavan katsauksen pragmatismien toimintateoreettiseen antiin esittelemällä sitä erityisesti prosessuaalisuuden ja puitteistuneisuuden teemojen näkökulmasta käsin. Tässä luvussa on näin tarkoitus hahmottaa niitä perustoja, joiden varaan myöhemmissä luvuissa tehty yksityiskohtaisempi puitteistuneen toiminnan prosessuaalinen tulkinta rakentuu.

2.1 Prosessuaalinen toiminta konteksteissaan: ei-reduktionistinen toimintatarkastelu

Pragmatistiseen toimintateoriaan tutustuminen on syytä aloittaa huomioimalla sen omaperäinen työjärjestys toiminnan ilmiötä tarkasteltaessa. Perinteisistä toimintateorioista ja erityisesti ns. rationaalisen valinnan teorioista poiketen tarkastelun lähtökohdaksi ei oteta utilitaristista, laskennallis-rationaalista toimintaa³. Pragmatistinen kritiikki, jonka mukaan laskennallisen rationaalinen toiminta ei voi olla toimintateorian lähtökohta, kytkeytyy kiintoisesti myös klassiseen sosiologiaan. Klassisen pragmatismien ja klassisen sosiologian yhtymäkohta löytyy niiden utilitaristisen toimintaymmärryksen kritiikistä. Tässä kritiikissä pragmatismi menee kuitenkin pidemmälle kuin klassinen sosiologia ja kyseenalaistaa paitsi kalkyyli-rationaalisen toiminnan teoreettisen ensisijaisuuden myös utilitaristisen käsityksen itse rationaalisuuden luonteesta. Molemmat perinteet pyrkivät osoittamaan utilitaristisen toimintateorian rajat, tässä on niiden samankaltaisuus; pragmatismi kuitenkin irtaantuu määrätietoisesti utilitaristisesta rationaalisuuskäsityksestä, kun taas klassisessa sosiologiassa se ikään kuin livahtaa mukaan myös normatiiviselle alueelle laajennettuun

---

² Listaa voisi vielä jatkaa seuraavilla nimillä: Josiah Royce (1855–1916), Thorstein Veblen (1857–1929), Charles Cooley (1864–1929), William I. Thomas (1863–1947), Arthur F. Bentley (1870–1957), jotka Roycea lukuun ottamatta kehittivät pragmatismia yhteiskuntatieteellisten kysymysten parissa.

³ Rationaalisen valinnan teorioiden paradigmaattisesta asemasta ks. esim. Whitford 2002.

tarkasteluun. Tässä mielessä pragmatismi tarjoaa klassista sosiologiaa radikaalimman vaihtoehdon utilitaristiselle ymmärrykselle toiminnasta ja rationaalisuudesta. (Kilpinen 2000, 22–27.)

Reflektoitu ja laskennallisen rationaalinen toiminta tai rationaalinen valinta ymmärretään pragmatistisen näkemyksen mukaan syklisen toimintaprosessin *mahdolliseksi vaiheeksi*, ei sen perusmuodoksi, kuten usein on ajateltu tai teoreettisesti implikoitu. Toiminnan kalkyylinen rationaalisuus, eli se tarkastelun alue, jonka useat toimintateoriat ottavat annetuksi lähtökohdakseen, voi pragmatistisen käsityksen mukaan rakentua vasta toiminnan edetessä – suhteutuen edeltävään käyttäytymiseen tai toimintaan –, jos vanha toimintamalli *kriisiytyessään* nousee ensin toimijan tietoisuuteen. Näin ollen rationaalinen päämäärien asettaminen ei ole pragmatistisen toimintateorian lähtökohta, vaan toiminnan prosessuaalisen kuvauksen yksi mahdollinen vaihe, joka on sijoitettava laajemman toimintatyyppien kirjon sisään. Sen lisäksi on tärkeää huomata, että nämä toiminnan kriisiytymisen tilanteet vaativat pikemminkin *luovaa* kuin laskennallisen rationaalista toimintaa; utilitaristisesti ymmärretty deduktiivis-rationaalinen toiminta kun voidaan nähdä yhtenä tavanomaisen toiminnan muotona. Sen tyyppinen kalkyyli-rationaalisuus, josta perinteiset toimintateoriat puhuvat, nojaa aiemmin kehittyneisiin ajattelu- ja toimintatapoihin tai 'välttämättömiin päättelymuotoihin' (*necessary reasoning*), kuten Peirce (EP 2, 36) asian ilmaisi⁴. Siksi se ei voi vastata täysin uudenlaiseen tilanteeseen, jossa toiminta on kriisiytynyt. Luova toiminta sen sijaan kohtaa maailman kontingenssin – ja toiminnan kriisiytymisen – tuottaen siihen jotain aidosti uutta. (Joas 1996; Kilpinen 2000; Heiskala 2000, 120–121.)

Kohti reflektoituja päämääriä pyrkivä toiminnan muoto voi rakentua vasta kun olemme jo olleet toiminnassa ennen tätä reflektion vaihetta. Näin myös reflektiota edeltävä käyttäytyminen on huomioitava toimintateoreettisessa käsitteistössä. Reflektiivinen toiminta ei myöskään synny tyhjiössä, maailmasta ja sen tapahtumista irrallaan, vaan ympäristö tapahtumiseen on nähtävä toimintaprosessiin aktiivisesti vaikuttavana osapuolena; jonain, jonka haasteisiin reflektiivinen mieli pyrkii vastaamaan. Reflektiivisyys, rationaalisuus ja luovuus ovat toiminnan ominaisuuksia, joiden merkitys avautuu vasta kun ne ymmärretään prosessuaalisesti ja puitteisiinsa suhteutuvina. Kaikkein perustavin

---

⁴ Tarkemmin aiheesta ks. esim. Kilpinen 2006b, 280–285.

edellytys mainittujen ominaisuuksien kehittymiselle on toiminnassa oleminen itsessään, joka tulee ymmärtää laajasti organismin maailmassa olemisen tapana (Joas 1999). Evoluutiohistoriallisesti ajateltuna ilman toimintaa tietoisuuden kehittyminen ei ylipäätään olisi ollut mahdollista, eikä siihen olisi ollut sen kummempin tarveakaan (Kilpinen 2006c, 7–9; Hodgson 2004a, 92). Ja toisaalta, evoluutiohistorialliselta tasolta yksittäisen toimijan tasolle siirryttäessä, toiminnan reflektoitu vaihe tulee myös tällöin ymmärtää jonain, jota edeltää refleктоimatonta toimintaa: reflektio on osa toimijan reaktiota aiempaan toimintaansa. Lisäksi se tulee ymmärtää reaktiivisena ilmiönä suhteessa toimintaympäristöön.

Tässä työssä toiminnan muotojen kirjoa hahmotetaan ruumiillisten, tavanmukaisten, sosiaalisten ja institutionaalisten puitteiden kautta. Kun toiminta nähdään prosessina, joka suhteutuu edellä mainittuihin puitteisiin, irtaudutaan samalla ongelmallisista dualismeista ja -dikotomioista. Tämän jälkeen puhe toiminnasta on tarkemmin ottaen puhetta siitä, kuinka toiminta on ihmisorganismien keino tulla toimeen ympäristönsä kanssa. Tästä siteestä huolimatta toimijuuteen liittyy *emergentejä* ilmiötä, joita ei voida palauttaa konteksteihinsa.

Nämä ei-reduktionistiset taustaoletukset mukailevat ns. emergenssijattelua, joka usein sisältyykin – ainakin implisiittisesti – sosiologisiin teorioihin. Emergenssin käsite viittaa todellisuuden kerrosluonteeseen, jossa ilmiöt jäsentyvät niin, että ylemmän tason ilmiöt ja ominaisuudet (kuten itsetietoisuus, kieli tai reflektoitu rationaalisuus) edellyttävät alemman tason ilmiöitä ja ominaisuuksia (esim. ruumiin, aivojen neurologisen verkoston jne.) mutta eivät kuitenkaan palaudu niihin. Hodgson (2004a, 424⁵) tiivistää tämän kerrosontologisen ajatuksen napakasti: ”järjestäytyneellä materiaalilla on emergentejä ominaisuuksia, joita ei voida selittää pelkästään materiaalin fyysisillä ominaisuuksilla”. Siirryttäessä alemmalta ontologiselta tasolta ylemmälle, tarkasteluun ilmestyy uusia ominaisuuksia ja ilmiöitä, entiteettien välisen vuorovaikutuksen aikaansaamia ilmiöitä, joita ei voida palauttaa niiden materiaaliseen perustaan. Näin eri tieteille voidaan jakaa omat tutkimustasonsa tai -alueensa emergenttien ilmiöiden mukaan. (Pihlström 1999; ks. myös Kuusela 1996, 41–49.) Emergenssin käsite on siis antireduktionistisen ajattelun työkalu. Samalla tästä hahmotustavasta seuraa erityinen huomio sille seikalle, että eri tasoja kuvaavat tieteet eivät voi olla ristiriidassa toistensa kanssa. Eli sosiaalisilla faktoilla on kyllä *sui generis*

---

⁵ Vieraskielisten lainausten käännökset A.R., ellei toisin mainittu.

-luonteensa – ’sosiaalista on selitettävä sosiaalisella’, kuten jo Durkheimin ohje kuului –, mutta samalla on aina muistettava, että tämän sosiaalisen tason selittämisen on oltava sopusoinnussa perustavampaa tasoa tutkivien tieteiden nykytietämyksen kanssa. (Hodgson 2004a, xv, 405–412, 450–451.)

Todellisuuden eri tasot eivät siis palaudu toisiinsa, mutta silti niiden välillä vallitsee jatkuvuus. Pragmatismen perustajan Charles S. Peircen filosofian kulmakiviä oli asioiden ja ilmiöiden jatkumollinen ymmärtäminen, jota Peirce nimitti *synekismiksi* (*synechism*)⁶. Synekismi on ”se filosofisen ajattelun tendenssi, joka painottaa ajatusta jatkuvuudesta ensisijaisen tärkeänä filosofialle” ja joka erityisesti korostaa ”välttämättömyyttä sisällyttää aito jatkuvuuden ajatus sen hypoteeseihin” (CP 6.169⁷). Toisaalla Peirce kirjoittaa:

Synekismi, edes vähemmän vahvoissa muodoissaan, ei voi koskaan hyväksyä dualismia ... laajimmassa legitimiissä merkityksessään filosofiana, joka suorittaa analyysinsä kirveellä, [*leaving, as the ultimate elements, unrelated chunks of being, this is most hostile to synechism*]. Erityisesti synekisti ei hyväksy kantaa, jonka mukaan psyykkiset ja fyysiset ilmiöt ovat toisistaan täysin erillisiä – niin, että ne kuuluisivat eri substanssien kategorioihin tai niin, että ne olisivat täysin toisistaan erilliset puolet samasta mitalista – vaan painottaa, että kaikki ilmiöt ovat samanluonteisia [*of one character*], vaikkakin jotkut ovat enemmän mentaalaisia ja spontaaneja, toiset taas enemmän materiaalisia ja säännöllisiä. (EP 2, 2.)

Synekistisen jatkumo- ja prosessiajattelun mukaan toimijan itsereflektiota ei voida kuvata irtileikattuneen tietoisuuden tai abstraktina ’hengen’ ilmiönä, vaan se on ymmärrettävä aina suhteessa tuon itsetietoisuuden mahdollistavaan ruumiilliseen tai materiaaliseen ja ympäristölliseen olemiseemme. Tätä käsitystä voi nimittää paitsi synekistiseksi myös naturalistiseksi tai tietyin varauksin materialistiseksi⁸.

Henki ja materia, kulttuuri ja luonto; mieli ja ruumis, toiminta ja rakenne – näiden välille on hahmotettava vuorovaikutuksellinen prosessi. Voidaan sanoa, että Peirce kehitti *semioosin* teoriansa tähän tarkoitukseen. Peircestä innoittunut Thomas A. Sebeok toteaa:

---

⁶ Synekismin asemasta Peircen filosofiassa ks. esim. Haack 2004, 142.

⁷ Käytän Peirce-tutkimuksessa vakiintunutta viittaustapaa: aluksi lyhenne kokoelman nimestä, sitten osan ja viimeiseksi sivun (EP-kokoelman kohdalla) tai (CP-kokoelmassa) fragmentin numero.

⁸ Tämä tietyin varauksin, sillä vaikka materiaalinen perusta onkin aina huomioitava, on myös pidettävä mielessä, että ylemmän tason ilmiöitä ei voida palauttaa tähän perustaan, kuten perusta-päällysrakenne-tarkasteluissa usein tehdään. Ja kuten lienee jo selvää, sama ei-reduktionistinen periaate pätee myös tässä esitettyyn naturalismin versioon. Fenomenologian ’naturalisoinnin’ mahdollisuuksia tarkastellutta Dan Zahavia (2004, 343–344) lainatakseni: ”miksi antaa reduktionistien monopolisoida naturalismin käsite”.

On karkea virhe asettaa luonto ja kulttuuri, organismi ja ympäristö toistensa vastakohtiksi. Niin sanottu ”kulttuuri” on istutettu luontoon; ympäristö, tai *Umwelt*, on organismin kehittämä malli. Semioosi yhdistää ne toisiinsa. (Sebeok 2001a, vii.)

Lähtökohdan, jonka mukaan vuorovaikutuksellinen prosessi todellakin on olemassa, tarjoaa pragmatismen näkemys toiminnasta. Tämän prosessin kuvaamiseen puolestaan löytyy spesifejä työkaluja Peircen semioosin teoriasta. Peirceläisen semiotiikan avulla voidaan käsitteellistää juuri näitä linkkejä emergentiltä tasolta toiselle, jolloin tasojen välinen liike ymmärretään semioosin muotona. Näin ymmärrettynä semiotiikka ottaa huomioon aina myös jonkin toimijalle ulkoisen maailman. Siksi tätä tarkastelutapaa voi kutsua *semioottiseksi realismiksi*⁹.

Peircen merkkiteoria taas kytkeytyy pragmatistiseen toimintakäsitykseen, sillä edellisen mukaan vakiintunut merkitys tulee pohjimmiltaan ymmärtää toiminnan tavaksi (esim. Määttänen 1995, 206); ja tapa, jatkuvuuksia tai yleisyyksiä (*generals*) kuvaavana käsitteenä¹⁰, on puolestaan aina pragmatistisen toimintateorian ytimessä (Kilpinen 2000).

2.2 Dualismi, reduktionismi ja semioottinen näkökulma

Ennen kuin tarkastelen prosessuaalisen toimintateorian kannalta keskeisiä dualismin ja reduktionismin muotoja, on ensin määriteltävä erot *dualiteetin* ja *dualismin* sekä *reduktion* ja *reduktionismin* käsitteiden välillä. On tärkeää huomata, että kritisoidessani dualismeja, en kritisoi dualiteettien käyttöä. Ja kun sanon reduktionismin olevan ongelma, en väitä kaikkea metodologista reduktiota ongelmalliseksi. Dualistinen ja reduktionistinen ajattelu ovat kyllä ongelmia toimintateorialle – ja sosiologialle yleisemminkin –, mutta analyyttisten dualiteettien käyttö ja tietyn asteinen reduktio ovat tieteellisen erittelyn ja selittämisen välttämättömyyksiä. Dualiteeteillä operoitaessa ei suinkaan aina päädytä dualismiin tai oleteta sellaista, eikä reduktio johda aina ongelmalliseen reduktionismiin. Mutta dualiteetit

---

⁹ Ks. myös *Liite: semioottinen realismi ja konstruktionismi*. Erilaisten reduktionismien ongelmallisuutta semioottisen subjektiteorian kannalta käsittelee Wiley 1994, 157–214.

¹⁰ Tämän näkemyksen mukaisesti tapa *ei* viittaa niinkään tosiasiasa tapahtuvaan toimintaan. Aktuaalinen toiminta *ilmentää* tapaa, joka vaikuttaa sen taustalla dispositiona. Tapa on pragmatistisessa traditiossa käsite, jolla kuvataan yleisyyksiä tai jatkuvuuksia, toiminnan taustalla vaikuttavia dispositioita. (Ks. esim. Hodgson 2004a, 291–292)

ja reduktio voivat käydä ongelmallisiksi, jos ne *ontologisoidaan* niin, että kuvattujen osasten omaa luonnetta ja niiden välistä vuorovaikutusta – tai sen mahdollisuutta – ei huomioida. Ongelmia saattaa esiintyä, jos (synekistisen jatkumoajattelun periaatteiden vastaisesti) dualismi abstrahoi ja lohkoo tarkastelemansa ilmiön irti siitä kokonaisvaltaisesta vuorovaikutusverkostosta, jossa se on muodostunut ja jossa se ilmenee. Ja yhtälailla ongelmallista on, jos reduktio viedään niin pitkälle, ettei maailman moninaisuudelle ja (alemmat ontologiset tasot edellyttäville mutta samalla niihin kokonaan palautumattomille) emergenteille ilmiöille jää tilaa. (Hodgson 2004a, 29–30.)

Dualiteetit ovat tärkeitä metodologisia työkaluja, mutta ontologian tasolle tuotuna ne muuttuvat ongelmallisiksi dualismeiksi, jotka pilkkovat maailman palasiin ja kadottavat näköpiiristä näiden palasten välisen vuorovaikutuksen. On myös tärkeää huomata, että dualismeista puhuessani en välttämättä viittaa eksplikoituihin näkemyksiin, vaan myös sellaisiin teorioiden sisältämiin oletuksiin, joissa jokin dualismi saattaa esiintyä ainoastaan implisiittisessä muodossa. Prosessuaalisen toimintateorian kannalta keskeiset dualiteetit, jotka myös usein ovat johtaneet ontologisiin dualismeihin, ovat toiminnan ja rakenteen sekä luonnon ja kulttuurin jaot.

Toiminnan ja rakenteen ongelma on sosiologisen teorian iäisyysdilemma. Sosiologiatieteen syntyessä 1900-luvun vaihteessa sen ongelmanasetteluja motivoi tarve selittää perinteisistä rajoituksista vapautuneiden ihmisten toiminnan yhtenäisyyttä ja yhteiskunnan järjestystä. ”*Periaatteessa* yhteiskunnasta tuli vapaiden, tahtovien yksilöiden muodostama kokonaisuus, mutta silti sillekin näytti kehkeytyvän oma rakenteensa ja lainmukainen kulkunsa, josta kukaan sen yksittäinen jäsen ei kyennyt päättämään”, Sulkunen (1999, 216–217) kirjoittaa. Modernin yhteiskunnan järjestystä ja siinä toimivien yksilöiden toiminnan lainalaisuuksia selittävät sosiologiset teoriat voidaan karkeasti mutta havainnollisesti jakaa kahteen leiriin: toisten mukaan yksilöt ylittävä rakenne tekee toimijoista sellaisia kuin he ovat, ja täten tämä rakenne on sosiologian todellinen tutkimusobjekti; kun taas toisten mukaan sosiologian on aina kiinnitettävä huomionsa yksittäisiin toimijoihin ja heidän mielekkääseen, merkitykselliseen toimintaansa. Tästä hahmottuu klassinen dilemma, jonka pohjalta piirtyy monta erinimistä – mutta samanlaiseen perusongelmaan palautuvaa – vastakkainasettelua: yksilö vs. yhteiskunta, subjektivismi vs. objektivismi, toiminta vs. rakenne, metodologinen individualismi vs. metodologinen holismi, vapaus vs. välttämättömyys, jne. *Metodologisen individualismin* mukaan ”kaikki

yhteiskunnalliset selitykset on ainakin viime kädessä ja ainakin periaatteessa voitava purkaa toimivien ihmisyksilöiden yksittäisiksi teoiksi ja niiden joukoiksi” (Heiskala 2000, 14), kun taas *metodologisen holismin* kannattajien mielestä yksilöitä edeltävät ”rakenteet muotoilevat ne toimijat, joiden teoista metodologiset individualistit tahtoisivat rakentaa kaikki yhteiskuntatieteelliset selitykset” (mt., 14).

Pitäisikö sosiologisen selittämisen siis pohjautua toimijoihin vai heille ulkoisiin rakenteisiin, onko sosiologian teoreettinen ydin mikro- vai makrotasolla? Nykysosiologialle tyypillisemmässä muodossa pitäisi ehkä kysyä, miten toiminnan ja rakenteen suhde tulisi ymmärtää? (Barnes 2001, 344.) Tämä kysymyksenasettelu tiivistyy hyvin mm. Anthony Giddensin (esim. 1984; Barnes 2001, 345), Pierre Bourdieun (esim. 1977; Jenkins 2002, 66–99) ja Margaret Archerin (esim. 1996 [1988]; 2003; Hodgson 2005, 34–37) töissä. Toimijan ja rakenteen suhteen ongelmaa voidaan hahmottaa sekä metodologiselta että ontologiselta kannalta: toimijan ja rakenteen dualiteetti toimii hyvin metodologisena työkaluna, jos siitä ei päädytä sellaiseen dualistiseen ontologiaan, jossa kadotetaan toimijan ja rakenteen toisiinsa kietoutunut luonne. Yhteistä metodologiselle holismille ja metodologiselle individualismille on molempien taipumus reduktionistiseen selittämiseen. Tämän sijaan olisi pitädyttävä synekistisessä jatkumollisuuden periaatteessa, mutta samalla tulisi välttää entiteettien toisiinsa sekoittaminen tunnistamalla niiden erityispiirteet. Stratifioitu, kerroksittain hahmotettu ontologia ja siihen liittyvä emergenssin käsite osoittautuvat myös tässä varteen otettavaksi ratkaisuiksi, kuten myöhemmin tullaan huomaamaan.

Myös mieli-ruumis -suhde on yksi nykyteorian polttavia ongelmia. Mieleen ja ruumiin dualismi on sitkeäsi kiinni länsimaisen kulttuurin traditiossa, joka jo antiikista lähtien on kuvannut ihmisen erityislaatua kontrastoimalla sen muiden eläinten biologisesti ohjautuvaan toimintaan. Tällöin ruumiillisuuden teema on päässyt helposti unohtumaan. (Shilling 2001, 439, 441; Lakoff & Johnson 1999.) Toimintateoreettista problematiikkaa ajatellen erityisen ongelmallinen on ollut yleinen tapa selittää toimijuus lähtien liikkeelle mielen ilmiöistä. Äärimmillään vietyä intellektualistisen toimintakäsityksen mukaan ruumis on vain kimppu mielen liikuteltavissa olevia materiaalisia ulokkeita, joilla ei ole merkitystä mielen ilmiöille. Ruumiin sosiologian piirissä on kuitenkin 1980-luvulta lähtien kritisoitu tätä tarkastelutapaa (Shilling 2001, 441). Pragmatistinen toimintateoria yhtyy tähän kritiikkiin huomauttamalla, että toiminnan perusta on pikemminkin ruumiissa kuin mielessä.

Erityisen ajankohtaiseksi tämä ongelma on tullut sosiobiologian asettaman haasteen myötä: sosiologian olisi kyettävä päivittämään käsityksensä tutkimusobjektinsa biologisista perustoista. Siinä missä 1900-luvun loppua kohden sosiologia oli enenevässä määrin kiinnostunut kulttuurisista – tai kapeassa merkityksessä semioottisista – tekijöistä, on 2000-luvun alussa sosiologisten muotien heiluriliike suunnannut jo pois kulttuurista ja kielellisyydestä (Puuronen 2005, 58–59; Kilpinen 2000, 401). Mitä tästä sitten seuraa – kokonaisvaltaisempi ymmärrys biologisen ja sosiaalisen suhteista vaiko vain uusi (tällä kertaa biologisen) reduktionismin muoto –, se jää nähtäväksi. Sosiologien ’biofobian’ hälventyminen sinänsä olisi jo askel eteenpäin, mutta sosiaalisen palauttaminen yksin biologiseen olisi sosiologisen tradition ylenkatsomista ja vähintäänkin kaksi askelta taaksepäin.

Yksi sosiologiaa rikastuttanut aatevirtaus on epäilemättä ollut edellä mainittu 1900-luvun lopun kulttuurinen käänne¹¹, joka herätti sosiologien kiinnostuksen myös semiotiikkaa kohtaan. Joissain nykykeskusteluissa on kuitenkin huomautettu, että semiotiikka on sosiologisesti kapea tarkastelutapa (ks. esim. Kortteinen 2005, 110–123). Usein kritiikki samaistaa semiotiikan ja ns. sosiaalisen konstruktionismin¹²; molempien nähdään rajautuvan kulttuuristen representaatioiden ja diskurssien tutkimiseen, ja tulkinnasta riippuen representaatioiden tai merkityksenannon lähteeksi – ja samalla ensisijaiseksi tutkittavaksi – hahmotetaan joko kulttuuria tuottava tietoinen toimija (*fenomenologinen sosiologia*) tai kulttuurinen rakenne (*struktuurialismi*). Näin ymmärrettynä kaikki kulttuuristen merkitysten ulkopuolinen on enemmän tai vähemmän samantekevää kulttuurin ja merkitysprosessien kannalta. Vaikka semioottisen sosiologian strukturalistinen ja

---

¹¹ On paikallaan huomauttaa, että yleisestä puhetavasta huolimatta kulttuurista ja kielellistä käännettä ei voida samaistaa. Kulttuurin käsitteestä ponnistava sosiologia muodostaa moninaisen kentän, eikä sitä kokonaisuudessaan voida redusoida sen piirissä muotoiltuihin kulttuuriteorian lingvistisiin versioihin. Kulttuurinen käänne loi kuitenkin otollista maaperää myös semiotiikan sosiologiselle soveltamiselle. Ongelmaksi voidaan kuitenkin katsoa, että semiotiikasta omaksuttiin pitkälti vain sen lingvistisen haaran – tai sen lähtökohdista edelleen kehiteltyjä – teorioita. Tässä työssä lähdetään liikkeelle toisesta perspektiivistä, erittäin laajasta semiotiikan hahmotuksesta, jota voidaan Kilpisen (2003, 228) tavoin nimittää ”yleisen semiotiikan näkökulmaksi”. Tämän Peircen alulle panema suuntaus ”on sekä hermeneuttista filosofiaa että perinteistä tietoteoriaa kattavampi ja sulkee tavallaan molemmat sisäänsä ... Hermeneutiikkaan sitä yhdistää käsitys tulkinnasta yleisenä menetelmänä, erona vain se, että semiotiikka soveltaa tulkinnallista menetelmää ihmistieteiden ulkopuolellakin. Tietoteorian tavoin semiotiikkakin pitää tiedon objektiivisia kriteerejä tärkeinä, vaikka se suhtautuukin epäillen perinteiseen käsitykseen kriteerien universaalisuudesta ja oletukseen tietoteoriasta filosofian perusteorian.” (Mt., 228.)

¹² Aiheesta tarkemmin ks. *Liite: semioottinen realismi ja konstruktionismi*.

fenomenologinen¹³ tulkinta poikkeavat useassa kohtaa merkittävästi toisistaan, voidaan niitä yhdessä nimittää *kartesiolaiseksi* ajatteluksi, joka on taipuvainen jakamaan erilleen mielen ja ruumiin, kulttuurin ja luonnon – ja ottamaan tarkastelujensa lähtökohdaksi ruumiista ja ympäristöstä vapaan tietoisuuden ja subjektiivisuuden (Lakoff & Johnson 1999, 400–404; Kilpinen 2000, 240; ks. myös Shilling 2001, 439–440; Heiskala 2000, 123–124; Damasio 2001). Tällöin merkityksen ongelma rajataan käsitteellis-diskursiiviselle alueelle, jolloin sen ulkopuolisella fyysis-konkreettisella maailmalla ei näytä olevan osaa eikä arpa merkitysprosesseissa.

Havainnollistaakseni tätä esittelen lyhyesti strukturalistisen *semiologian*¹⁴ vaikutusvaltaisen merkkikäsitteen, joka koostuu *merkitsijästä* ja *merkitystä*. Merkitsijöinä voivat toimia esim. sanat, värit, äänet – mitkä vain; sisällön näille antavat merkityt, jotka koostuvat käsitteellisistä ideoista. Merkitsijän ja merkityn liitoksesta, signifikaatiosta, vastaa kielisysteemi (*langue*) (Saussure 1959 [1916], 65–78) tai diskurssi¹⁵. Strukturalistisen tai semiologisen näkemyksen mukaan merkityt eivät kuitenkaan ulotu käsitteellisen alueen 'taakse' konkreettiseen maailmaan usein meistä riippumattomine tosiasioineen. Peirceläis-pragmatistisesta perspektiivistä katsottuna tämä on ongelma, josta seuraa dualistinen näkemys merkkien ja ei-merkkien alueiden suhteesta.

Vaihtoehtoisesti, semiotiikan pragmatistisen linjan¹⁶ mukaan merkkikonseptioon on aina

---

¹³ Viitataan siis Alfred Schütz'in (ja hänen oppilaidensa Peter Bergerin ja Thomas Luckmannin) fenomenologian sosiologiseen tulkintaan, jonka 'fenomenologisuus' tosin on erittäin kyseenalaista. Schütz teki sosiologisen Husserl-tulkintansa (*arkimaailman* fenomenologia) Weberin toimintateoreettiset kysymyksenasettelut mielessään ja hylkäsi eräitä Husserlin *transsendentaaliselle* fenomenologialle keskeisiä teemoja. (Zahavi 2001, 22–24; ks. myös Heiskala 2000, 86–90.) Bergerin ja Luckmannin fenomenologia puolestaan on jo ehkä ”enemmän velkaa Talcott Parsonsille kuin Edmund Husserlille”, kuten Harvie Ferguson (2001, 244) toteaa. Onkin ehkä turvallisinta todeta, että fenomenologia filosofiassa ja sosiologiassa ovat lopulta kaksi eri asiaa. Ks. myös *Liite: semioottinen realismi ja konstruktionismi*.

¹⁴ *Semiologialla* tarkoitetaan yleisesti Saussuresta lähtevää strukturalistisen semiotiikan perinnettä, joka on myöhemmin versonut moniin toisistaan poikkeaviin suuntiin. *Semiotikka* taas on yleisempi käsite, jonka sisään kaikki merkkiteorian traditiot sijoittuvat, ja jonka yksi – mutta samalla kattavin – teoria on peirceläinen (pragmatistinen) semiotikka.

¹⁵ Ns. jälkistrukturalismissa painotus siirtyi kielisysteemistä diskurssiin.

¹⁶ Peircen semiotiikkaa kutsutaan joskus myös – hänen omaa muotoiluaan seuraten – *semeiotiikaksi* (*semeiotic*). Joskus puhutaan myös *yleisestä semiotiikasta* ajatellen, että Peircen semiotiikka muodostaa oppiaineen laajimman mahdollisen kehikon, jonka sisään sen muut suuntaukset voidaan sijoittaa. Strukturalistisesta semiologiasta poiketen Peircen yleinen semiotiikka ei palauta semioottista lingvistiseen. Peirceläisessä traditiossa kielen tavoin toimivien semioottisten ilmiöiden tarkastelu nähdään jonain, joka voidaan sijoittaa yleisen semiotiikan alueen *sisään*; semioosi on yleisempi ilmiö, ja kielen tavoin toimiva merkki on yksi sen spesifi muoto. Yleisen semiotiikan tärkeitä edustajia Peircen ohella ovat mm. G. H. Mead (joka kehitti teoriansa erillään Peircestä; Mead ei itse myöskään käyttänyt termiä 'semiotiikka'; ks. Kilpinen 2002) ja myöhemmin Thomas A. Sebeok (1920–2001). Vertaamalla Peircen semiotiikkaa semiologiseen traditioon voidaan havainnollistaa muutamia tällekin työlle tärkeitä peirceläisen semiotiikan ominaispiirteitä.

otettava mukaan se meistä riippumaton maailma käsitteidemme takana, jonka kanssa olemme vuorovaikutuksessa. Tämä prosessi, eli semioosi, on nimenomaan vuorovaikutuksellinen: meidän lisäksi ulkopuolinen maailma on sen *aktiivinen* osallinen. Kilpisen (2006a, 11–12) esimerkkiä lainatakseni: tuo meistä riippumaton maailma saattaa myös tehdä aloitteen ja lähestyä esimerkiksi aggressiivisen koiran muodossa, jolloin meitä lähestyvä fyysinen koira on jotain muuta kuin koiran käsitteellinen idea; edellinen saattaa purra meitä, kun taas koira käsitteellisenä oliona ei tähän tietenkään kykene. Ja kun semioottisesti merkityksellinen alue laajennetaan näin koskemaan myös käsitteellisen taustalla vaikuttavaa maailmaa, on tällä seurauksensa käsitykselle merkkiprosessien luonteesta. (Ks. myös EP 2, 7–8.) Kyse on siis ennen kaikkea suhteesta ja vuorovaikutuksesta, eli kuten Lakoff ja Johnson (2002, 248) toteavat, ”[m]erkitys ei ole peräisin ainoastaan organismin ’sisäisistä’ rakenteista (’subjektista’) tai pelkästään ’ulkoisista’ lähteistä (’objekteista’), vaan pikemminkin toistuvista kohtaamisen kaavoista [*patterns of engagement*] organismin ja ympäristön välillä”. Merkityksessä ja toiminnassa on molemmissa kyse suhteesta minän ja maailman välillä – merkitys on toimijan ja toiminnan puitteiden välisen suhteen muoto. Näin ymmärretyn semioottisen teorian taustalla vaikuttavassa ontologiassa huomio kiinnitetään paitsi objekteihin myös prosessuaalisiin suhteisiin.

Peircestä lähtevän semiotiikan pragmatistisen tulkinnan mukaan semiotiikan tutkimusalue on niin laaja, että se mahdollistaa sekä luonnon että kulttuurin tutkimisen. Sen mukaan kaikkeen elämään liittyy merkkitoimintaa – tällöin semiotiikka näyttäytyy tavallaan yleisenä ’biotieteenä’ (*life science*), joka tutkii elämän prosessuaalisuutta sen monilla eri tasoilla. Näkökulman kattavuudesta seuraa myös, että Peircen semioottiset käsitteet ovat erittäin laajoja. Mikä tahansa, mikä ’kommunikoi’ jotain tai tuottaa tulkintaefektin (*interpretantin*), on merkki¹⁷. Tulkintaefektistä puolestaan käy yhtä lailla tietoinen tulkinta kuin täysin tiedostamaton ruumiillinen reaktiokin. Semioosi, eli yleinen merkitysprosessi, ”kytkee ihmisjärjen ja eläimen vaiston yhteen ilman edellisen redusointia jälkimmäisen” (Kilpinen 2000, 334). Merkitysprosessit koskevat ylipäätään koko elollista

---

Tällainen on esimerkiksi näkemys merkin kolmikantaisuudesta tai sen suhteesta merkkien alueelle ulkoiseen, ei-merkkien maailmaan.

¹⁷ Tai ehkä olisi parempi sanoa: voi olla *myös* merkki, sillä merkkinä toimiminen ei tietenkään tarkoita, etteikö se voisi olla samalla myös jotain muuta. Esimerkiksi fyysinen objekti voi toimia merkkinä, mutta se on aina myös jotain tuosta merkkyyden funktiosta riippumatonta.

luontoa¹⁸, toisin sanoen kaikilla eliöillä on omat 'semioottiset mallintamissysteeminsä'¹⁹, Sebeokin käyttämää käsitettä lainatakseni. Mutta semioosi saa eri tasoilla erilaisia muotoja ja painotuksia: ihmiselämässä merkkien ja merkitysten diskursiiviset ja kielelliset muodot ovat tietenkin aivan erityisessä asemassa; kieli on ihmisille keskeinen ympäristön mallintamisen väline. Mutta tästä *ei* seuraa, etteivätkö muunlaiset semioosin muodot olisi keskeisiä myös ihmiselämälle tai etteikö diskursiivisella merkityksellä olisi yhteyttä elämän biologiseen perustaan – päinvastoin (Sebeok 2001b, 8, 134–138; Lakoff & Johnson 1999; 2003). Peirceläisen semiotiikan mukaan semioosi ei tyhjene näihin merkkitoiminnan spesifeihin muotoihin, vaan pikemminkin mahdollistaa ne (Kilpinen 1995, 6).

Pragmatistinen semiotiikka hahmottaa ”historiallisessa prosessissa vähittäin semiotisoituvien alkujaan luontoperäisten tapojen portaikon” (Heiskala 2000, 124) pyrkien välttämään sekä biologisen että kulttuurisen reduktionismin (Kilpinen 2000, 33; ks. myös Halton 1995). Semiotiikka (i) ei siis lähtökohtaisesti suinkaan rajoitu pelkästään kulttuuris-diskursiivisten merkitysten tarkasteluun vaan mahdollistaa luonto-kulttuuri -jaon ylittävän tarkastelutavan. Se (ii) ei myöskään rajoitu sellaiseen solipsistisen tarkasteluun, jonka mukaan olisi mahdotonta puhua esim. semioottisten toimijoiden ulkopuolisesta yhteiskuntarakenteellisesta ulottuvuudesta, kuten on esitetty (Kortteinen 2005, 110–124²⁰). Tämän tapainen kritiikki pätee usein semioottisen sosiologian 'vanhaan' tulkintaan, muttei niinkään sen yleiseen, peirceläiseen tulkintaan.

”[S]ymbolit ovat merkityksellisiä ainoastaan yhteydessään niiden taustalla oleviin tosiasioihin [*realities*]”, totesi aikanaan John Dewey (1987, 51). Pragmatistisen näkemyksen mukaan semioottinen perspektiivi ei johda kulturalistiseen tai solipsistiseen tarkasteluun;

---

¹⁸ Sebeok (2001b, 148) toteaa: ”Kuten Peirce meille opetti, 'jokainen ajatus on merkki', mutta hän myös kirjoitti, 'ajattelu ei ainoastaan sijaitse orgaanisessa maailmassa, vaan myös kehittyi siellä' ... Jokainen mentaalinen malli on totta kai myös merkki; ja paitsi että mallinnus on ihmismaailmaan erottamattomasti kuuluva ominaisuus, läpäisee se myös koko orgaanisen maailman, jossa se todellakin kehittyi.”

¹⁹ Väärinkäsitysten varalta huomautettakoon, että mallintaminen tulee tässä ymmärtää funktionaalista ja organismin ympäristöönsä kohdistavasta manipulatiivisesta toiminnasta käsin. En siis tarkoita mallintamista siinä mielessä, että kyseessä olisi suora, yksi yhteen -*korrespondenssi* mallin ja ympäristön välillä.

²⁰ On kuitenkin todettava, että Kortteisen kriittinen näkemys ”kulttuurintutkimuksen rajoista” on varmasti hyvinkin relevantti sen pohjalta, miten hän semioottisen tutkimuksen ymmärtää – ja kritiikki varmasti osuikin isoon osaan semioottisesti orientoitunutta sosiologiaa. Tämä ei kuitenkaan ole ainoa mahdollinen tapa ymmärtää semiotiikan mahdollisuudet. Kortteinen huomioikin, että ”[t]ällaista arvostelua olisi nyt mahdollista kritisoida sanomalla, että semioottiselta pohjalta ponnistava sosiaalitieellinen ajattelu ja tutkimus on moniaineksista ja -äänistä. Edellä esitetyn kritiikin rajoja ja yleisyyttä koskeva ongelma onkin aito ja jää keskusteltavaksi” (mt., 122). Semioottisen teorian uudelleenymmärtäminen on tärkeää, mutta on myös tärkeää huomata, että Kortteinen puhuu vain tietyistä osista semiotiikan traditiota. Paavola (1998, 305) käsittelee lyhyesti samantyyppisiä ongelmia peirceläisestä perspektiivistä käsin.

pikemminkin yleisen semiotiikan näkökulma kiinnittää huomion diskursiivisten merkitysten alueen ulkopuoliseen todellisuuteen sivuuttamattomana osana merkkiprosessien tarkastelua. Luonto ja yhteiskuntarakenne voidaan ja tulee ottaa huomioon semioottisesti orientoituneessa sosiaalitutkimuksessa. Edelliseen sitaattiin palatakseni: ilman tätä ulkopuolista – johon merkki tajuntamme liittyy – merkillä ei olisi merkitystä.

Dualismien purku (i) luonnon ja kulttuurin, ruumiin ja mielen; tai (ii) toiminnan ja rakenteen välillä ei edellytä semiotiikasta luopumista, vaan se voidaan tehdä nimenomaan semiotiikan avulla. Vaikka purkutyö ei välttämättä vaatisikaan semioottista käsitteistöä, olennaista on, että se ei tee sitä mahdottomaksi. Tiivistettynä kyse on siitä, nähdäänkö semiotiikka nykyteoriaa rajoittavana tekijänä (ks. esim. Kortteinen 2005) vai voidaanko se ymmärtää jopa nykyteorian mahdollisuuksia laajentavaksi näkökulmaksi. On jo selvää, että käsillä olevaa työtä motivoi jälkimmäinen näkemys.

2.3 Toiminnan evolutiivisuus

Sosiologisten muotien heiluriin sisältyy ongelma myös prosessuaalisen – puitteistuneen ja ei-reduktionistisen – toimintateorian kannalta. Ongelmallista tietenkin on, jos vanhan reduktionistisen ajattelun (esim. tiukan konstruktionismin) korvaa uusi reduktionismi (esim. sosiobiologian karkeat versiot). ”Moderni (kuten myös postmoderni) ajattelu on taipuvainen palauttamaan toiminnan joko biologiaan tai mihin-tahansa-paitsi-biologiaan: sosiobiologia ja dekonstruktionismi ovat tämän päivän Skylla ja Kharybdis”, huomauttaa Kilpinen (2000, 33). Molemmat edustavat reduktionistista tarkastelutapaa; biologismi palauttaa kaiken biologiaan, kulturalismi kaiken kulttuurisiin tekijöihin.

Pragmatistista ajattelua yhdistävä teema on alun alkaen ollut kartesiolaisuuden kritiikki. Peirce kirjoitti jo varhaisina vuosinaan ’antikartesiolaiset tutkielmansa’, joiden ’henkeen’ myös muut klassiset pragmatistit yhtyivät, ja myöhemmin tämä teema yhdistää myös useimpia nykypragmatisteja. Rationalistisen filosofian ja subjektivismin lisäksi myös mekanistiset teoriat ovat pragmatistien kritiikin kohteena²¹. Kuten mainittua, reduktionismin vaara uhkaa yleensä useammalta kuin yhdeltä suunnalta. Pragmatistisen teoriaperinteen

keskeinen anti myös nykykeskusteluille onkin sen parissa erillään filosofian tradition valtavirrasta kehitellyt ratkaisut toiminnan ja rakenteen/ympäristön, mielen ja ruumiin, luonnon ja kulttuurin suhteiden uudentalaiselle, prosessuaaliselle ja ei-reduktionistiselle ymmärtämiselle.

Pragmatismia on luonnehdittu ensimmäiseksi Darwinin jälkeiseksi filosofiaksi, joka pyrki tekemään filosofisia johtopäätöksiä hänen evoluutioteoriastaan (Kilpinen 2003, 215–216). Pragmatisteille ”darwinismi ei ollut pelkästään oppi evoluutiosta vaan myös filosofisia implikaatioita sisältävä näkemys maailmasta”, kirjoittaa Hodgson (2004a, 93²²; ks. myös Wiener 1949). Deweyn (1910, 19) mukaan ”[e]päilemättä merkittävin ratkaisija vanhojen kysymysten nykyajattelussa, [ja samalla] merkittävin uusien metodien, tarkoitusten ja ongelmien tiivistäjä on se ajattelusuuntaus, joka on seurausta [Darwinin] *Lajien syntyyn* huipentuneesta tieteellisestä vallankumouksesta”. Mead, ”joka oli paljossa velkaa 1800-luvun darwinilaiselle käänteelle” (Aboulafia 1991, 1), olisi epäilemättä voinut toistaa Deweyn sanat. Peirce (EP 1, 222) ilmaisi oman innostuksensa harvinaisen selkeästi: ”Minun kantani on lähellä Darwinin näkemystä, se on itse asiassa sama kuin Darwinin kanta analysoituna, yleistettynä ja ontologian tasolle tuotuna”²³.

Pragmatistien käsittelyssä evoluutioteorian yleistäminen ei kuitenkaan johtanut ns. sosiaalidarwinistiseen²⁴ tulkintaan, jonka perspektiivistä elämä näyttäytyi raivoisana olemassaolon kamppailuna ja ’kaikkien sotana kaikkia vastaan’. Pikemminkin Darwinin ajattelu tarjosi Kilpisen (2003, 215–216) mukaan Peircellle ja muille pragmatisteille mallin ajatella maailmaa prosessina, joka on aina kesken.

Mitä Darwinista sitten seuraa ”ontologian tasolle tuotuna”, kuten Peirce sanoo? Kilpisen (mt., 215–216) mukaan se johtaa prosessitulkintaan myös tällä alueella. Eli ontologian käsittein ilmaistuna: perinteisen oliokeskeisen näkemyksen sijaan pragmatistit edustavat *prosessiontologiaa*. Ontologian prosessitulkinta poikkeaa myös ns. tapahtumaontologiasta (ks. Niiniluoto 2002, 129–130), sillä nimensä mukaisesti se painottaa yksittäisten tapahtumien sijaan tapahtumaketjuja – sen mukaan maailma on jatkuvasti kehittyvä prosessi,

---

²¹ Ks. esim. Halton 1995. Realismin ja idealismin välillä tasapainoilevien – tai pikemmin: tämän dikotomian ylittävien – klassisten pragmatistien painotuseroista ks. Pihlström 2004, 27–57.

²² Peircen ja Jamesin kriittisistä kannoista suhteessa darwinismiin ks. Hodgson 2004a, 93–95.

²³ Suomenos on Kilpisen (2003, 215).

²⁴ Tarkemmin sosiaalidarwinismista ja Herbert Spenceristä ks. Gronow 1996, 143–146.

vieläpä epästabiili ja arvaamaton. Tämän kannan tietoteoreettinen johdannainen puolestaan on *fallibilismi*: maailma muuttuu ja on epävarma, se saattaa milloin vain tehdä tietomme vanhaksi. Näin myös tarkastelun kohde, objekti, nähdään aktiivisena ja usein arvaamattomana. Tästä seuraavaan epävarmuuteen meidän on aina uudelleen ja uudelleen luotava järjestystä: ja pragmatismien mukaan tämä tapahtuu juuri toiminnassa. (Kilpinen 2003, 215–216; ks. myös Dewey 1910, 1-19.)

Nämä pragmatistien alulle panemat omalaatuiset prosessi-, relaatio- ja jatkumotulkinnat ovat perinteen historiassa johtaneet monenlaisiin johtopäätöksiin. Jatkossa tarkastelen niistä erityisesti sellaisia, joilla on olennaista annettavaa myös sosiologian nykykeskusteluille. Osaltaan pragmatismien uusi kiinnostavuus selittyy sillä, että se antaa filosofisen ilmaisun esim. evolutiivisen kognitiotieteen ja neurologian uusille empiirisille löydöille. Monet jo pragmatismien klassiselle vaiheelle keskeiset pohdinnat ja johtopäätökset ovat viime vuosina saaneet empiiristä tukea tältä suunnalta; tukea on tullut myös näiden empiiristen tulosten pohjalta esitetyistä uusista filosofisista tulkinnoista (Lakoff & Johnson 1999; 2003; Damasio 2001; Kilpinen 2000, 154–161, 396–401).

Evoluutioteoriaa kohtaan kasvavan uuden kiinnostuksen myötä pragmatisteista myös Thorstein Veblen (1857–1929) on taas nostettu ajankohtaiseksi (Hodgson 2004a). Huomiota hänelle soisi enemmänkin, sillä Veblenin versio darwinismista – puutteineenkin – oli huomattavasti monipuolisempi kuin useat nykyiset evoluutioteorian sovellukset, joita ns. sosiobiologian tai evoluutiopsykologian aloilla esiintyy (mt., 46–49). Siinä missä vaikkapa Edward O. Wilsonin *konsilienssin* teoriaa leimaa reduktionistinen päättely, Veblenin darwinismi (ks. mt., 143–175) on olennaisesti ei-reduktionistista. Wilsonin mukaan (1978, 167) ”geenit pitävät kulttuuria talutushihnassaan”, kun taas Veblenille kulttuurisella evoluutiolla on omat (emergentit) lakinsa, joita ei voida redusoida geneeihin tai biologiseen lajievoluutioon (Hodgson 2004a, 134–142).

Nykytietämyksen valossa G. H. Mead puolestaan voidaan yllättäen nähdä kognitiotieteen varhaisena klassikkona, kuten Kilpinen (2006c, 16) on esittänyt. Mielen naturalismissaan pragmatismien klassikoilla ja nykyisellä ns. toisen polven kognitiotieteellä²⁵ onkin paljon yhteistä; molemmat hylkäävät mielen ja ruumiin dikotomian heti kättelyssä. Ajattelu tulee

---

²⁵ Toisen polven kognitiotiede on luopunut ongelmallisista mielen tietokone-analogioista, jotka olivat yleisiä tieteenalan varhaisissa teorioissa (Johnson 2006; Skagestad 2004, 253–256).

molempien mukaan ymmärtää prosessiksi, joka syntyy yhteydessä ruumiilliseen ja ympäristölliseen olemiseemme. Naturalismista seuraa, että pragmatismi ”ymmärtää ihmiset monimutkaisiksi, pitkälle kehittyneiksi, ruumiillisiksi organismeiksi, jotka ovat jatkuvassa vuorovaikutuksessa ympäristönsä kanssa. Se tarkastelee ihmisiä erottamattomasti osana luontoa ja suosii ei-dualistista metafyyssistä ja epistemologista näkemystä.” (Johnson 2006, 370.) Vaikka kyse ei olekaan tieteellisestä kilpajuoksusta, huomattavaa kuitenkin on, että nykyisen empirisen tiedon valossa varsin sofistikoitunut toimintakäsitys leimasi pragmatistien ajattelua jo 1800-luvun lopulta lähtien. Pragmatistit ottivat avosylin vastaan Darwinin asettamat filosofiset haasteet – ja loivat näiden pohjalta aikaansa edellä olevan toiminnan filosofian²⁶.

Pragmatismien evoluutioajattelu oli 1930-luvulta aina 80-luvulle asti lähes kokonaan syrjässä tieteellisestä keskustelusta. Parin viime vuosikymmenen aikana tilanne on kuitenkin muuttunut merkittävästi (Hodgson 2004a, 404; Heiskala 2000, 122). Yksi pragmatismien uudelleenesittelyssä kunnostautunut tutkija on ollut – taloustieteen alalla liikkuva mutta myös sosiologisesti kiinnostava – Geoffrey M. Hodgson, joka on pyrkinyt jäsentämään Darwinista innoittuneen pragmatistisen evoluutioajattelun yhteiskuntatieteellisiä implikaatioita²⁷. Hänen mukaansa ”pragmatismi tarjoaa keinon ylittää kartesiolainen ruumiin ja mielen dualismi, joka on edelleen hallitsevasti läsnä sosiaalitieteissä. Älyä [ja mieltä] ei tällöin pidetä riippumattomana ja perustattomana kausaalisenä voimana, vaan emergenttinä ja aktiivisena ominaisuutena” (Hodgson 2004a, 404–405), jonka perusta on jo tapahtuvassa toiminnassa ja sen dispositioissa.

Siinä missä muukin ruumiillinen toimintamme, myös ajattelu ja kognitio ovat osa organismin toiminnallista suhdetta objektiiviseen ympäristöönsä; Mead piti tätä yhtenä pragmatismien perustavimmista näkemyksistä (Cook 1993, 166). Itsetietoisuus ja sellaiset ilmiöt kuten rationaalisuus, intentionaalisuus ja kielellisyys on ymmärrettävä osaksi luontoa

---

²⁶ Pragmatismista on joskus sanottu, että se syntyi yllättävästä yhdistelmästä Darwinin ja Kantin ajatuksia. Välittäjäksi tosin tarvittiin Friedrich Schillerin esteettisen kasvatuksen teoria, joka teki suuren vaikutuksen nuoreen Peirceen. (Kilpinen, Bergman, Paavola 1999; Kilpinen 2000, 50–54; Misak 2004, 19–20; Short 2004, 215–216, 230–231.) Pragmatismia voidaankin luonnehtia niin, että alusta lähtien ”se pohti kysymystä miten klassinen filosofia voisi tulla toimeen kehitysopin jälkeisessä maailmankuvassa” (Bergman, Kilpinen, Paavola 1999).

²⁷ Hodgsonin esittämistä implikaatioista tarkemmin ks. Hodgson 2004a, 95–97. Hodgson (mt., 41–66) tekee selväksi, että myöskään hänen kohdalla kyse ei ole sellaisesta reduktionistisesta Darwinin soveltamisesta, jota karkein osa ns. sosiobiologiaa edustaa. Päinvastoin hänelle Darwin on ei-reduktionistisen ja ei-deterministisen ajattelun inspiroija.

siinä missä 'alemmatkin' biologiset toimintomme. Evoluutio on tällöin keskeinen käsite paitsi biologialle myös 'hengentieteille'. Evoluutiolla ei siis nyt tarkoiteta pelkästään biologista lajievoluutiota, vaan myös ajattelun, toiminnan, kulttuurin ja instituutioiden prosessuaalista kehittymistä; käsitteellä viitataan elämän *toiminnalliseen prosessiluonteeseen*. Vastoin yleistä käsitystä Hodgson väittääkin, että Darwinista oppimalla voimme myös paremmin rakentaa ei-reduktionistista ja myös ei-determinististä²⁸ sosiaaliteoriaa. Kuten yllä mainittu Peircen synekismi, myös Darwinin ajattelu voidaan ymmärtää jatkumoiden etsimisenä, eli Hodgsonin (2004a, 88; ks. myös 96–97; 2004b, 190) sanoin: ”jatkuvuuden oppina”. Aivan kuten

konteksteista riippumaton, [laskennallisen] rationaalinen hyödyn-maksimoija-toimija ... täytyy hylätä paljon spesifimpien sijoittuneen rationaalisuuden mekanismien [ymmärryksen] tieltä, samoin myös sosiologian sekä biologian ja psykologian välinen Berliinin muuri on murrettava. Tämän seurauksena sosiaaliteoria asetetaan eksaktille perustalle, joka on yhteensopiva ja yhteydessä biotieteiden [*life sciences*] kehityksen kanssa, ja josta käsin kaikki reduktionismin muodot – metodologinen individualismi ja metodologinen kollektivismi mukaan luettuina – nähdään yleisesti saavuttamattomina. (Hodgson 2004a, 424.)

Edettäessä Hodgsonin peräänkuuluttamaan suuntaan uusi toimintakäsitys tulee tarpeeseen. Kuten yllä on esitetty, ratkaisuksi tähän pragmatismi tarjoaa niin biologisesti kuin ympäristöllisesti ja sosiaalisesti puitteistuneen toiminnan mallia. Kun toimintaa ei voida enää abstrahoida puitteistaan irralliseksi tapahtumaksi, vedetään samalla pohja pois Hodgsonin mainitsemilta dualismeilta.

Puhuessaan *tilanteellisesta ja sijoittuneesta luovuudesta*²⁹ Hans Joas (1996) tiivistää kaksi oleellista seikkaa. Sen lisäksi että toimintateoria tarvitsee uudenlaisen näkemyksen toiminnan ja sen puitteiden prosessuaalisista suhteista, se tarvitsee myös päivitetyn näkemyksen itse toiminnan luonteesta. Toiminta tulee Joasin mukaan ymmärtää

---

²⁸ Aboulafia (1991, 9) toteaa: “Without the novel, the universe would be lost in the perpetual present of a closed system, in which elements of the system would merely exchange places in the eternal now of an eternal recurrence. Darwin put an end to such fantasies for Mead.”

²⁹ Joas käyttää käsitettä *situated creativity*, joka on vaikea käännettävä. Käännös 'tilanteelliseksi luovuudeksi' jää liian kapeaksi; 'sijoittunut luovuus' on parempi, mutta ei ehkä korosta tarpeeksi prosessuaalisuuden ideaa. Vastaavasti on mahdollista on puhua 'puitteistuneesta luovuudesta', jolloin tavoitetaan muutkin kuin vain tilanteelliset puitteet. Nähdäkseni nämä vapaat käännökset eivät tee vääryyttä Joasin esitykselle. Käsite 'tilanteellinen' tavoittaa hyvin toiminnan ja luovuuden prosessuaalisen luonteen, mutta ei korosta tarpeeksi toiminnan kokonaisvaltaista puitteistuneisuutta. Tästä syystä määrittelenkin sekä 'prosessuaalisuuden' että 'puitteistuneisuuden' toimintateorian peruskäsitteiksi. Jos nämä molemmat

toimintaprosesseihin liittyvän luovuuden elementin kautta. ”Lyhyesti sanottuna pragmatismi on *teoria sijoittuneesta luovuudesta*. Se ansaitsee paikan yhtä lailla luovuuden idean kuin toimintateoriankin historiassa, sillä se on teoria ihmistoiminnan luovuudesta.” (Mt., 133.) Joas siis kokoaa pragmatismiin toimintateoreettista antia luovuus-käsitteen alle. Tällä puitteistuneen luovuuden teorialla on hänen mukaansa merkittäviä seurauksia myös sosiologiselle toimintakäsitteistölle. Ylipäättään, sen pohjalta käsitys intentionaalisuudesta, tavoista ja luovuudesta, tunteista ja järjestä, ruumiista ja mielestä hahmottuu uudella tavalla. Perinteiset toimintateoriat ovat ongelmallisia, sillä ne toistavat vanhat kartesiolaiset minän ja maailman sekä mielen ja ruumiin dualismit. Pragmatismi pyrkii ylittämään tämän ongelman omaperäisen prosessuaalisen ja syklisen toimintakonseptionsa avulla. (Mt., 157–158.)

Myös Joas (1996, 130) luonnehtii pragmatismia ”pikemminkin toiminnasta kuin tietoisuudesta lähteväksi filosofiaksi”. Toiminta ei näin edellytä tietoisuutta, mutta tietoisuus edellyttää kyllä aina toimintaa. Toimintaa ei siis pidä johtaa tietoisuudesta, vaan on tehtävä juuri päinvastoin: tietoisuus on jotain, joka mahdollistuu vasta kun on jo ollut edeltävää toimintaa. Toiminnan tiedostaminen ja siitä seuraavat kehittyneemmät toiminnan ohjaamisen muodot ovat näin toiminnan mahdollisia vaiheita – eikä niitä voi irtileikata siitä puitteistuneesta toimintaprosessista, jonka ’päälle’ ne kehittyvät. Tämän perusnäkökuvan pohjalta rakentuu pragmatismiin antikartesiolainen toimintakäsitys.

---

haluttaisiin kuitenkin vielä yhdistää yhteisen kattokäsitteen alle, voitaisiin kaiketi puhua ’sijoittuneesta luovuudesta’.

3 PUITTEISTUNEEN TOIMINNAN PROSESSITULKINTA

Toiminta, erityisesti sosiaalinen toiminta, on sosiologian ydinkäsitteitä. Max Weberin klassisen määritelmän mukaan sosiologia on ”tiede, joka ymmärtää tulkiten sosiaalista toimintaa ja siten selittää sen kulun ja vaikutusten syitä. Inhimillinen käyttäytyminen on taas toimintaa, sikäli kuin toimija tai toimijat liittyvät siihen *subjektiivisen merkityksen*.” (Weber 1956 [1921], 1³⁰; kursiivi lisätty.) Näin Weber katsoo, että toiminta on ymmärrettävissä – ja siten selitettävissä – toimijan toiminnalleen antaman merkityksen kautta. Siispä toiminnan ohella myös merkitys on sosiologialle keskeinen käsite.

Mainitut käsitteet, toiminta ja merkitys, voidaan kuitenkin ymmärtää monin eri tavoin. Tässä työssä esitetyt käsitykset sekä toiminnasta että merkityksestä ovat peräisin pragmatistisesta traditiosta, jonka lähtökohtana ovat Charles S. Peircen, William Jamesin, John Deweyn ja George Herbert Meadin kirjoitukset. Tältä pohjalta tehdyt prosessuaaliset tulkinnat toiminnasta ja merkityksestä poikkeavat sekä klassisen sosiologian että useiden nykyteorioiden käsityksistä; ei kuitenkaan niin, että ne olisivat toisilleen täysin vastakkaiset. Parempi ja optimistinen luonnehdinta kuuluukin: prosessuaalinen tulkinta on niitä yleisempi ja sen puitteisiin voidaan sovittaa edellä mainitut tarkastelut. (Kilpinen 2000, 22–27.) Peircelle, kuten myös myöhemmille pragmatisteille, sekä toiminta että merkitys ovat niin laajoja käsitteitä, että niiden pohjalta monet sosiologiassakin esiintyvät dikotomiat ja dualismit käyvät mahdottomiksi³¹. Erkki Kilpisen mukaan pragmatismille

toiminta on filosofinen peruskäsite, ei selitystä kaipaava empiirinen ilmiö, kuten muille lähestymistavoille. ... Asettaessaan toiminnan etusijalle pragmatismi yleistää perinteistä toimintakäsitystä sillä tavoin, että se näkee saumattomia jatkumoa siellä missä vanhastaan on tavattu vetää jyrkkiä dikotomioita. Tällaisia kysymyksiä ovat suhde toimijan ja toimintaympäristön välillä, ero vaistomaisen ja järkeen perustuvan toiminnan välillä, ihmisen ja eläimen välillä, mentaalisen ja ruumiillisen välillä, yksilöllisen ja sosiaalisen välillä, deskriptiivisen ja normatiivisen toimintatulkinnan

³⁰ Suomennos on Gronow & Tötön (1996, 229).

³¹ Hyvä esimerkki tästä liittyy edellä mainittuun Weberin näkemykseen sosiologiasta merkityksellisen ja *sosiaalisen* toiminnan tieteenä. Kilpisen (2005) mukaan on tärkeää huomata, että siinä missä Weberille – kuten myös isolle osalle myöhempiä sosiologista toimintateoriaa – toiminnan sosiaalinen ulottuvuus, eli se, miten siirrymme yksilöllisestä toiminnasta sosiaaliseen, intersubjektiiviseen toimintaan, on aina selitystä vaativa ongelma. G. H. Meadin pragmatistinen näkemys etenee päinvastaisessa järjestyksessä: siinä intersubjektiivisuus tulee *ennen* reflektiivistä yksilöllistä toimijuutta. Reflektiivinen toimijuus toisin sanoen edellyttää intersubjektiivisuuden. Tämä yksilön ja yhteisön välistä dualismia purkava näkemys saa tukea myös nykyiseltä kognitiotieteelliseltä tutkimukselta. (Kilpinen 2000, 152; Joas 1997; Cook 1993; 2006; ks. myös

välillä, filosofisen ja empiirisen teorian välillä, ja niin edelleen. Kaikki nämä erottelut säilyvät edelleen käytettävissämme analysoinnin tarpeisiin, mutta pragmatismi varoittaa painavasti ontologisoimasta niitä. (Kilpinen 2003, 216–217.)

Monenmoiset dikotomiat ja reduktio kuuluvat tieteeseen; ne selkeyttävät, yleistävät, auttavat erottamaan olennaisen vähemmän olennaisesta jne. – abstrahoitu ja mallinnettu todellisuus on tieteen metodin kulmakiviä, jota ilman tiedettä, sellaisena kuin sen tunnemme, ei olisi. Mutta joskus dualistinen tai reduktionistinen teoretisointi abstrahoi tarkastelunsa ulkopuolelle myös jotain kuvaamalleen ilmiölle olennaista, jotain, jota ilman tuota ilmiötä on mahdotonta ymmärtää oikein. Tämä on myös useiden toimintateorioiden ongelma. Kun alla paneudun pragmatistisen teorian käsitykseen toiminnasta, motivoi tarkasteluani pyrkimys löytää reduktionistisille tai dualistisille selityksille vaihtoehtoisia toimintateoreettisia malleja. Matkan varrella huomataan, että toiminnassa on olennaisesti kyse prosessuaalisista suhteista, jolloin kokonaisuutta ei voida ymmärtää jonkin sen osasen – kuten ympäristöstään tai puitteistaan abstrahoidun rationaalisuuden, mielen, luovuuden, merkityksen tms. – kautta. Toisin sanoen: pyrin alla perustelemaan, miksi jatkumollinen *prosessitulkinta puitteistuneesta toiminnasta* on tarpeen.

3.1 Toiminta maailmassa olemisen tapana: tavanmukaisuus ja luovuus

[T]oiminta on ihmisten maailmassa olemisen tapa. ... Silloinkin kun istut, tapa, jolla havainnoit huoneessa olevia objekteja ..., on toimintakokemuksesi kyllästämä. Jos et tietäisi, miten ovi avataan, et olisi tässä huoneessa. Saattaisit ajatella [oven kahvan] olevan jokin ornamentti ja tai vain jotain kaunista ilman että tajuaisit sen olevan oven avaamista varten. Minun näkökulmastani katsottuna olet aina toiminnassa. (Joas 1999³².)

Pragmatismi on siis toiminnan filosofiaa. Filosofian perinteisiä ongelmia tulee pragmatismien mukaan lähestyä nimenomaan toiminnan näkökulmasta käsin:

Neisser 1993.) Tarkemmin reflektiivisen toiminnan perustavaan sosiaalisuuteen paneudutaan luvussa 4.1 *Toiminnan sosiaalisuus*.

Filosofia on perinteisesti lähestynyt toimintaa tiedon, olemisen tai jonkin muun peruskäsitteen näkökulmasta käsin, kun taas pragmatismi on alusta lähtien painottanut, että tämä järjestys on käännettävä toisin päin. Perinteisiä filosofisia kysymyksiä, esim. tiedosta ja moraalista, on lähestyttävä toiminnan perustalta käsin eikä päinvastoin – tämä on pragmatismien näkökanta. ... Pragmatismi on jälkidarwinilainen filosofia. Evoluutiivisesta perspektiivistä katsottuna toiminnan ilmiön olemassaolo ei voi olla riippuvainen itsereflektiivisen mielen olemassaolosta, vaan juuri päinvastainen järjestys on oletettava. (Joas & Kilpinen 2006, 324.)

Perustan toiminnan pragmatistiselle nykyteorialle on esittänyt Hans Joas kirjassaan *The Creativity of Action* (1996 [1992]), jossa hän soveltaa perinteen klassikoiden antia toiminnan tarkasteluun. Joasin teesinä on, että ilman *luovuuden* huomioimista toimintateoria rakentuu ongelmalliselle pohjalle. Kehitettäessä kattavaa teoriaa toiminnasta koko kirjossaan vasta toimintaprosesseihin liittyvän luovuuden paikantaminen jäsentää muut toiminnan muodot omille paikoilleen. Perinteiset toimintateoriat eivät ole systemaattisesti kuvanneet toiminnan luovuutta – vaan ovat usein rakentuneet kapeasti määritellyn rationaalisuuden peruskäsitteen varaan – ja ovat näin Joasin mukaan johtaneet varsin mekanistisiin kuvauksiin.

Joasin päämääränä ei suinkaan ole esitellä ideaa luovuudesta jonain 'vapaan hengen' ilmaisuna tai taiteilijoiden yksinoikeutena, vaan hahmottaa luovuus jokapäiväisenä ja kaikkea ihmistoimintaa luonnehtivana ilmiönä. Toimijuuteemme ylipäätään kuuluu luovuus: vasta kun tuotamme maailmaan jotain uutta, olemme toimijoita sanan vaativassa merkityksessä³³. Luovuus ilmenee kuitenkin aina puitteistuneena. Joasin toinen tarkoitus onkin kytkeä luovuuden käsite toiminnan tavanmukaiseen perustaan, jonka pohjalta se voi tarvittaessa nousta. Luovuus tulee ymmärtää suhteessa johonkin ennalta annettuun, kuten ruumiiseen, tapoihin, ympäristöön, sosiaaliseen tai tilanteellisiin puitteisiin. Pragmatistinen käsitys toiminnasta painottaa nimenomaan toiminnan puitteistunutta luovuutta.

Väitän että amerikkalaista pragmatismia luonnehtii sen käsitys ihmistoiminnasta *luovana* toimintana. Pragmatismiin sisältyvä käsitys luovuudesta on erityinen siinä mielessä, että pragmatismi keskittyy kuvaamaan sitä faktaa, että luovuus on aina *tilanteellisesti* uppoutunutta ja sijoittunutta [*embedded in a*

---

³² Lainausta on peräisin Joasin haastattelusta, joka löytyy internetistä:
<<http://www.dialogonleadership.org/Joas-1999.html>>.

³³ On kuitenkin syytä heti huomauttaa, että toiminnan käsitettä ei rajata tässä työssä koskemaan ainoastaan luovaa toimintaa, vaan sille varataan tätä laajempi merkitys. Tarkoituksena ei siis suinkaan ole sivuuttaa toiminnan vähemmän luovia vaiheita.

situation], toisin sanoen se kuvaa ihmisen 'sijoittunutta luovuutta'. Juuri tämä luovuuden ja tilanteen väliseen yhteyden painotus on johtanut toistuviin syytöksiin, joiden mukaan pragmatismi on vain ... *sopetumisen* filosofiaa. Tämä syytös ei tavoita pragmatistien antideterminististä motivaatiota. Heidän näkemyksensä mukaan toimijat kohtaavat ongelmia, halusivat he niitä tai eivät; ratkaisut näihin ongelmiin eivät kuitenkaan ole selkeästi ennalta määrättyt [*prescribed beforehand by reality*] vaan vaatii luovuutta ja tuovat maailmaan jotain objektiivisesti uutta. (Joas 1993, 4.)

Seuraavaksi esittelen Joasin teorian keskeisiä piirteitä ja muutamia siihen esitettyjä täsmennyksiä, joista tärkein lienee Kilpisen tekemä huomautus pragmatistien tapa-käsitteeseen liittyen. Prosessuaalinen näkemys toiminnasta on myös tärkeä osa pragmatismiin sisältyvää semioottista teoriaa; sen avulla on myös mahdollista hahmottaa uudenlaista käsitystä semiotiikan ja sosiologian yhteistyöstä. Joas ei itse kehittele teoriaansa semioottisen käsitteistön puitteissa, mutta kun se rinnastetaan Peircen semioosin teoriaan, nähdään, että ne tulevat lopulta hyvin lähelle toisiaan. Joasin esitys onkin tavallaan klassisen pragmatismien yli sata vuotta vanhojen ideoiden tuore sosiologinen eksplikaatio.

3.1.1 Perinteisen toimintateorian kritiikki

Eräs tapa kuvata sosiologian syntyhistoriaa on nähdä se vastauksena taloustieteen ymmärrykseen rationaalisesta toiminnasta³⁴. Uusklassisen taloustieteen utilitaristisen näkemyksen mukaan toimintaa tulee tarkastella pyrkimyksenä hyödyn maksimointiin sekä siihen vaadittavien keinojen rationaalisena valitsemisena. Sosiologia puolestaan pyrki laajentamaan toiminnan tarkastelun alueille, joita taloustiede ei voinut kapeassa toiminnan käsitteistössään tarkastella, eli alueille, jotka eivät jäsenny pelkän utilitaristisen hyötyperiaatteen mukaan. Sosiologisen toiminnanteorian oli siis huomioitava myös sellaiset sosiaalisen elämän alueet, joita ei voinut palauttaa hyödyn maksimointiin pyrkivään rationaaliseen laskelmointiin ja jotka näyttäytyivät taloustieteen kuvauksen mukaan ei-rationaalisina toiminnan muotoina. (Heiskala 2000, 24; ks. myös Shilling 2001, 440.)

---

³⁴ Tämä on siis todellakin vain yksi – mutta työni problematiikan kannalta keskeinen – perspektiivi sosiologian teorianhistoriaan. Sosiologian syntyhistoriaa olisi mahdollista kuvata myös suhteessa ainakin historiatieteeseen, filosofiaan, oikeustieteeseen, psykologiaan tai politiikan tutkimukseen. Myöhemmän sosiologian suhteesta lähitieteisiin Camic (1986, 1043) huomauttaa kriittisesti: ”Meille kaikille on opetettu, että sosiologia muotoutui vastakkaisessa suhteessa aloihin kuten taloustiede, historia ja psykologia. Mutta nykyään tämän ajatuksen todellinen merkitys on hukattu, sillä käytännössä ei ole osoitettu minkäänlaista pyrkimystä luopua näitä aloja koskevasta nykykäsityksistämme ja tutkia, miten erityisillä tavoilla nämä alat oli konstituoitu niinä aikoina kun sosiologia saavutti intellektuaalisen muotonsa.”

Erityisesti normatiivinen toiminta sai sosiologian huomion. Joasin (1996, 7–69) mukaan ongelmana kuitenkin oli, ettei sosiologia kyennyt kunnolla irtaantumaan taloustieteen rationaalisen toiminnan mallista, vaan se jäi myös sosiologiaan puhtaan rationaalisuuden/toimijuuden mittatikuksi, josta muut toiminnan muodot poikkesivat enemmän tai vähemmän. Nämä ahtaaseen rationaalisen toiminnan malliin sopimattomat muodot saivatkin jäännöskategorioiden aseman.

Sosiologian klassiset toimintateoriat pyrkivät kyllä kuvaamaan toiminnan luovuutta, mutta eivät lopulta integroineet luovuutta kuvaavia käsitteitä osaksi kokonaisteorioitaan. Esimerkiksi Weberin käsite *karisma* tai Durkheimin teoria *rituaalista* liikkuvat luovan toiminnan alueella, mutta jäävät lopulta irralliseksi molempien teoriakokonaisuuksia ajatellen. Sama koskee muitakin eurooppalaisia klassikoita: myös Simmeliltä ja Tönniesiltä löytyy toiminnan luovuuden tavoitettavia käsitteitä, mutta nekään eivät lopulta kunnolla kytkeydy heidän käsitteistöjensä kokonaisuuksiin. (Mt., 44–69, 145; Joas 1993, 251.)

Klassisen kauden jälkeen myös Talcott Parsons pyrki selkeyttämään sosiologian identiteettiä suhteessa taloustieteeseen omalla normatiivisen toiminnan teoriasynteesillään. Toisin kuin taloustieteellisen tutkimuksen, jonka tuli tutkia hyötyfunktioita ja lähteä liikkeelle rationaalisesti laskelmoivista toimijoista, sosiologian tuli Parsonsin mukaan kiinnittää huomionsa normatiivisesti ohjautuvaan toimintaan ja toimintasysteemien tuottamaan arvointegraatioon. Parsonsin sanoin, ”sosiologia voidaan ... määritellä ’tieteeksi, joka pyrkii kehittämään sosiaalisten toimintasysteemien analyttistä teoriaa siinä määrin kuin näitä systeemejä voidaan ymmärtää yleisten arvojen integraation ... näkökulmasta käsin” (Parsons 1937, 768; ks. myös Heiskala 2000, 65–67).

Parsonsin normatiivisen toiminnan teoria lähtee liikkeelle oikeista pyrkimyksistä laajentaa toimintateoreettista käsitteistöä, muttei kuitenkaan pääse irti rationaalisen toiminnan perusmallista, vaan vain laajentaa samassa hengessä tehdyn tarkastelun normatiiviseen toimintaan. Parsonsin kuvauksessa toimijat lopulta toteuttavat normatiivista toimintaansa yhtä mekaanisesti kuin taloustieteen rationaaliset toimijat laskevat hyötyfunktioita. Joas huomauttaa, että tiettyjen normien olemassaolon toteaminen ei vielä kerro tarpeeksi siitä, kuinka nämä normit käytännössä aktualisoituvat toiminnassa. Ja se eivät varsinkaan kerro mitään siitä, miten nämä normit historiallisesti kehittyvät. Näiden ilmiöiden kuvaamiseksi on huomioitava toiminnan luovuus. (Joas 1996, 233.)

Parsonsin käsittelyssä toimintateoriaan tehtiin kaksi merkittävää ja ongelmallista rajausta. Tulkinnoissaan Parsons tuli ensinnäkin karsineeksi toimintateoreettisesta käsitteistöstä kaikki klassikoiden iduilleen panemat luovuuteen viittaavat käsitteet (mt., 69). Aivan kuten taloustieteen mallin mukainen hyötyfunktioita laskeva toimija, niin myös Parsonsin kuvaama normatiivinen toimija näyttäytyy jatkuvasti laskelmoivana 'robottina', jolta puuttuu kyky luovuuteen. Toiseksi Parsons jätti toimintakäsitteistön ulkopuolelle Weberin traditionaalisen ja affektuaalisen toiminnan kategoriat (Heiskala 2000, 68; ks. myös Camic 1986³⁵). Parsonsia onkin joskus luonnehdittu 'sosiologin kaapuun naamioituneeksi taloustieteilijäksi', joka lisää taloustieteen toimintakuvaukseen vain arvositoumukset, mutta jättää tavanmukaisen ja tunteenomaisen toiminnan edelleen toimintateoriaansa ulkopuolelle. (Heiskala 2000, 120.) Pragmatistisen kritiikin mukaan tämä vääristää toimintakuvauksen, sillä juuri luovuus ja tapa tulisi sijoittaa toimintateorian peruskäsitteiksi.

Joas siis väittää, että sellaiset toimintateoriat, jotka luovan toiminnan käsitteen sijaan on pystytetty kapeasti ymmärretyn rationaalisen toiminnan peruskäsitteen varaan, rakentuvat ongelmalliselle perustalle. Perusta on ongelmallinen, sillä tällaiset teoriat tuottavat tahtomattaankin vastinparikseen ei-rationaalisen toiminnan (jäännös)kategorian, johon päätyvät kaikki sellaiset toiminnan muodot, jotka eivät mahdu kapean rationaalisuuskäsitteen puitteisiin. Tällöin tullaan kuitenkin niputtaneeksi juuri suurin osa ihmisten – enemmänkin ajautuvaa ja tavanmukaista kuin laskelmoivaa – toimintaa epämääräisen ei-rationaalisen toiminnan kategorian alle. Näin on käynyt sekä 'kapean rationaalisuuden' utilitaristis-tyyppisissä teorioissa että sen sosiologisissa laajennusyrityksissä. Toiminnan ymmärryksessään ne automaattisesti hahmottavat tavanmukaisen tai tunteiden ohjaaman toiminnan ei-rationaalisenä ja näin vähemmän merkittävänä. Vaikka sosiologiassa on alusta lähtien ajateltu, ettei taloustieteellinen toimintakäsitys riitä kuvaamaan inhimillisen toiminnan kirjoa, ei sen piirissä ole Joasin mukaan kuitenkaan kehitetty aidosti vaihtoehtoista toiminnan kuvausta. Sosiologinen toimintateoria on hänen mukaansa edelleen sidoksissa ongelmallisiin taustaoletuksiin, joista johtuen sen pyrkimykset toimintakuvauksen laajentamiseksi jäävät väistämättäkin

---

³⁵ Camicin (1986, 1039) mukaan tapa "oli pitkään keskeinen termi länsimaisten sosiaaliteoreetikoiden käsitteellisessä kalustossa ..., sen merkittävänä asema säilyi sekä Émile Durkheimin että Max Weberin tärkeimmässä kirjoituksissa – tämä on seikka, jonka aiempi Durkheim- ja Weber-tutkimus on lähes täysin sivuuttanut. Vaikka tavan ideaa käytettiin laajalti myös amerikkalaisessa sosiologiassa aina vuoteen 1918, kahden seuraavan vuosikymmenen aikana se tarkoituksellisesti poistettiin alan käsitteellisestä rakenteesta."

puolitiehen. (Joas 1996, 146–147; ks. myös Camic 1986.)

Ennen kuin Joas esittelee oman ehdotuksensa kuvatun tilanteen korjaamiseksi, on hänen vielä tarkennettava, minkälaisille taustaoletuksille perinteinen toimintateoria rakentuu. Joas esittää kolme tällaista kyseenalaistamatonta oletusta, jotka lopulta vääristävät kuvan toiminnasta. Näihin oletuksiin päätyvät hänen mukaansa kaikki rationaalisen toimintakäsitteen – niin utilitaristisen kuin normatiivisen version – varaan rakentuvat teoriat. Niissä toimija ensinnäkin ymmärretään *lähtökohtaisesti* kykeneväiseksi päämäärätietoiseen strategiseen toimintaan. Toiseksi toimijan oletetaan *alusta lähtien* hallitsevan ruumiinsa. Lisäksi toimija ymmärretään täysin autonomiseksi suhteessa toisiin toimijoihin sekä toimintaympäristöön. Näiden oletusten ei kuitenkaan pitäisi olla itsestään selviä lähtökohtia kattavalle toiminnan teorialle. (Joas 1996, 147.)

Toimijan kyky päämäärätietoiseen rationaaliseen toimintaan sekä kyky hallita omaa ruumistaan tulee nähdä pikemminkin *saavutuksina* kuin annettuna lähtökohtana (ks. Kilpinen 1998, 175). Harkitun rationaalinen, strateginen tai ylipäättään tietoinen toiminta ja oman ruumiin hallinta voivat kehittyä vasta toisenlaisen, tavanmukaisen toiminnan perustan 'päälle', eivätkä ne suinkaan ole perustavaa kaikelle toiminnalle. On itsestään selvää, että toimimme tietyissä tilanteissa ja tarpeen vaatiessa tietoisesti tai laskennallisen rationaalisesti; mutta olisi virheellistä olettaa, että koko kuva toimijuudesta palautuisi tähän. (Mt., 175; Joas 1996, 145–148.) Joasin (mt., 196) mukaan meidän onkin ”muutettava käsityksemme siitä roolista, jota rationaalisuus näyttelee inhimillisessä toiminnassa. Silloin voimme tarkkailla toiminnan ilmiöiden koko kirjoa uhraamatta kuitenkaan sidettä rationaalisuuteen kokonaisuudessaan.”

Pragmatistisen käsityksen mukaan perinteisten toimintateorioiden keskeisiä käsitteitä ei suinkaan tule suinkaan hylätä. Kritiikin ydin on siinä komplementaarisessa ajatuksessa, että nämä tärkeät käsitteet toimivat oikeilla paikoillaan – oikeasta perspektiivistä hahmotettuna – vasta kun toimintatyyppien koko kirjo ja toiminnan *syklinen prosessiluonne* (Kilpinen 2000, 24, 37–39, 58–60) otetaan huomioon. Toiminnan perusmuoto ei ole harkitun rationaalinen, selkeiden yksittäisten päämäärien lineaarinen tavoittelu. Pikemminkin tämä on yksi mahdollinen *toiminnan vaihe*, joka määrittää kyllä merkittävää osaa ihmisten toiminnasta, mutta ongelmalliseksi se muuttuu nimenomaan, jos sen varaan rakennetaan – tai tarkemmin: jos kapeasti määritellystä rationaalisesta toiminnasta johdetaan – koko toimintateoreettinen

käsitteistö. (Joas 1996, 4–5, 146–147.)

Kapean rationaaliseen toiminnan malliin perustuvat toimintateoriat leikkaavat toiminnan irti sekä toimintatilanteesta että itse toimijasta, jolla on oma historiansa ja ruumiinsa sekä perustava side sosiaaliseen ympäristöönsä. Tällöin toiminnan nähdään tapahtuvan ikään kuin tyhjiössä. Sen mukaan aluksi ajatellaan, asetetaan päämäärät, valitaan keinot – ja vasta sitten toimitaan. Pragmatistisen toiminnankuvauksen mukaan järjestys on päinvastainen: toiminnan tiedostaminen ja sen rationaalinen ohjaaminen voi ilmetä vasta tilanteessa, jossa on jo ollut edeltävää, refleктоimatonta toimintaa, johon myöhempi reflektoidun tyyppisen rationaalisen toiminnan vaihe suhteutuu. Dewey (1922, 199) tähdensi asiaa todetessaan, kuinka ”harkinnan [*deliberation*] tehtävä ei ole tarjota motiivia toiminnalle selvittämällä, miten suurin hyöty saavutetaan. Sen tehtävä on ratkoa jo tapahtuvan toiminnan kohtaamia esteitä, palauttaa jatkuvuutta ... ja uudelleenohjata tapaa”. Tällöin rationaalinen valinta ja suunnittelu eivät ole toiminnassa olemisen edellytyksiä. Toiminnan tiedostaminen tapahtuu vasta kun sitä tarvitaan, jotta toiminta voisi jatkua; kun toiminta kriisiytyy eikä voi jatkua vanhaan tapaan, syntyy tilaus kriittiselle reflektiolle. Ja nimenomaan tällöin käynnistyy toiminnan luova uudelleensuuntaaminen. (Joas 1996, 157; Kilpinen 2000, 58–60.)

3.1.2 Toiminnan ruumiillisuus ja intentionaalisuuden ei-teleologinen tulkinta

Hieman ironisesti sanoisin, että teleologisen mallin sisältämän latentin oletuksen mukaan olemme tavallisesti lepotilassa, ikään kuin newtonilainen ruumis, jota mikään ulkoinen voima ei liikuta. Sitten ilmestyy joko sisäinen tai ulkoinen voima [, joka saa ruumiin toimimaan]. Tähän tapaan teleologisen toimintakäsityksen kannattajat selittävät motivaation, joka sitten tuottaa tahdon toimia. Ja ennen kuin edes aletaan toimia, kun ollaan vielä lepotilassa, suunnitellaan strategia toiminnalle. Sitten käsillä on strategia ja motiivi, jotka yhdistetään. Äsken istuttiin tuolissa levossa, nyt toimitaan. Mutta juuri tuo ei ole totta. (Joas 1999.)

Joasia mukaillen voidaan sanoa, että uudenlaisen toimintateorian tulee perustua päivitetylle käsitykselle toiminnan intentionaalisuudesta. Päämäärän asettaminen tulee ymmärtää tapahtumana, joka ilmestyy tilanteeseen, jossa meillä on jo ollut edeltävää toimintaa, eikä niin, että päämäärien asettamisen nähdään aina edeltävän toimintaa. Tavoitteena on tällöin ”toiminnan intentionaalisuuden ei-teleologinen tulkinta” (Joas 1996, 148).

Käsitekiemuran takaa hahmottuu näkemys, jonka mukaan *kognitio on osa toimintaa*, ja sen

tiedostaminen yksi toiminnan mahdollinen muttei välttämätön vaihe. Ajattelu on näin osa organismin käytännöllistä suhdetta maailmaan eikä tapahdu siitä irtileikkautuneessa tyhjiössä. (Mt., 158–160.) ”Kartesiolaisella mieli-ruumis -dualismilla itsessään on nykyään ehkä vain harvoja kannattajia, mutta suurin osa pragmatismien ulkopuolisista toiminnan käsitteellistyksistä hyväksyy tämän dualismin edelleen itsestäänselvyytensä”, Joas ja Kilpinen (2006, 324) yhdessä toteavat. Perinteiset, teleologiseen toiminnan intentionaalisuuden tulkintaan nojaavat teoriat toistavat vanhat dualismit mielen ja ruumiin, minän ja maailman välillä. Näiden mukaan intentiot, motiivit tai arvot ovat osa sisäistä maailmaa, joka voi vaikuttaa ulkoiseen maailmaan vasta erillisen tietoisien päätöksen myötä. Näin teleologisessa intentionaalisuuden tulkinnassa kognitio ongelmallisesti johdetaan toiminnasta irralliseksi ilmiöksi. (Joas 1996, 157–158.)

Pragmatisteille tapa on toiminnan perusta – ja näin toimintateorian lähtökohta –, joka on olemassa käyttäytymistä tai toimintaa generoivana, vaikka emme tuota tapaa tiedostaisikaan. Toiminnan refleктоiminen ja sen mahdollinen luova uudelleensuuntaaminen sijoitetaan näin laajemman toimintaprosessin *sisään* eli tavanmukaisen toiminnan yleisissä puitteissa tapahtuvaksi spesifimmäksi ilmiöksi. (Joas 1996, 148–194; Joas & Kilpinen 2006, 325.) Materiaalisella tasolla tavat ilmenevät ruumiillisina valmiuksina ja pyrkimyksinä tuottaa toiminnallisuutta. Osa näistä on synnynnäisiä, osa puolestaan ruumiiseen toiminnan myötä kirjautuneita dispositioita. ”Ruumiin kyvyt, tavat ja keinot suhteutua ympäristöönsä muodostavat perustan kaikelle tietoiselle päämäärän asettelulle, toisin sanoen intentionaalisuudelle. Intentionaalisuus itsessään koostuu tällöin siitä itsereflektiivisestä kontrollista, jota harjoitamme kulloiseenkin käyttäytymiseemme.” (Joas 1996, 158.) Eli ruumiimme on aktiivinen silloinkin kun reflektiivinen osa järkeämme ’nukkuu’. Intentionaalisuus on ennen kaikkea tuon jo tapahtuvan toiminnan *valvomista* ja *suuntaamista*. Ruumiimme aktiivisuus ei edellytä intentionaalista päämäärien asettelua, vaan reflektio ja päämäärien asettaminen suhteutuvat aina tuohon edeltävään ruumiilliseen tai tavanmukaiseen toimintaamme. ”Intentionaalisuus ilman rajoittavaa ehdollistumista on tyhjää, ehdollistuminen ilman intentionaalisuutta on sokeaa”³⁶, Kilpinen (2000, 21) osuvasti toteaa; tai vastaavasti: ”rationaalisuus ilman tavanmukaisuutta on tyhjää, vaikkakin tavanmukaisuus ilman rationaalisuutta on tietenkin sokeaa” (mt., 27). Tästä näkökulmasta toiminta ei enää näyttäyty pelkästään mielen sanelemana tapahtumana, vaan

---

³⁶ Suomenkielisen muotoilun olen poiminut Kilpisen, Paavolan & Bergmanin (1999) yhteisestä artikkelista *Kriittisiä merkintöjä klassisen pragmatismien perinnöstä*.

intentionaalisen tai reflektiivisen mielen sekä siitä riippumattoman käyttäytymisen tai tavanmukaisen ja ruumiillisen toiminnan yhteispelinä. (ks. myös Shilling 2001, 447, 453.)

Pyrkimykset irtaantua dualistisista ennakko-oletuksista eivät rajoitu ainoastaan filosofian ja sosiaaliteorian aloille. Neurofysiologian puolella mm. Antonio Damasio (2001) on painottunut mielen kehollista uppoutuneisuutta. Damasio puhuu ”Descartesin virheestä”, joksi hän erityisesti katsoo ”mielen hienostuneimpien toimintojen erottami[s]en biologisen eliön rakenteesta ja toiminnasta” (mt., 233). Itsereflektiossaan Descartes kun katsoi olevansa

substanssi, jonka koko olemus eli luonto ei ole muuta kuin ajattelua ja joka ei ollakseen tarvitse mitään paikkaa eikä ole riippuvainen mistään aineellisesta, joten tämä minä, toisin sanoen sielu, jonka varassa olen, mitä olen, on täysin erotettavissa ruumiista, ja siitä on lisäksi helpompi saada tietoa kuin viimeksi mainitusta, jonka puuttuessa se yhä olisi kaikkea sitä, mitä se on. (Descartes 1637, *Metodin esitys*³⁷; Damasion [mt., 232–233] siteeraamana.)

Näkemyksen mielen (’ajattelevan asian’, *res cogitans*) ja mekaanisen ruumiin (*res extensa*) erillisyydestä ei ole ainoastaan jo ohitettua teorianhistoriaa (Joas 1996, 157; Joas & Kilpinen 2006, 324). Vaikka tunnustuksellisia kartesiolaisia tässä asiassa tuskin löytyy monia, ei tästä seuraa, etteikö dualistisella ajattelulla olisi edelleen vaikutusta. Yhtäläillä ongelmallinen se on myös implisiittisen ennakko-oletuksen kaavussa, jollaisena se kätkeytyykin juuri esim. konteksteistaan irtiabstrahoidusta rationaalisuus-käsitteestä lähteviin toimintateorioihin.

Neurologian empiiriseen aineistoon vedoten Damasio pyrkii purkamaan dualistista ihmiskuvaa osoittamalla sekä rationaalisuuden siteen tunteisiin³⁸ että näiden molempien yhteyden ruumiiseen ja toimintaympäristöön. Hän myös argumentoi, että tunteet on nähtävä yhdistävänä tekijänä kehon ja mielen välissä. (Damasio 2001, 229–235; 2003) ”[T]unteilla on vahva vaikutus päättelyyn ...[:] tunteiden edellyttämät aivojärjestelmät liittyvät läheisesti päättelyn järjestelmiin ja ... nämä erityisjärjestelmät liittyvät kehoa säätäviin järjestelmiin”, toteaa Damasio (2001, 229). Hän siis puolustaa ajatusta aivojen ja kehon yhtenäisyydestä – ”yhtenäisestä eliöstä” – ja huomauttaa, ettei kummankaan toimintaa voida ymmärtää dualistisen käsityksen pohjalta. Ja koska aivot ja keho on ymmärrettävä jatkumollisesti, niin myös ajattelun, tunteiden ja kehon toiminta on nähtävä vuorovaikutuksellisenä yhteistyönä.

---

³⁷ Teoksessa *Teoksia ja kirjeitä*. Suom. J. A. Hollo, WSOY, 1956.

Damasion sanoin ”mieli syntyy koko yhtenäisestä eliöstä” (mt., 212).

Esitän, että mieli syntyy hermopiirien toiminnasta, mutta monet näistä piireistä ovat syntyneet evoluutiossa eliön *toiminnallisten* edellytysten takia ja normaali mieli syntyy vain, jos näissä piireissä on kehon perusesitys ja jos ne jatkavat toimivan eliön tilojen seuraamista. Sanalla sanoen *hermopiirit esittävät eliötä jatkuvasti, kun fyysikaalisesta ja sosiokulttuurisesta ympäristöstä tulevat viestit kohdistuvat siihen ja se toimii näiden ympäristöjen perustella.* (Mt., 212; kurssiivit lisätty.)

Myös Damasio argumentoi näin toiminnallisen jatkumoajattelun puolesta. Ajattelu ja toiminta on nähtävä yhteydessä paitsi keholliseen olemiseen myös eliön ympäristöön, eikä niistä irtileikattuna, kuten dualistiset teoriat tekevät. Damasion yleisen neurologian alalla liikkuva – ja sen piirissä kertyneestä empiirisestä aineistosta ponnistava – esitys näin tukee niitä näkemyksiä, joita edellä on esitetty pragmatistisen toimintateorian näkökulmasta käsin.

Kognitiotieteestä inspiroituneet filosofit Lakoff ja Johnson (1999, 409) puolestaan kirjoittavat: ”[t]oisen polven kognitiotiedettä tukeva todistusaineisto vaatii meitä hylkäämään kartesiolaisen mielenkäsityksen jokaisen opinkappaleen”. Myös he katsovat filosofian kompastelevan jatkuvasti ruumiista irtileikkautuneen mielen teorioihin – näiden sijaan olisi puhuttava ruumiillisesti puitteistuneesta tai ruumiilliseen uppoutuneesta mielestä (*the embodied mind*), jonka toimintaa on mahdoton ymmärtää ilman tämän suhteen huomioimista. (Lakoff & Johnson 1999.) Damasio, Lakoff ja Johnson eivät varsinaisesti ole pragmatisteja, mutta heidän näkemyksensä sopivat pragmatistiseen toimintakäsitykseen³⁹. Damasio (2001, 129–131, 145, 228, 259, 266) puhuu kyllä William Jamesista positiiviseen sävyyn; Johnson (2006, 369–377) puolestaan kirjoittaa tuoreessa *Companion to Pragmatism* -kokoomateoksessa oman ajattelunsa – ja uuden, ’toisen polven’ kognitiotieteen – yhteydestä pragmatismiin; ja yhdessä Lakoffin kanssa hän myös ylistää John Deweya – Maurice Merleau-Pontyn ohella – tärkeimpänä ruumiillisesti uppoutuneen mielen filosofina (Lakoff & Johnson 1999, xi).

Vaikka yllä mainitut kirjoittajat eivät viittakaan Peirceen, tuleva he lopulta hyvin lähelle tämän ajatuksia organismin toiminnallisesta suhteesta ympäristöönsä (ks. esim. Määttänen

---

³⁸ Emma Engdahl (2004) on esittänyt kiinnostavan ’uusmeadilaisen’ tulkinnan tunteiden sosiologiasta. Joskin Engdahlin ote vierastaa ehkä hieman liiaksi biologisten selitysten mukaan tuomista osaksi kattavaa tunteiden sosiologiaa; tähän Meadin omat näkemykset eivät anna aihetta (Barbalet 2006).

³⁹ Taustoiltaan he myös edustavat keskenään eri tieteenaloja: Damasio neurologiaa, Lakoff kielitiedettä ja Johnson filosofiaa. Kolmikön ajattelun yhteyksistä pragmatistisiin teemoihin ks. Kilpinen 2000, 396–401.

2005, 6). Dualistisia mielenteorioita kritisoidessaan Pentti Määttänen kirjoittaa:

Mieli on pikemminkin suhde kuin säiliö. Näin ollen pyrkimys redusoida mieli aivoihin on looginen virhe: käsitellään suhdetta keskittymällä ainoastaan yhteen sen osapuoleen. Toisin sanoen vuorovaikutusta organismin ja sen ympäristön välillä ei voida käsitellä ainoastaan neurologisissa puitteissa. (Määttänen 2005, 7.)

Toimintateorian on siis oltava (kokonaisvaltaisesti ymmärretty) organismin ja sen ympäristön vuorovaikutuksen kuvausta. Se ei voi lähteä liikkeelle ruumiistaan ja ympäristöstään abstrahoidusta mielestä tai rationaalisuudesta. Toiminta on nähtävä (ihmis-)organismin maailmassa olemisen tapana, joka ei myöskään aktivoidu vain reflektiivisen mielen käskystä. Kun toiminnassa oleminen nähdään näin ruumiillisen olemisemme perustilana, ei ensimmäinen toimintateoreettinen kysymys kuulu: miksi päätämme toimia, mistä johtuu, että siirryimme lepotilasta toimintaan? Toimiva ruumiimme on aina ensin, ja intentionaalinen toiminnan suunnittelu/suuntaaminen voi rakentua vasta sen varaan. Näin ymmärrettynä myös intentionaalisuus on aina sijoittunutta. Kun vanha tapa kriisiytyy, tarvitaan kriittistä ajattelua ja toiminnan uudelleenorganisointia. ”Harkinnan [*deliberation*] alkuasetelma on ongelmalliseksi käyneessä toiminnassa ja sen lopputulos sellaisen uuden toiminnan kulun valitsemisessa, joka ratkaisee ongelman” (Dewey 1922, 199). Toiminnan reflektioimisen vaihetta edeltää aina jonkinlainen käyttäytyminen, jota reflektoida ja uudelleenohjata; ruumiilliset dispositiomme ja tapamme luovat perustan kehittyneemmälle toiminnallemme, joka on aina tilanteellisesti ja ympäristöllisesti⁴⁰ suhteutunutta. Käyttäytyminen on perustavampaa kuin ajattelu, ja ympäristö on aina olemassa ennen yksilöä; tämä on se konteksti, jonka ’päälle’ reflektiivinen toimijuus emergenttinä ilmiönä syntyy. Reflektiivinen toimijuus, kriittinen intentionaalisuus ja luovuus ovat ominaisuuksia, jotka mahdollistavat toiminnan jatkumisen, mutta eivät ole toiminnassa olemisen edellytys. Tarvitsemme reflektion kykyä⁴¹ voidaksemme paremmin valvoa jo tapahtuvaa toimintaa; ja luovuutta, jotta voisimme tuottaa uusia toimintamalleja

---

⁴⁰ Ympäristö pitää sisällään tietenkin myös sosiaalisen tason rakenteineen. Sosiaaliseen puitteistuneisuuteen keskitytään tarkemmin luvussa 4 *Prosessuaalinen toiminta sosiaalisessa ja institutionaalisessa kontekstissaan*.

⁴¹ Myös lajievoluution tasolla reflektiokyvyn kehittyminen tulee nähdä yhteydessä toimintaan; valinta on suosinut reflektiokyvyn kehittymistä, sillä se on mahdollistanut jäsentyneemmän ja tehokkaamman toiminnan. Kuten Hodgson (2004a, 92) toteaa, muuttuvien ja ”uusien olosuhteiden sekä behavioraalisten valintojen tietoinen reflektointi loi paremmat mahdollisuudet arvioida [organismin kohtaamia] uhkia ja [sille avautuvia] mahdollisuuksia. Tämä johti sellaisten organismien valikoitumiseen, jotka olivat taitavampia tietoisessa” toiminnassaan. Sekä evoluutiohistorian että yksilön elämänhistorian tasolla toiminnassa oleminen edeltää sen

vanhojen, kriisiytyneiden tapojen tilalle. Tavat siis kehystävät luovaa toimintaa, joka aktivoituu tapojen kriisiytyessä. Vasta kun rationaalisen ja normatiivisen toiminnankuvausten rinnalle otetaan kolmas, edellisiä kattavampi toimintakäsitys, eli toiminnan puitteistuneen luovuuden kuvaus, voidaan muut toiminnan mallit sijoittaa loogisille paikoilleen.

Luovuutta korostavan argumentoinnin tarkoituksena on ehdottaa paradigman muutosta toiminnan tutkimuksessa. Ne toiminnan piirteet, jotka on perinteisesti nähty kaikkein perustavimpina, nähdäänkin tästä perspektiivistä käsin vähemmän perustavina ja vähemmän yleisinä, vaikkakaan ne eivät menetä koko relevanssiaan toiminnan tutkimuksen kannalta. (Joas & Kilpinen 2006, 323.)

Pragmatistit siis ehdottavat toiminnan perustavaa uudelleenymmärrystä. Perinteen klassikot olivat asialla jo reilu sata vuotta sitten, mutta vasta viime vuosina tämä näkemys on alkanut herättää laajempaa kiinnostusta sosiologien parissa. Näkemyksen mukaan toiminta tulee ymmärtää tapojen ja luovuuden yhteispelinä, jotka molemmat toimivat aina ruumiillisesti, tilanteellisesti ja ympäristöllisesti puitteistuneena. Toiminta tulee ymmärtää syklisenä prosessina, jonka eri vaiheissa luovuus ja tapa saavat erilaisen painotuksen – ja jossa intentionaalisudella on itsekriittinen, jo tapahtuvaa toimintaa rajoittava ja ohjaava rooli.

3.1.3 Tapa, luovuus ja rationaalisuus yhdistyvät

Edellä tarkastellun prosessuaalisen ja syklisen toimintakuvauksen juuret ovat Peircen *doubt/belief*-käsiteparissa (Kilpinen 2000, 60). Toiminta on tavanmukaista (*belief*-tilanteet) kunnes se kriisiytyy (*doubt*-tilanteet). Kun vanha tapa ei enää toimi, sitä on muokattava – tässä kohtaa kuvaan astuu luovuus. Näin toimintateorian peruskäsitteiksi on laskennallisen rationaalisuuden tai normatiivisuuden sijaan otettava tapa ja luovuus. Tämän uuden hahmotuksen – toimintateoreettisten käsitteiden pragmatistisen uudelleenjärjestelyn – jälkeen on mahdollista sijoittaa tutut käsitteet, kuten laskennallinen rationaalisuus, intentionaalisuus tai normatiivisuus, uusille paikoille toiminnan mahdollisiksi muttei välttämättömiksi vaiheiksi.

---

tiedostamista. Reflektiivinen toimijuus muodostaa kuitenkin oman emergentin tasonsa, jolloin sen toimintaa ei voi selittää biologisen reduktionismin keinoin. (Mt., 96–97, 173–174.)

Joasin toimintateoreettinen avaus on tuonut pragmatistisen toimintäkäsityksen sosiologian keskiöön. Tämä on ollut tärkeä ensimmäinen askel, mutta on myös huomautettu, että pragmatismen perinne avautuu hieman toisenlaisellekin tulkinnalle tavan ja luovuuden suhteesta (Kilpinen 1998, 176–178; 2000, 17, 29–30, 392; Camic 1998, 289). Kilpinen katsoo, että Joas on tahtomattaankin taipuvainen kuvaamaan tavanmukaista ja luovaa toimintaa liian erillään toisistaan. Tämän suuntaisia hahmotuksia löytyy jo sosiologian eurooppalaisilta klassikoilta, ja vaikka niidenkin takaisin tuominen Parsonsien jälkeen olisi suotavaa, vielä mullistavampaa olisi hahmottaa myös tapa ja luovuus ei-dualistisen mallin mukaisesti.

Pragmatistiseen ajatteluun sopii hyvin juuri dualististen jakojen ylittäminen, ja kuitenkin Joasin tapa-luovuus -dikotomian kautta tavanmukainen toiminta saattaa näyttäytyä pelkästään mekaanisena rutiinitoimintana, jonka kytkökset luovuuteen jäävät ontuviksi. Benjamin Dalton (2004, 620) katsoo, että Joas ”kuvaa tavan ja luovuuden toisiaan täydentävinä toiminnan vaiheina, mutta valitettavasti pitäytyy kestävässä dualismissa näiden välillä. ... Jotta tämä dikotomia voitaisiin ylittää, on tunnistettava tavan ja luovuuden elementtien samanaikainen mukanaolo kaikessa toiminnassa.” Tapa ja luovuus eivät vuorottele toiminnassa toisensa poissulkien, vaan pikemminkin ne painottuvat eri tavoin toiminnan eri vaiheissa. Myös Camic (1998) on huomauttanut, että tapa ja luovuus jäävät Joasin hahmotuksessa liian etäälle toisistaan. Jos ajatellaan, että kattavampi tavan käsite olisi syytä ottaa huomioon, ei välttämättä ole hyväksi Joasin argumentaatiolle, että tapa-luovuus -käsiteparin toinen osa, luovuus, nostetaan etusijalle tavan kustannuksella; Camicin (mt., 298) ja Daltonin (2004, 620) mukaan olisi pikemminkin puhuttava tapa-luovuus -jatkumosta. Kilpinen (2000, 17; 1998, 176–178) on tästä samaa mieltä ja huomauttaa Joasin esityksen rakentuvan perusta-päällysrakenne -jäsenyyksen mukaisesti; tämän tyyppisten teorioiden vaikeutena tunnetusti on selittää yhteys kuvaamiensa ’kerrosten’ välillä.

Kuten Camic ja Dalton⁴² myös Kilpinen (2000, 392) haluaa muistuttaa, että ”jakoa toisaalta tavanmukaisuuteen ja toisaalta luovuuteen, refleksiivisyyteen, rationaalisuuteen tai muuhun sellaiseen ei pitäisi ottaa ehdottomana, pikemminkin näiden alueiden välillä on jonkin verran päällekkäisyyttä”. Sekä tapa ja luovuus että tapa ja rationaalisuus ilmenevät

---

⁴² Ks. myös Hodgson 2004a, 172.

toiminnassa toisiaan tukevina, vaikka näiden painotukset vaihtelevatkin toiminnan eri vaiheissa. Toiminnan kriisiytyessä luova uudelleensuunnittelu eli uusien 'tapaehdokkaiden' tuottaminen korostuu, kun taas ajan myötä uusi tapa voi menestykselliseksi osoittautuessaan painua tietoisuudessa taka-alalle. (Mt., 17, 29–30, 392.) Kilpisen oma käsitteellinen ratkaisu on ollut puhua luovuuden sijaan *refleksiivisestä tavasta*, jolla on aina keskeinen rooli toiminnassa – *sekä* sen tavanmukaisissa *että* luovuutta vaativissa vaiheissa⁴³. (Mt., 105.)

Ero Joasin ja Kilpisen painotusten välillä saattaa osittain johtua siitä, että Joas ei huomioi kovinkaan kattavasti Peirceä⁴⁴. Kilpiselle (mt., 30) taas Peircen käsitys rationaalisuudesta on yksi pragmatismen kivijaloista ja niin omaperäinen, ettei sitä voida sivuuttaa. Peircelle tapa *ei* ensisijaisesti viittaa mekaanisesti toistettuun rutiiniin, vaikka tämäkin on yksi tavan ilmentymistä. Tapa on kuitenkin tätä laajempi käsite, joka kuvaa ennen muuta 'yleisyyksiä' (*generals*). Kilpisen huomauttaa, että

[n]ormaalisti ihmisten toiminta [*human conduct*] on Peircen mukaan tavanmukaista, mutta samalla se ehdottomasti *ei* koostu automaattisista rutiineista, se perustuu itsereflektioon samalla kun se tapahtuu. Tämän käsityksen vastinparina hänellä on myös merkillinen, prosessuaalinen tulkinta rationaalisuudesta. Ja mikä kaikkein merkillisintä, tässä tulkinnassa tavan ja rationaalisuuden (jopa logiikan) käsitteet *kohtaavat toisensa ja kietoutuvat yhteen!* (Mt., 44.)

Peirceläisittäin ajateltuna tapa ei ole toimintateorian jäännöskategoria vaan sen peruskäsite siis ainakin kahdessa mielessä. Yllä on jo painotettu asian toista puolta, jonka mukaan (i) reflektiota edeltävä toiminnassa oleminen perustuu tapoihin. Tähän liittyen on myös todettu, että toiminnassa oleminen ei edellytä rationaalista päämäärien asettelua tai ylipäätään reflektiivistä ajattelua; ne rakentuvat perustavan toiminnassa olemisen 'päälle'. Tässä mielessä tapa on mitä keskeisin käsite myös Joasille. Mutta kun halutaan rakentaa käsitteistöä, joka vieläkin painotetummin korostaa toimintaan liittyvien ilmiöiden prosessiluonnetta, on tarpeen huomioida Kilpinen huomautus, että (ii) tapa on keskeinen käsite myös toiminnan rationaalisuutta tarkasteltaessa; että *rationaalisuus rakentuu*

---

⁴³ Kilpisen (2000, 34–38) mukaan pragmatistinen traditio onkin olennaisilta osin jäsennettävissä tämän omalaatuisen tapa-käsitteen ympärille. Väitöskirjassaan *The Enormous Fly-Wheel of Society* (2000) Kilpinen seuraa näin määritellyn tapa-käsitteen kulkua pragmatismen historiassa. Hän myös esittää, että on olemassa *kaksi* klassisen sosiologian perinnettä, eurooppalainen sekä yhdysvaltalainen, pragmatismiin pohjautuva traditio. Molemmat käsittelevät samantyyppisiä ongelmia, mutta niiden välillä on myös hedelmällisesti toisiaan täydentäviä eroavaisuuksia.

prosessuaalisesti tavan muotoon. Tapa ja rationaalisuus eivät ole vastakkaiset – tai varsinkaan toisensa poissulkevat – kategoriat, sillä rationaalisuus edellyttää tapaa myös loogisessa mielessä. ”*Inhimillisen rationaalisuuden paikka [locus] on nimenomaan tavanmukaisuudessa, eikä pelkästään psykologisin perustein!* Tämä on Peircen ja pragmatistisen tradition vallankumouksellinen kontribuutio toimintateorialle.” (Mt., 50.)

Tämä Peircen esittämä näkemys tavasta on sen verran omaperäinen, että on paikallaan tarkastella sitä hieman tarkemmin. Hänelle tapa on siis yleisyyksiä tai jatkuvuuksia kuvaava käsite. Toimintamme, myös ajattelutoimintamme, nojaa näihin yleisiin muotoihin, eräänlaisiin jatkuvuuksiin – sekä käytännön että puhtaan loogisesta näkökulmasta tarkasteltuna⁴⁵. Rationaalinen tai looginen päättely sekä edellyttää että tuottaa näitä yleisyyksiä. Eli Kilpisen mukaan

Peircen kanta on, että *ajattelu ja toiminta on loogista (rationaalista) sikäli kuin se on jatkuvaa.* Toisin sanoen: *yleistä; tai ... tavanmukaista.* ”Sillä tapa on yleistämistä”, Peirce selittää, ja ”loogisesta näkökulmasta yleisyys on jatkuvuutta”. Tämä, hän lisää, on ”käsitykseni tavan loogisesta merkityksestä” (RTL, 189; NEM 4, 142; molemmat 1898). (Mt., 69.)

Kaikki ajattelu on Peircelle johtopäätösten, tai tarkemmin johtopäätösehdokkaiden, tuottamista. Ja koska päättelykin on toimintaa, on se on ihmiselle yhtä helppoa ja välttämätöntä kuin hengittäminen, jotain jota ihmiset tekevät jatkuvasti, eivätkä muuta voi. Harkinta ja intentionaalisuus puolestaan astuvat kuvaan tämän prosessin suuntaamisessa *itsekontrollin* myötä, kuten jo edellä on ollut puhetta. ”Peircen konseption mukaan ihmismieli ei niinkään ’tee johtopäätöksiä’, vaan valvoo niitä kontrollin ja [itse-]kritiikin avulla”, Kilpinen (mt., 63) kirjoittaa. Ajattelu etenee automaattisesti syntyvinä assosiaatioina tai ’johtopäätösehdokkaina’, ja olennaista on, että *tätä prosessia valvoo itsekriittinen mieli nojaamalla nimenomaan ajattelutapoihin eli prosessuaalisesti kehittyneisiin rationaalisuuksiin ja dispositioihin.* (Mt., 63–65, 69–71.)

---

⁴⁴ Kilpinen (2000) tosin katsoo, että myös muut pragmatistit – kuten Joasille tärkeä Dewey – ymmärtävät tavan tämän refleksiivisen tulkinnan mukaisesti.

⁴⁵ Tapa ja rationaalisuus liittyvät siis toisiinsa sekä aktuaalisesti tapahtuvan toiminnan tasolla että puhtaan loogisessa mielessä, koska peirceläisessä merkityksessä tavat viittaavat jatkuvuuksiin tai yleisyyksiin – eli rationaalisuuden kriteereihin. Toiminnan dispositiona tapa ei siis myöskään viittaa itse tapahtuvaan toimintaan; ne vaikuttavat sen *taustalla* (Dewey 1922, 41–42), Hodgsonin (2004a, 291–292) sanoin, ”mahdollisuuksien [potentialities] ja dispositioiden kimppuina, jotka voivat aktivoituvat intentioiden, havaintojen tai tapahtumien toimesta”. Bergman (2000, 105) puolestaan kirjoittaa: ”todellinen tapa tuottaisi sen omaavassa subjektissa tietyn toimen tietyissä olosuhteissa; mutta aktivoiva aktuaalinen tilanne ei ole välttämätön” tuon tavan todelliselle olemassaololle.

Edellisen pohjalta voidaan todeta, että toiminta on rationaalista sikäli kuin siihen liittyy tapa (eli yleisyys, jatkuvuus – dispositio) tai se synnyttää sellaisen. Näin pragmatismen juurilta löytyy käsitys rationaalisuudesta, joka on perustoiltaan yhteydessä tapaan. Tämän myötä myös 'tapa' saa uudenlaisen määritelmän toiminnan prosessuaalisesti kehittyvää rationaalisuutta kuvaavana käsitteenä. Kilpisen esityksen myötä voidaan entistä paremmin pistää merkille tapojen luonne toiminnan yhteydessä kehittyvinä *dispositioina*, joiden merkitystä toiminnalle on vaikea yliarvioida. Sikäli kuin tapa on sosiologisessa toimintateoriassa huomioitu, on se yleensä ymmärretty rationaalisesta toiminnasta erilliseksi ilmiöksi, mekaaniseksi toistoksi. Parhaassa tapauksessa tapa huomioidaan, mutta yleensä jonain, jolla ei ole mitään tekemistä rationaalisuuden kanssa. (Mt., 55–56.) Pragmatismen näkemys tavasta on vastaavasti kaksin verroin kattavampi. Paitsi että tämä näkemys siirtää tavan pois jäännöskategorian asemasta ja tuo sen toimintateorian keskiöön (Camic 1986, 1075–1077; Joas 1996), se myös jatkaa pidemmälle ja vie tavan aina rationaalisuuden käsitteen yhteyteen asti – ja korostaa entistä paremmin toiminnan ilmiöiden prosessuaalista luonnetta. (Kilpinen 2000; Hodgson 2004a, 169–171.)

3.2 Reflektiivisen toimijuuden kehittyminen semioosissa

All thought is in dialogical form. Your self of one instant appeals to your deeper self for his assent. Consequently, all thinking is conducted in signs. (CP 6.338.)

Edellä on alustavasti viritetty myös semioottista näkökulmaa prosessuaaliseen toimintaan. Seuraavassa tätä tarkastelua viedään pidemmälle katsomalla, minkälaisia työkaluja Peircen semioosin teoria tarjoaa prosessuaalisen toimintateorian käyttöön. Peirceläisen perinteen mukaisesti ymmärrettynä semiotiikka on yleisfilosofinen näkökulma, jonka puitteissa myös ajattelun, toiminnan ja tavan toisiinsa suhteutuvia prosesseja voidaan kuvata. Edellä esitelty toimintateoreettinen problematiikka liittyykin tiiviisti Peircen loogisiin ja semioottisiin tarkasteluihin. Joasin versio kuitenkin pohjaa Peircen sijaan Meadiin ja Deweyiin. Hän

esittelee lyhyesti Peircen abduktion eli uusien johtopäätösten kehittymisen teoriaa⁴⁶, muttei käsittele lainkaan Peircen semioosin teoriaa. Peirce on paitsi logiikan klassikko myös semiotiikan yleisen teorian perustaja. Kun Joasin rinnalle esitellään Peircen käsitys merkkiprosesseista, huomataan, että toiminnan reflektointi ja muokkaaminen mahdollistuvat nimenomaan semioosissa.

Tätä reflektioprosessia Margaret S. Archer (2003, 64–78) nimittää ’sisäiseksi keskusteluksi’ ja Peirceä sen käsitteellistämisen klassikoksi (ks. myös Wiley 2006, 37–43). Archer ei omaksu Peircen semioottisia käsitteitä, vaan kääntää ne edelleen kehittämiensä *kriittisen realismin* kielelle. Aivan oikein hän kuitenkin toteaa, että Peircelle sisäisessä keskustelussa on kyse semioosin toiminnasta (Archer 2003, 70). Peircelle itsereflektion kehittyminen onkin yksi semioosin prosessin ilmentymä.

Archerin tarkastelu on kiinnostava. Hän hahmottelee toimijan ja rakenteen välittäjää juuri sisäisestä keskustelusta. Tämän tarkoituksena olisi mahdollistaa sellainen ei-reduktionistinen teoria, jossa huomioidaan yhtä lailla sekä rakenteelliset että toimijan omat kausaaliset voimat. Sisäisen keskustelun suojissa yhteiskunnan rakenteellinen puoli kohtaa toimijan toisin tekemisen mahdollisuuden. Sisäisessä keskustelussa toimija voi tarkastella häneen kohdistuvia sosiaalisia paineita ja kuvitella erilaisia tapoja vastata ulkoa tuleviin vaatimuksiin. Archerin Peirce-luennan mukaan minä jakautuu kolmeen ajallisesti toisistaan erotettavaan lohkoon. Ensinnäkin on olemassa minä menneenä, sellaisena minänä, joksi subjekti historiansa kautta itsensä mieltää; tämä on *me*-minä. Toisaalta voidaan eritellä minä sellaisena, joka on olemassa ja kokemassa ’tässä ja nyt’; tätä Archer kutsuu *I*-minäksi. Ja kolmanneksi on olemassa tuleva minä, joksi voisin tulla, eli *you*-minä. Sisäisessä keskustelussa *I* reflektoi *me*-ymmärryksensä kautta itseään ja puntaroi *you*-hahmotustensa myötä tulevan minän ja toiminnan mahdollisuuksia. *You*:lla on mahdollisuus olla jotain muuta kuin sama vanha *me*, sen voi kuvitella toisenlaiseksi, muuttuneeksi minäksi, jota kohti *I* voi toiminnassaan pyrkiä. Tällä Archer haluaa painottaa toimijan sisäisen maailman kausaalista vaikuttavuutta (*causal efficacy*; suhteessa sekä itseen [*internal causal efficacy*] että ulkoiseen maailmaan [*external causal efficacy*]). (Mt., 64–78.)

---

⁴⁶ Abduktiivisen päättelyn kategorian Peirce esitteli induktiivisen ja deduktiivisen logiikan rinnalle. Peircen merkkiteoriaan viitaten Joas (1996, 132) kyllä ohimennen toteaa, kuinka ”Peirce esitti kaiken tiedon olevan merkkien ja symbolien välittämää [*which were not a matter for private definition but rather constituted a public medium. Admittedly, Peirce did not develop a theory of communication as such*]”. Ks. kuitenkin Bergmanin (2000; 2004, 9–10, 337) esitykset Peircen semiotiikan kommunikatiivisesta tulkinnasta.

Archerilla ja aiemmin käsitellyllä Joasilla on siis yhteinen ongelma: molemmat haluavat tavoittaa toimijan luovan potentiaalin tai, Archerin käsittein, toimijan autonomian kausaalisen vaikuttavuuden. Molempien toimintateoreettista kysymystä luovuuden kehittymisestä voidaan kuvata myös Peircen semioottisin käsittein, jolloin toimijan itsereflektio ja luovuus nähdään semioosin tapahtumina. Peircen ymmärryksessä minuus (*self*) rakentuu merkkiprosesseissa, eli prosesseissa, joissa semioosi yhdistää mielen ja sille ulkoisen maailman (Bergman 2000, 107–110). Itsetietoisesta minän nähdään tällöin syntyvän ihmisorganismin käytännöllis-toiminnallisessa suhteessa ympäristöönsä. Kartesiolaisen, maailmasta irrallisen subjektin sijaan Peircen minä on, Douglas R. Andersonin (2006, 163) sanoin, ”elävä yleisyys [*generality*], joka on jatkumollinen ympäristönsä kanssa”. Siteeratakseni toistamiseen Määttäsen (2005, 7) oivaa tiivistystä: ”[m]ieli on pikemminkin suhde kuin säiliö”.

Itsetietoisuus kehittyy *suhteessa* johonkin, joka selvästikään ei ole osa meitä, sellaiseen, joka vastustaa pyrkimyksiämme. Anderson (2006, 163–164) jatkaa, ”minä tuntee itsensä semioottisen prosessin kautta, enimmäkseen maailmassa kohtaamansa toiseuden kautta”. Ulkomaailma ei aina vastaa odotuksiamme – huomaamme sen jo varhain. Suhteessamme siihen toimimme usein tavoilla, jotka eivät tuota haluttua lopputulosta. Kun ymmärrämme virheemme, ymmärrämme myös erillisyytemme tuosta meille ulkoisesta maailmasta, Peirce katsoo. Huomaamme olevamme virheen *tekijöitä*; ehkä voisimme *tehdä* myös toisin. Maailman itsepäinen vastustus⁴⁷ ja sen tajuaminen ovat osa sitä prosessia, jossa minä ja minän luova potentiaali kehittyvät. Ja samalla se on osa sitä prosessia, jossa itseä refleктоiva sisäinen keskustelu mahdollistuu. (Ks. myös Wiley 1994, 173.) Semioottiselta kannalta katsottuna tässä kaikessa on kyse merkkitoiminnasta minän ja maailman välillä. Semioosin muotona sisäinen keskustelu mahdollistaa omaan refleктоimattomaan ruumiilliseen ja tavanmukaiseen toimintaan reagoimisen. Semioosissa syntyy minän itsensä hahmottamisen mahdollisuus, jonka jälkeen puolestaan avautuu tilaisuus refleктоidulle ja luovalle toisintekemiselle. Käsitys minästä ja sen mahdollisuuksista syntyy tämän näkemyksen mukaan merkkiprosesseissa. Toisin sanoen: minä on prosessissa oleva merkki.

Ennen kuin edetään kohti prosessuaalisesti kehittyvän reflektiivisen toimijuuden tarkempaa

---

⁴⁷ Eli maailman *Secondness*, joka ”iskee alituisesti kylkeesi [*stabs you perpetually in the ribs*]” (CP 6.95).

semioottista kuvausta, on tehtävä pohjustava katsaus Peircen merkkiteoriaan.

Kokonaisuudessaan se on valtava käsiteviidakko, johon on helppo eksyä. Alla tehtyä rajausta ohjaa edellä viritetty toimintateoreettinen asetelma.

3.2.1 Charles S. Peircen triadinen merkkikäsite ja semioosin teoria⁴⁸

Peircen semiotiikka on erittäin kompleksinen, sekavakin, ja sen lähestyminen voi olla tuskallisen työlästä. Mitä enemmän esittelevää kirjallisuutta käy lävitse, sitä enemmän tuntuu avautuvan uusia näkökulmia, painotuksia⁴⁹ ja loputtomiin tarkentavia käsitteitä. Semiotiikalla on keskeinen osa Peircen filosofiassa, ja sen merkitys kasvoi vielä hänen myöhäiskaudellaan. Ylipäätään Peircen filosofinen projekti on massiivinen, kuten Risto Heiskalan (2000, 107) suomentamasta sitaatista käy ilmi: Peircen tavoitteena oli

laatia Aristoteleen filosofian kaltainen filosofia eli hahmotella niin kattava teoria, että pitkäksi aikaa tulevaisuutta koko ihmisjärjen työ kaikissa filosofian koulukunnissa, matematiikassa, psykologiassa, fysiikassa, historiassa, sosiologiassa, ja kaikilla niillä muilla alueilla, joita nyt ylipäätään on olemassa, tulee näyttämään sen täydentämiseltä yksityiskohdilla. (CP 1.1.)

Ja kun Peirce vielä katsoi ”Hegelin logiikan olevan vain kapea sovellus hänen ajattelustaan” (Heiskala 1997, 222), on selvää, ettei kyseessä ollut mikään vaatimaton projekti.

Vaatimattomuuden sijaan Peirceä vaivasi malttamattomuus aloittamiensa töiden kanssa, ”hän oli parempi projektien aloittamisessa kuin niiden loppuun saattamisessa” (Bergman 2004, 19). Vaikka Peirce julkaisikin elämänsä aikana paljon, ongelmaksi myöhemmille tulkitsijoille koitui, ettei hän saattanut montaakaan huolellisen jäsentynyttä kokonaisesitystä valmiiksi. Peircen tapauksessa ei ole olemassa yhtä pääteosta, kiintopistettä, josta käsin muu tuotanto olisi jäsennettävissä. Bergman (mt., 20) toteaaakin, kuinka ”voimme ainoastaan valitella, että hänen lopullinen suuri urakkansa, ’semiotiikaksi käsitetty logiikka’, jäi toteutumatta”.⁵⁰

Bertrand Russell vertasi aikoinaan Peirceä ”tulivuoreen, joka syöksee valtavia määriä kiviä,

---

⁴⁸ Ks. myös *Liite: semioottinen realismi ja konstruktionismi*.

⁴⁹ Eri painotukset riippuvat usein siitä, minkä osa-alueen kautta ja perspektiivistä Peirceä luetaan (ks. Bergman 2004, 12–18).

⁵⁰ Ks. myös Short 2004, 214.

joista muutamat lopulta paljastuvat todellisiksi kultakimpaleiksi” (ks. mt., 11). Yksi tällainen hyvien löydösten alue on epäilemättä semioosin teoria, jonka varaan Peirce viimein yritti koko filosofiansa rakentaa. Se on paitsi haastava myös hämmästyttävän oivaltava ja kaukonäköinen⁵¹ projekti, jonka huolellinen tulkinta on käynnistynyt vasta viime vuosikymmeninä. Kun jättää jälkeensä semioottisen teoriarakennelman, josta voi maksimissaan johtaa 59 049 erilaista merkkiluokkaa⁵², on selvää, ettei sen sisäistäminen tapahdu hetkessä. Ja toisaalta, ajatellen sen kaukonäköisyyttä ja kattavuutta, voiko tuollaisen vyörytyksen jälkeen paljoo jäädäkään sanomatta? Peircen parissa ongelmaksi muodostuukin rajaaminen – materiaalia on, mutta miten sitä tulisi käyttää?

Seuraavassa teen siis vain pintaraapaisun Peircen semiotiikkaan. Rajausta ohjaa edellä viritetty kysymyksenasettelu: keskityn sellaisten käsitteiden esittelyyn, jotka myöhemmin kytken esittämäni toimintateorian versioon. Esiteltyäni keskeiset käsitteet, pyrin osoittamaan, kuinka semioosin teorian avulla voidaan käsitteellistää toiminnan ja sen puitteiden välistä vuorovaikutusta.

Peircen filosofia tunnetaan kolmijaoistaan. Perustava kolmijakoinen kategoriaoppi, jonka mukaan kaikki oleva voi olla olemassa joko *mahdollisuutena*, *tosiasiallisuutena* tai *jatkuvuutena*, luo puitteet myös Peircen semiotiikalle (ks. esim. Bergman 2000, 32; Heiskala 1997, 222–223; Kilpinen 1995, 5). Trikotomiaa vastaa Peircen ’fenomenologinen’ (*phaneroscopy*) kolmijako, jonka mukaan kokemus on jaettavissa kolmeen luokkaan: *Firstness*, *Secondness* ja *Thirdness*.⁵³ ”Ympäröivään todellisuuteen ihmismieli orientoituu tiedostamisen loogiset elementit sisältävien kategorioiden välityksellä”, toteaa Kilpinen (1995, 4). Peircen semioottiset kolmijaottelut vastaavat aina

---

⁵¹ Yksi kiinnostava esimerkki Peircen semiotiikan ajankohtaisuudesta on sen samankaltaisuus viime vuosina paljon puhuttaneen Richard Dawkinsin meemiteorian kanssa, kuten Kilpinen (2002, 24; 2006a) on esittänyt. Meemiteoria pyrkii jäsentämään kulttuurin tason yksiköiden monistamista (vrt. geenit). Kilpinen mukaan meemiteoria kuitenkin tavallaan ’keksii pyörän uudestaan’, sillä Peircen yleinen semiotiikka tarjoaa jo sofistikoituneemman käsitteistön (myös) kulttuurisen reproduktion ja evoluution kuvaukseen.

⁵² Näistä relevanteja luokituksia olisi Heiskalan (1997, 223, 381) mukaan edelleen ainakin 66.

⁵³ Kantin syvä vaikutus nuoreen Peirceen näkyy mm. tässä kategoriaopissa, jossa Peirce tosin karsi kategorioiden määrän Kantin kahdestatoista kolmeen. ”Peirceen ajatuksen käsite oli kantilainen, ei lockelainen: ajatus on Peirceelle aina käsitteellistä ja täten yleistä sisällöltään”, kirjoittaa Short (2004, 216). Vuoden 1897 paikkeilla Peirce (2001, 41) kirjoittaa varhaisesta kiinnostuksestaan Kantia kohtaan: ”Yli kolme vuotta tutkiskelin Kantin *Puhtaan järjen kritiikkiä*, kunnes osasin koko kirjan lähes ulkoa ja olin kriittisesti tutkinut jokaisen kohdan”. Tämä ei kuitenkaan johtanut Kantin filosofian kritiikittömään omaksumiseen; nöyristelemättömään tyyliinsä Peirce jatkaa: ”Näiden tutkimusten vaikutuksesta aloin pitää klassista

tuota perustavinta, kategoriateorian mukaista jaottelua. Yksityiskohtaisempia aspekteja valottavien jaotteluiden taustalla on siis perimmäinen kolmijako: Mahdollisuuksien ja 'tuntemuksina välittömästi koettujen kvaliteettien' ('*qualities of feeling*') kategoria (*Firstness*); tosiasiallisuuden, toiseuden ja raa'an fyysisen tapahtumisen kategoria (*Secondness*); sekä jatkuvuuden ja lainomaisuuden, tiedostettavuuden ja merkityksen kategoria (*Thirdness*). (Mt., 5.)

Niinpä myös Peircen merkkikäsite jakautuu kolmeen osaan. Peircen oma määritelmä on paras esittää tässä alkukielellään:

A Sign is a Cognizable that, on the one hand, is so determined (i.e., specialized, bestimmt) by something other than itself, called its Object ..., while, on the other hand, it so determines some actual or potential Mind, the determination whereof I term the Interpretant created by the Sign, that that Interpreting Mind is therein determined mediately by the Object. (EP 2, 492.)

”Olla merkki on samaa kuin (1): esittää jotakin itsensä ulkopuolista objektia tai asiaintilaa, *sekä tämän lisäksi* (2): olla aina – vähintäänkin periaatteessa – tulkittavissa jollakin tavoin”, Kilpinen (1995, 6–7) selventää. Yleisen kaksipaikkaisen (struktuurilistisen) merkkikäsitteen sijaan Peircen triadinen versio pitää sisällään *merkin materiaalisen kantajan* (*sign*⁵⁴/*representamen*) ja *objektin* (johon edellinen viittaa) lisäksi olennaisena kolmantena kohtiona *interpretantin*. Toisin kuin kaksipaikkaiset merkkikuvaukset antavat ymmärtää, Peircen mukaan merkkirelaatiota ei voida koskaan palauttaa kahden kohtion välisiin suhteisiin. Bergman painottaa, että

sellaiset semiotiikan teoriat, jotka operoivat ainoastaan dyadisilla [kaksipaikkaisilla] merkki- ja merkityskonseptioilla, eivät kykene antamaan adekvaattia selitystä merkkiprosesseista. Prosessiluonne ja muutos aiheuttavat väistämättä ongelmia tällaisille teorioille, sillä niiden käsitys merkityksestä on erkaantunut käytännöstä. Tämä on merkittävä ero Peircen ja Saussuren välillä; siinä missä semeiotikka on triadistista ja pragmatistista, semiologia on dyadistista ja strukturalistista. (Bergman 2000, 36.)

Toteutuakseen merkki tarvitsee aina merkin materiaalisen kantajan ja objektin lisäksi interpretantin, joka liittää ne yhteen merkin tulkitsijan tajunnassa tai toiminnassa. On tärkeää huomata, että interpretantti ei viittaa tulkitsijaan, kuten äkkiseltään saattaisi ajatella. Pikemminkin interpretantti voidaan yleisesti ottaen ymmärtää merkin tuottamaksi

---

saksalaista filosofiaa melko vähäarvoisena, mitä sen perusteluihin tulee; kunnioitan sitä kyllä filosofisten pohdiskelunaiheiden rikkaana lähteenä ...” (mt., 41).

*tulkintaefektiksi*⁵⁵, joka yhdistää merkin materiaalisen kantajan ja sen objektin toisiinsa. Ilman interpretanttia merkin materiaalisen kantajan ja objektin välinen referenssi jää toteutumatta. Näin merkki toimii aina triadisesti ajattelussa ja kommunikaatiossa. (Bergman 2000, 57.) Kilpisen (1995, 6) mukaan interpretantti on samalla ”se uusi merkki, joksi entinen merkki tulkkiutuu, joko jonkun tietoisuudessa, tai (tiedostamattoman olion tapauksessa yksinomaan) käyttäytymisessä ja toiminnassa”. Selkein tapa ymmärtää interpretantti on mieltää se merkin synnyttämäksi tulkintaefektiksi, merkin tuottamaksi seuraukseksi, jota ilman merkki ei aktualisoidu vaan jää *Firstnessin* piiriin, ainoastaan mahdollisuudeksi. Mutta samalla – ja tämä on tärkeää – interpretantti ”on [myös] uudenlainen merkki ’alkuperäisen’ merkin (*sign*) esittämästä objektista – aina ei kuitenkaan samasta objektista” (mt., 12). Interpretantti, eli tulkintaefekti, voi siis ottaa uuden merkin (*representamenin*) paikan ja viitata myös johonkin toiseen objektiin kuin mihin se alun perin liittyi.⁵⁶ Tämän seikan tärkeys tulee esiin vielä myöhemmin, kun merkkiprosessin kehitystä tarkastellaan (luovan) toiminnan yhteydessä.

Bergman (2000, 59) puolestaan esittelee Peircen erilaisia interpretantti-käsitteen määritelmiä ja erottaa seuraavat neljä eri aspektia. Bergmanin mukaan interpretantti on ensinnäkin (i) mentaalinen vaikutus, ajatus tai idea, jonka merkki tuottaa; mutta (ii) se on myös se uusi merkki, joksi ensimmäinen merkki muuttuu. Lisäksi se voidaan ymmärtää (iii) merkin merkityksellistymisenä tai tulkintana/tulkkiutumisenä⁵⁷; tai (iv) merkin tuottamana asiana (*product*) tai asianmukaisena signifikatiivisena vaikutuksena. Peirce-tutkimuksessa vakiintuneen tavan mukaisesti Bergman (2000, 62) myös erottaa kaksi interpretanttien pääluokkaa. Ensimmäiseen luokkaan kuuluvat *välitön*, *dynaaminen* ja *lopullinen* (*immediate*, *dynamical*, *final*) interpretantti; toiseen *emotionaalinen*, *energeettinen* ja *looginen*

---

⁵⁴ Peirce käyttää *sign*-käsitettä paikoitellen epäselvästi: joskus sillä tarkoitetaan *representamenia* (verrattavissa Saussuren ’merkitsijään’), kun taas toisinaan sillä viitataan koko triadiseen merkkiin, johon kuuluu lisäksi objekti ja interpretantti.

⁵⁵ Käytän käsitettä *tulkintaefekti*, jotta tulkintaa ei rajattaisi ainoastaan tietoisien ajattelun tasolle. Tulkintaefektejä eli interpretantteja ovat yhtäläillä impulsiiviset ruumiilliset reaktiot kuin reflektoidun loogiset matemaattiset päätelmätkin.

⁵⁶ Kiinnostavana lisäyksenä mainittakoon, että Lakoff & Johnson (2003 [1980]) kirjoittavat ajattelun perustavasta metaforisuudesta tavalla, joka tuo mieleen juuri Peircen interpretanttien ketjuutumisen kuvauksen. Lakoff ja Johnson painottavat, että metaforaa ei tule ymmärtää lingvistiksi vaan yleisemmin kokemuksellisin assosiaatioina. Assosiaatiot liittyvät tiivistä toiminnallisiin kokemuksiin, joissa kaksi (tai useampi) asiaa ilmenee yhdessä. Merkki saa näin sisältöä metaforisesta tai assosiativisesta ketjuutumisestaan. Tässä mielessä Lakoffin ja Johnsonin laajaan empiiriseen näyttöön perustuva teoria ajattelun metaforisuudesta tukee Peircen pragmatistista interpretanttien teoriaa.

⁵⁷ On tärkeää huomata, että Peirce ei siis käsittele vain tietoisesti tehtyjä merkkitulintoja, vaan merkit voivat myös *tulkkiutua* ilman tietoisuutta. Tietoinen merkkitulinto on erityistapaus yleisemmästä semioosin toiminnasta.

(*emotional, energetic, logical*) interpretantti. Ensimmäisen luokan interpretanttityypit käsittelevät merkitysten systeemistä makrotasoa, semioosia abstraktina systeeminä; toisen luokan interpretantit taas tulkinnan mikrotasoa yksilön kokemuksellisena alueena.

(1.1) *Välitön interpretantti* kuvaa merkin mahdollista tulkittavuutta/tulkkiutuvuutta. Se ei koostu mistään tosiasiasa tapahtuvasta tulkinnasta vaan viittaa merkin tulkinnan/tulkkiutuvuuden mahdollisuuteen; tällä tasolla semioosia kuvataan mahdollisuutena, aktuaalisen merkin perustana, jonka pohjalta merkin tulkinta/tulkkiutuvuus voi käynnistyä. Vaikka merkillä ei olisikaan olemassa tulkitsijaa, ja vaikkei se tulkkiutuisi mitenkään muutenkaan (esim. käyttäytymisessä), se voi silti olla merkki (ja ontologisesti todellinen) tällä välittömien interpretanttien tasolla. (1.2)

Dynaaminen interpretantti puolestaan viittaa merkin tuottamaan tosiasialiseen efektiin tai tulkintaan. (1.3) *'Lopullinen' interpretantti* on merkin tuottama 'lopullinen' tulkinta tai efekti, tulkkiutumisen 'lopullinen' tulos (Bergman 2000, 63), jonka se kuitenkin voi saavuttaa *vain periaatteessa*. Kuten lainausmerkeistä voi päätellä, lopullisuus on tässä todellakin vain tietynlainen raja-arvo. Sosiaalisessa kontekstissa se käytännössä tarkoittaa yhteisesti totena pidettyä tulkintaa, jonka pysyvyys on aina vain suhteellista. (Mt., 62–63.) Tämä 'lopullisuus' – tai pikemminkin siihen suuntautuminen – on kuitenkin tärkeää merkin motivoituneisuuden kannalta, kuten myöhemmin tullaan huomaamaan.

Yksilön kokemukselliselle tasolle eli toisen luokan interpretantteihin tullessa (2.1) *emotionaalinen interpretantti* on tunne, jonka merkki tuottaa sen tulkitsijassa. Jotkut merkit tuottavat pelkästään tämän tason interpretantin, tunteellisen reaktion, kuten esimerkiksi jonkin musiikkikappaleen tuottaman tunteen. (2.2) *Energeettinen interpretantti* taas on ”merkin tuottama reaktio yksilössä (*an individual effort caused by the sign*)”, kuten Bergman (2000, 63) toteaa ja havainnollistaa asiaa: refleктоimatон lihaksiston reaktio käy esimerkiksi yhdenlaisesta energeettisestä interpretantista. Ja viimein (2.3) *looginen interpretantti* kuvaa merkin tuottamaa intellektuaalista huomiota tai johtopäätöstä. (Mt., 63–64.)

Edellä kuvattujen luokkien viimeiset kohtiot yhdistyvät *lopullisessa loogisessa interpretantissa*. Se lopettaa älyllisen tulkinnan ja muodostaa *tavan* tai muokkaa sellaista. Looginen interpretantti, ”jos sen annetaan kulkea läpi prosessinsa, päättyy lopulta tavan [*habitual character*] modifikaatioon tulkitsijassaan” (mt., 64), joka ei kuitenkaan

välttämättä johda kokonaisvaltaiseen tavan muutokseen, vaan saattaa myös ainoastaan heikentää tai vahvistaa aiempaa tapaa. (EP 2, 412, 418.)

On tärkeää huomata, ettei merkitys synny pelkästään merkin materiaalisesta kantajan ja objektin yhdistelmästä. Ilman kolmatta, eli interpretanttia, merkki ei voi toteutua. Vastaavasti merkkisuhteen kuvaus jää vajaaksi, jos operoidaan ainoastaan kaksipaikkaisella merkkikäsitteellä. Interpretantin käsite muistuttaa siitä olennaisesta seikasta, että merkit ovat luonteeltaan *prosessuaalisia*. Semiotiikka tarkastelee näin pikemminkin *merkkitoimintaa* kuin merkkisuhdetta (Bergman 2004, 338⁵⁸); se tarkastelee semioosia prosessina, jossa yksittäiset merkit kehittyvät. Peircen semiotiikan lähtökohtana ”ei ole merkin käsite (*sign, semeion*), vaan merkkien liikkeen, merkkien tulkkautumisen prosessia kuvaava käsite, *semeiosis*” (Kilpinen 1995, 6). Peircen merkkikäsite onkin tarkoitettu lähinnä paikalleen jähmetetyksi abstraktioksi osasta semioosia, joka on luonteeltaan etenevää ja prosessuaalista. Todellisuudessa semioosi on jatkuvassa liikkeessä, eli Kilpinen (mt., 6) sanoin: ”nykyhetken merkki (*sign*) saattoi vielä taannoin olla interpretantti, ja nykyhetkisen interpretantin ’takana’ on (periaatteessa ääretön) joukko uusia interpretantteja odottamassa vuoroaan”.

Vaikka semioosissa näin tapahtuukin jatkuvaa interpretanttien ketjuuntumista ja syntyy uusia merkkitulkinnoita, sen liike myös *jähmettyy* paikoin erilaisiksi tulkinnan *tavoiksi*. Muutenhan esimerkiksi kommunikaatio – joka edellyttää jaettuja merkkejä – kävisi mahdottomaksi. Semioosi on olennaisesti *teleologista* ja *päämääräsuuntautunutta*⁵⁹ (Bergman 2004, 339; ks. myös 340–353), sillä sen etenemistä motivoi merkkien pyrkimys liittyä realiteetteihin⁶⁰. Deweyn (1987, 51) yllä lainatut sanat, ”symbolit ovat

---

⁵⁸ Bergman (mt., 338–339) kuitenkin huomauttaa, että – vaikka nykyisin onkin tapana lähestyä Peircen merkkiteoriaa näin – tämä piirre on Peircen omista teksteissä läsnä lähinnä implisiittisesti.

⁵⁹ Tarkennettakoon varmuuden vuoksi vielä, että teleologisuus ei tässä tarkoita sitä, että siihen liittyisi aina – tai edes yleensä – tietoisuutta.

⁶⁰ Tämä näkemys alkoi korostua Peircen myöhäistuotannossa. Merkkiteorian varhaiset muotoilut, joiden mukaan semioosi näyttäytyi loputtomasti ja vapaasti rönsyilevänä, olivat Shortin (2004, 214–240) mukaan vielä erittäin ongelmallisia. Semioosin teoria kypsässä muodossaan ratkaisee näitä ongelmia; tällöin semioosi alkaa näyttäytyä enemmän ja enemmän strukturoidulta ja motivoitulta prosessilta, ja sen päämääräsuuntautuneisuus alkaa korostua. Peirce on joskus tulkittu ’loputtoman semioosin’ teoreetikoksi juuri varhaistuotantonsa perusteella. Short (mt., 237) huomauttaa, että ”[m]onet kirjoittajat ovat maksuneet Peircen teorian varhaisen version ikään kuin se olisi hänen ainoa merkkiteoriansa, josta he ovat johtaneet ajatuksia ’loputtomasta semioosista’ (Eco ...) ja ’referenssin rajattomuudesta’ (Derrida ...). Vaikka näihin oppeihin ei yhdistettäisikään epäpeirseläistä ajatusta, että kaikki merkityksellisyys, jopa ikoninen ja indeksinen, riippuu pelkästään konventionaalista ’koodeista’, mahdollistaisivat ne relativismin ja ei-realismien, jotka ovat vastakkaisia Peircen omalle näkemykselle”. Bertilsson & Voetmann Christiansen (2001, 451–452) mainitsevat saman jännitteen semiotiikan varhaisen ja kypsän muotoilun välillä: ”Peircen loogis-semioottista Kantin

merkityksellisiä ainoastaan yhteydessään niiden taustalla oleviin tosiasioihin [*realities*]”, tiivistävät hyvin myös Peircen näkökulman (ks. esim. EP 2, 7–8.). Mitä paremmin merkit kasvavat kiinni näihin todellisuuksiin, pysyvyyksiin, sitä merkityksellisempiä ne ovat. Vaikka semioosi onkin siis luonteeltaan etenevää ja myös ei-determinististä, ei se etene mielivaltaisesti, vaan prosessi on monin tavoin motivoitunutta. (Short 2004, 230; Bergman 2004, 469–471; ks. myös Pihlström 2004, 51.)

3.2.2 Reflektoitu minä, luova toiminta ja interpretanttien ketjut

Yllä tarkasteltua interpretanttien teoriaa voidaan seuraavaksi sovitella toiminnan kuvaukseen. Aiemmin esitetyn käsityksen mukaan tapa on toiminnassa olemisen perustavin muoto. Eli tavanmukainen toiminnassa oleminen on perustavampaa kuin sen reflektointi. Tavat ovat Heiskalan mukaan

toiminta- ja käyttäytymistäipumuksia, joilla saattaa olla tulkinta toimijoiden tietoisuudessa, mutta tapojen olemassaolo ei ole riippuvainen siitä, onko niillä tällainen tulkinta vai ei. Tavan perustavin muoto onkin sellainen käyttäytymis- ja toimintatapa, jolta puuttuu tietoinen tulkinta. (Heiskala 2000, 109.)

Mutta tämän lisäksi yllä on ollut puhetta myös siitä, kuinka tärkeää toimintateorian on tavoittaa toiminnan luovuus tilanteissa, joissa epävarmuus pakottaa toiminnan uudelleenohjaamiseen. Näiltä epävarmuuden ja uudelleenohjaamisen hetkiltä ei voi välttyä; ympäristön muuttuessa myös toimintamalliemme on usein muututtava. Näin luovuus on olennainen osa toimintaa, mutta se ei ilmesty maailmaan tyhjästä; se on hahmotettava puitteisiinsa uppoutuneena, kuten yllä todettiin. Kun toiminta törmää yllättävään esteeseen, kun se kriisiytyy, herää toiminnan reflektio ja luova uudelleensuuntaaminen. Tiedostaminen alkaa näin yleensä tilanteessa, joka vaatii toiminnan ja tapojen uudelleenarviota, tilanteessa, jossa vanhat tavat käyvät mahdottomiksi tai tehottomiksi ja niitä on reflektoitava. Tämä reflektioprosessi tapahtuu interpretanttien ketjuuntumisena, joka lopulta päättyy

---

uudelleenmuotoilua voidaan arvostella siitä, että se johtaa semioottiseen idealismiin. Kontrafaktuaalisella totuus- ja todellisuusteoriallaan Peirce on vaarassa poistaa olevaisen ja sen (symbolisen) edustuksen välisen eron ... Myöhemmin metafysisissä kirjoituksissaan hän löytää moitteeseen vastauksen: 'Emme voi välttyä myöntämästä, että ... muotti, jonka mukaan tahdomme katsomuksemme muotoilla, ei itsessään voi olla luonteeltaan katsomus' (CP 8.104). Tässä yhteydessä käsite *tottumus* (habit), erityisesti looginen tottumus, nousee keskeisen tärkeäksi."

mahdollisesti uuden, entistä sopivamman tavan vakiintumiseen. Looginen tietoisuus karsii käyttökelpoiset johtopäätökset koeajalle, ja myöhemmin, osoittautuessaan mahdollisesti hyödyllisiksi (toiminnan edetessä), ne muovautuvat tavoiksi. Näin niistä rakentuu puitteistuneen toiminnan uusia dispositionaalisia rationaalisuuksia. (Kilpinen 1995, 12; Bergman 2000, 64; 107–110.)

Semioosissa liikutaan jatkuvasti janalla, jonka toisessa päässä on tavanmukainen toiminta ja toisessa sen reflektointi. Prosessi etenee molempiin suuntiin: kun toiminnan yhteydessä ilmenevä merkki saa lopulta sellaisen tulkinnan, joka tyydyttää tulkitsijaa, se vakiintuu tavaksi. Tällöin se ei enää vaadi samanlaista huomiota ja voi myös painua taka-alle tietoisuudessa. *Älykkään tavan* ”tärkein koetinkivi on ulkoinen toiminta. Älykkyyden perusteena ei ole se miten ajatellaan, vaan miten toimitaan”, kuten Kilpinen (1995, 12) toteaa. Tulkintaprosessi saattaa kuitenkin käynnistyä uudelleen – ja todennäköisesti se käynnistyykin jossakin vaiheessa – tilanteessa, jossa omaksuttu tapa osoittautuu jostakin syystä kelvottomaksi, tällöin liikutaan taas kohti tietoisien reflektion aluetta.

Semioosissa syntyy siis merkkikonstruktioita, joiden avulla maailmaa voi tarkastella. Näitä konstruktioita ei voi kuitenkaan rakentaa miten tahansa, vaan objektit, joihin merkit viittaavat, voivat myös määrittää niistä tehtyjä tulkintoja. Konstruktioiden rakentuessa suunta ei yksinomaan ole toimijasta ympäristöön tai objekteihin, vaan myös ympäristö tai objektit vaikuttavat meidän tapoihimme ymmärtää ne konstruktioissamme. Tulkintoihin kohdistuva ja niitä ohjaava *resistanssi* voi tulla yhtälailla subjektin kuin objektin suunnalta. Tässä mielessä merkitys on aina suhteen ilmentymä, joka ei ole ainoastaan subjektin hallinnassa.

Edellisessä luvussa huomattiin, kuinka Peircen merkkiteorian käsite interpretantti viittaa yleisesti ottaen merkin tuottamaan tulkintaefektiin. Tulkinta ei Peircen semiotiikassa tarkoita välttämättä tietoisesti tehtyä tulkintaa vaan saattaa myös olla esimerkiksi tunne tai refleksinomainen ja täysin reflektioimaton teko. Interpretantit ketjuuntuvat assosiaatioiden tavoin, jolloin niiden välityksellä syntyy aina uusia merkitysverkostoja ja -tulkintoja. Semioosi on prosessi, josta voidaan kyllä jähmettää erilleen yksittäisen merkin kuvaus, mutta todellisuudessa nuo merkit ovat jatkuvassa virassa, jatkuvasti tulossa joksikin – muuttuakseen taas joksikin muuksi. (CP 2.303.) Merkkitulkinat elävät, mutta niiden looginen rakenne säilyy samana.

Peirceläisittäin ilmaistuna se luovuus, josta mm. Joas ja Archer puhuvat, mahdollistuu juuri interpretanttien ketjujen tuottamien uusien merkkitulkinnojen kautta. Uusien toimintamallien kuvittelemisen ja niiden luova uudelleenjärjestäminen ovat osa semioosin prosessia; tämän kannan mukaan tulkintaa on aina tarkasteltava suhteessa tulevaan toimintaan tai sen suunnitteluun – pragmatistisen näkemyksen mukaanhan nämä kaksi tavallaan sulautuvat yhteen. Suhteellisen pysyvä ja yhteisöllisesti jaettu merkitys on tulkintatapa, joksi semioosi on siltä osin jähmettynyt⁶¹; tavanmukainen merkin tulkinta taas on toiselta kannalta katsottuna yhtä kuin tavanmukaistunut toiminta. Koska semioosi liittyy aina toimintaan, se liittyy myös sen kriisiytymisen hetkiin, jotka herättävät reflektiivisen ajattelun ja vaativat luovuutta. Semioosin tuottamat interpretantit ovat toiminnan/ajattelun edetessä syntyviä luovia johtopäätösehdokkaita, jotka – saavuttaessaan jatkuvuutta – muodostuvat (tulkinna/toiminnan) tavoiksi (eli suhteellisen pysyviksi johtopäätöksiksi). (Kilpinen 1995, 5–9.)

Kattava osa ihmisten toimintaa koostuu enemmän tai vähemmän tiedostetuista tavoista, kuten yllä on ollut puhetta. Vasta toiminnan kriisiytyessä, kun vanha toimintamalli ei enää jostain syystä toimikaan kuten aiemmin, vanhaa tapaa on reflektoitava kriittisesti. Tämän seurauksena saatamme päätyä hylkäämään vanhan tapamme uuden, paremmin omia pyrkimyksiämme tai ympäristön olosuhteita vastaavan tavan tieltä. Kun tämän rinnalle otetaan Peircen näkemys, että tapa, reflektio ja luovuus ovat samalla myös semioosin ilmiöitä, tullaan pisteeseen, jossa pragmatistinen toimintateoria ja pragmatistinen semiotiikka kohtaavat.

Tämän näkemyksen mukaan toimintamuotojen edestakainen liike tavanmukaisesta tiedostettuun ja takaisin tapahtuu siis interpretanttien mahdollistamana. 'Assosiaatioiden'⁶² tavoin etenevässä merkkien ketjuutumisen prosessissa merkin tulkkiutuminen voi aina olla lähtökohta uudelle tulkkiutumisen tapahtumalle. Merkki siis tuottaa interpretantin, jonka myötä se tulkkiutuu; ketjuutuessaan tuo interpretantti puolestaan voi toimia seuraavana merkkinä/representamenina ja synnyttää taas uuden interpretantin jatkaen näin ketjuutumistaan. (CP 1.339.) Umberto Eco (1990) on kuvannut semioosin prosessia

---

⁶¹ Tällöin merkki on siis tuottanut 'lopullisen' loogisen interpretantin.

vertaamalla sitä ensyklopedisen sanakirjan käyttöön: aina kun halutaan selittää jonkin sanan merkitys, joudutaan viittaamaan toisiin sanoihin. Samaan tapaan merkin tulkintaefekti/interpretantti tuottaa lopulta mieleen tai toimintaan uusia interpretantteja, joiden ketjuissa merkitys – ja toiminta – elää ja joissa sen on mahdollista myös muuttua. Kuten edellä todettiin, tämän prosessin kuvaamiseen tarvitaan kolmipaikkainen merkkikäsité. Merkki ei toteudu ilman (aktuaalista tai potentiaalista) interpretanttia, tulkintaefektiä, ilmeni tämä sitten ajattelussa, tunteiden liikkeissä tai muunlaisessa toiminnassa.

Interpretanttien kehittyminen on aina osa organismin ja sen ympäristön vuorovaikutuksellista toimintaprosessia. Interpretantit voivat kehittyä pelkästä merkin tuottamasta tunteesta loogiseksi selityksiksi tai toiminnan rationaaliseksi arvioiksi. Vanha tapa, joka vaatii uudelleenarviota, saattaa synnyttää toimijassa aluksi pelkän *tunteellisen* tai *energeettisen interpretantin*, reflektioimattoman ruumiillisen reaktion, jonka pohjalta tavan tarkempi reflektio voi alkaa. Tässä vaiheessa huomio on kuitenkin jo kiinnittynyt omaan toimintaan ja sen harkittu uudelleenohjaaminen voi alkaa. *Loogiset interpretantit* puolestaan kuvaavat näitä intellektuaalisia huomioita. Prosessi voi päättyä *lopullisen loogisen interpretantin* kehittymiseen, joka lopettaa älyllisen tulkinnan ja muodostaa uuden tavan tai tavan modifikaation. Looginen interpretantti, ”jos sen annetaan kulkea läpi prosessinsa, päättyy lopulta tavan (*habitual character*) modifikaatioon tulkitsijassaan” (Bergman 2000, 64).

Interpretantit eivät näin ole pysyviä tulkintaefektejä/johtopäätöksiä vaan kehittyvät niiden tapahtumien yhteydessä, joihin merkin käyttö liittyy. Kehittynyt ja toimiva interpretanttikaan ei ole lopullisesti ’lukkoon lyöty’; tavan kriisiytyessä uusi luova ketjuuntuminen käynnistyy jälleen. Mutta koska interpretantit myös pyrkivät kiinnittymään johonkin objektiiviseen ja suhteellisen pysyvään, ei tulkintojen ketju etene miten tahansa rönsyillen. Kun tulkintaefektillä alkaa olla vakuuttavuutta toimijalle, tulkintamahdollisuudet rajautuvat, ja näin interpretantti alkaa saada jatkuvuuden eli tavan piirteitä. Tulkintojemme taustalla, siinä ympäristössä jossa toimimme, on meistä riippumattomia objekteja, joihin merkit pyrkivät olemaan yhteydessä. Merkitähän ovat pragmatistisen katsannon mukaan

---

⁶² ’Assosiaatio’ on tässä syytä ymmärtää laajasti, sillä tämä ketjuuntuminen ei suinkaan aina tapahdu mielen prosesseina. Yhtä hyvin interpretanttien ketjut saattavat muodostua sellaisista toiminnallisista reaktioista, joihin ei liity mielen ilmiöitä.

välineitä, joiden avulla tullaan (vaihtelevalla menestyksellä) toimeen tuon 'jääräpäisen' maailman kanssa. Myös tuo meistä riippumaton maailma on aktiivisena osallisena tässä prosessissa. Kysymys on näin toiminnallisesta vuorovaikutuksesta, koettelusta, joka tapahtuu merkkien välittämänä. Semioosin toimintaa tulee siis aina tarkastella suhteessa konkreettiseen toimintaan ja sen päämääräsuuntautuneisuuteen. Semioosi asettaa puitteet reflektoida, arvioida ja muokata päämääriä, tapoja ja toimintaa, eli tapojen muokkaamiseen liittyvä "looginen päättely on toiselta nimeltään merkin tulkitsemista tai tulkkiutumista interpretant(e)iksi" (Kilpinen 1995, 9).

Vakiintuneet tulkintamme eli tapamme voivat olla paremmin tai huonommin sopusoinnussa sen meille ulkoisen maailman kanssa, jonka kanssa pyrimme tulemaan toimeen⁶³. Tapoja refleктоitaessa interpretantit toimivat johtopäätösehdokkaina, joista looginen tietoisuus karsii käyttökelpoiset ehdokkaat koeajalle. Näistä menestyksellisimmät valikoituvat toiminnan edetessä uusiksi dispositionaalisiksi tavoiksi, joista koostuu tulevan toiminnan puitteisiinsa sidottu rationaalisuus. (Mt., 12.) Merkin tulkintaa, toiminnan reflektiota ja näiden molempien luovaa uudelleenjärjestämistä voidaan edellä esitettyyn tapaan kuvata semioosin prosessiksi. Prosessuaalisen toiminnan eri muodoille tai vaiheille löydetään näin vastineet Peircen interpretanttiluokituksesta. Tapojen luovaan muokkaamiseen liittyvä looginen päättely edellyttää tällöin merkkien tulkitsemista tai tulkkiutumista interpretanteiksi. Samalla nuo luovat vaiheet tukeutuvat itsekriittiseen kontrolliin, joka tapahtuu vakiintuneisiin interpretantteihin säilötyn rationaalisuuden avulla. Tavanmukaisiin tulkintoihin on kiteytynyt aiemman toiminnan koettelun kautta kehittyntä rationaalisuutta, joka tarjoaa kriittisen tuen luovien tulkintojen ehdottamille uusille toimintamalleille. Tämän näkemyksen mukaan luova ja tavanmukainen toiminta ovat aina myös merkkien toimintaa. Toisin sanoen, toiminnassa on aina yhtäläillä kyse semioosista kuin semioosissa on kyse toiminnasta.

---

⁶³ Kyse ei ole pelkästään siitä kuinka toimivan tavan olemme kyenneet muodostamaan. Tapamme voivat tietenkin muuttua vähemmän toimiviksi myös meistä riippumatta. Pragmatistien edustaman fallibilismin

3.3 Yhteenveto: puitteistunut syklinen toimintaprosessi ja sen semiotiikka

Ensimmäinen askel, joka edellä otettiin, oli (i) hahmottaa toimintateorian uusiksi peruskäsitteiksi luovuus ja tapa. Reflektoidun kalkyyllirationaalisuuden sijaan toimintaa yleisesti luonnehtii luovuuden ja tavan vastavuoroinen yhteispeli, joka on aina (ii) sijoittunutta tai puitteistunutta. Luovuus ei ilmesty maailman tyhjästä, vaan aktivoituu tapojen kriisiytyessä. Samalla kuitenkin on muistettava, että (iii) myös luovuus nojaa tapoihin: tapa kuvaa toiminnan yhteydessä prosessuaalisesti rakentuvaa dispositionaalista rationaalisuutta, joka tarjoaa kriittisen ja ohjaavan tuen luovalle toiminnalle. Näin tapa ja luovuus kuvattiin lopulta toisiinsa kietoutuneina. Tämän jälkeen määriteltiin muutamia Peircen semiotiikan peruskäsitteitä ja esitettiin, kuinka (iv) semioosin teorialla voidaan kuvata toimijan ruumiiseen ja ympäristöön suhteutuvaa prosessuaalista ja syklistä toimintaa.

Kokonaisuudessaan tästä seuraa näkemys toiminnasta puitteisiinsa suhteutuvana prosessina. Yleisenä johtopäätöksenä voidaan myös sanoa, että sen kummemmin toimintateorian kuin sen semioottisen versiokaan ei tulisi olla luonteeltaan reduktionistista, suuntaan tai toiseen. Niissä molemmissa on kyse toiminnan prosessuaalisen luonteen ei-dualistisesta ja ei-reduktionistisesta kuvauksesta, jossa toiminta nähdään *suhteessa* olemisena. Suhteen kuvaus ei puolestaan onnistu, jos keskitytään ainoastaan kokonaisuuden jonkin osan selittämiseen. Tästä syystä toimintateoria ei voi abstrahoida organismin ja ympäristön monimutkaisesta vuorovaikutuksellisesta suhteesta irralleen sen kummemmin rationaalisuutta, intentionaalisuutta kuin luovuuttakaan. Samasta syystä myöskään semioottinen teoria prosessuaalisesta toiminnasta ei voi olla luonteeltaan reduktionistista, suuntaan tai toiseen.

4 PROSESSUAALINEN TOIMINTA SOSIAALISESSA JA INSTITUTIONAALISESSA KONTEKSTISSA

Edellisen luvun lopussa päädyttiin tarkastelemaan sitä, kuinka semioosin teorian avulla voidaan käsitteellistää liikettä refleктоimattoman ja refleктоidun toiminnan välillä. Semioosi kuvattiin prosessiksi, joka yhdistää reflektiivisen toiminnan suunnittelun johonkin meistä riippumattomaan, jolla on vaikutusta toiminnallemme, halusimme sitä tai emme. Näin tavat, ruumis ja ympäristö ymmärrettiin jonain, johon reflektiivisen ja luovan toiminnan vaiheet suhteutuvat. Lyhyesti sanoen: toiminta nähtiin erottamattomasti puitteisiinsa uppoutuneena. Tämä väite on tarkoitettu siinä mielessä vahvaksi, että sen mukaan edellä mainitut puitteet eivät pelkästään määritä toimintamme reunaehtoja, vaan ovat myös olennaisilta osin konstituimassa toimijuutta ja toimintaa. Toiminta on puitteisiinsa uppoutunut syklinen prosessi, jota voidaan kuvata peircelandäisen semiotiikan reduktionismia ja dualismia vierastavin käsittein.

Tässä luvussa edetään kohti toimijuuden sosiaalista ja institutionaalista puitteistuneisuutta. Myös ne nähdään jonain, johon reflektiivinen toimijuus suhteutuu. Tarkastelu aloitetaan reflektiivisen toimijuuden *konstituovasta* sosiaalisuudesta, intersubjektiiivisuudesta, jonka jälkeen edetään toiminnan, tapojen ja instituutioiden suhteisiin. Lopuksi tehdään teemat yhdistävä tiivistys toimijan, sosiaalisen ja institutionaalisen prosessuaalisista suhteista.

4.1 Toiminnan sosiaalisuus

George Herbert Mead oli tietenkin pragmatisti, mutta erityisesti hän oli ”sosiaalinen pragmatisti”, kuten Gary A. Cook (1993, 161–182; 2006, 75–77) toteaa. Meadin merkittävin panos pragmatistiseen teoriaperinteeseen liittyy Cookin (2006, 77; 1993, 44, 166; ks. myös Joas 1997, 34–35) mukaan hänen sosiaalistettuun käsitykseensä toimijuudesta. Itsetietoisuus ja kyky toiminnan refleктоimiseen ovat yhteisössä mahdollistuvia *saavutuksia*⁶⁴, eivät

---

suhteutuvien tapojemme on muututtava.

⁶⁴ Meadin (1934; Kuuselan [2001, 68] käännös) omin sanoin: ”Minä on jotakin sellaista, jolla on kehityshistoria. Se ei ole alun perin olemassa syntymässä, vaan nousee sosiaalisen kokemuksen ja toiminnan prosessissa, toisin sanoen se kehittyy tietyssä yksilössä tuloksena hänen suhteistaan tähän prosessiin kokonaisuutena ja toisiin yksilöihin tämän prosessin puitteissa.”

biologisesta olemuksestamme suoraan juontuvia (Cook 2006, 74). Joas (1997 [1980]) puolestaan on tiivistänyt Meadin sosiaalisen toimijuuden idean *praktisen intersubjektiivisuuden* käsitteeseen. Intersubjektiivisuus on meadilaisen näkemyksen mukaan jotain, joka edeltää itsetietoista, refleктоituun toimintaan kykenevää subjektia. Yhteisössä, intersubjektiivisuuden kyvyn kehittymisen myötä omasta toiminnastamme tulee sosiaalisia objekteja paitsi muille myös itsellemme. Tiivistettynä, intersubjektiivinen toimija kykenee hahmottamaan omaa toimintaansa toisen näkökulmasta – tämä kyky on Meadin mukaan reflektiivisen toimijuuden ehto. (Joas 1996, 184–195; 1997; Cook 1993, 79–98; Kilpinen 2002, 16.)

Meadin katsannossa refleктоitu toiminta on siis aina sosiaalista toimintaa. Subjektiivisuuden ja tietoisien toimijuuden kehittyminen tapahtuu intersubjektiivisuuden kautta: hahmotamme toimintaamme sen kautta, miten oletamme muiden siihen suhtautuvan. Tämän kyvyn varaan rakentuu yksilöllinen ja reflektiivinen toimijuutemme. Jos Meadin näkemys pitää paikkansa⁶⁵, sosiologien ei tarvitse selittää sosiaalisen toiminnan mahdollisuutta, sitä, miten on mahdollista siirtyä yksilöllisestä toimijuudesta intersubjektiivisuuteen. Intersubjektiivisuus sisältyy jo kehittyneeseen, harkintaan kykenevään toimijuuteemme. (Kilpinen 2002, 16; 2005.) Meadin merkittävin johtopäätös,

sekä filosofian että yhteiskuntatieteiden perusteiden kannalta, on epäilemättä tulkinta intersubjektiiviteetistä *antropologisena universaalina*, yksilöllisen subjektiiviteetin edellytyksenä ... Intersubjektiiviteetti, jonka teoreettinen vastakohta on *autismi*, on jotain minkä sosiaalisen käyttäytymisen teoria ja kommunikatiivinen rationaalisuus joutuvat edellyttämään, jota ilman ne eivät olisi mahdollisia. (Kilpinen 2003, 214.)

Minuuden sosiaalista kehittymistä kuvatessaan Mead jakaa minän kahteen *olomuotoon* (ks. Kilpinen 2006, 13): nämä ovat jo edeltä tutut *I* ja *me*. Edellinen tarkoittaa sisäistä ja spontaania subjektiminää, jälkimmäinen puolestaan ulkoapäin määrittyvää objektiminää. Kehittyneeseen toimijuuteen kuuluva reflektiokyky ilmenee *I:n* ja *me:n* käymässä 'sisäisessä keskustelussa', jossa omaa toimintaa arvioidaan ikään kuin ulkoisesti, itsen omaksutusta toisten näkökulmasta käsin. Tässä keskustelussa *me*-olomuoto edustaa sosiaalista näkökulmaa, ja sen kautta oma minä ja sen teot voivat tulla objekteiksi paitsi toisille myös toimijalle itselleen. *Me*-minä kehittyy Meadin mukaan käyttäytymiseen

(*behavior*) perustuvien toimintojen (*act*) ja eleiden (*gesture*) semioottisessa vuorovaikutuksessa. Myöhemmässä vaiheessa tämän perustan päälle kehittyy *vocal gesture* -eleiden avulla käyty vuorovaikutus, ja sen pohjalta entistä reflektoidumpi, kielellisten eleiden vuorovaikutus. Sosialisatiossa lapsi omaksuu yhteisöllisen, sosiaalisesti objektiivisen näkökulman omaan käyttäytymiseensä aluksi roolien omaksumista edellyttävien leikkien ja myöhemmin roolijaoltaan kehittyneempien pelien avulla, jotka laajentavat perspektiiviä kohti useita rooleja ja niiden yhteistoimintaa. (Mt., 12–15; Kuusela 2001, 66–69.)

Meadin tärkeä johtopäätös on, että yllä kuvatun minuuden kehittymisen prosessin edellytyksenä on *yleistetyn toisen (the generalized other)* näkökulman sisäistäminen, joka koostuu ympäröivän yhteisön käyttäytymis- ja toimintatapojen synteesisestä (Kilpinen 2006c, 13–14). Yleistetty toinen painaa jälkensä *me*-minään, joka jäsentää ja strukturoi spontaania *I*-minää. Tämän sosiaalisen elementin sisäistämisen seurauksena omaa toimintaa voi reflektoida kriittisesti ja ohjata harkitusti. Näin toimija oppii *I*:n ja *me*:n vuorovaikutuksessa yhdistämään yksilöllisen ja yleisen. Kun aktiivinen *I* toimii, kriittinen *me* valvoo ja ohjaa – tuoden samalla toimintaan mukaan yhteisöllisen merkityksellisyyden. Luovuus ja autonomia – jotka korostuvat toiminnan kriisiytymisen tilanteissa – saavat tämän prosessin seurauksena tuekseen strukturoivan ja objektiivisen merkityksen mahdollistavan sosiaalisen kehyksen eli yleistetyn toisen hahmossa omaksutun sosiaalisen näkökulman omaan toimintaan. *I* on näin autonomisen, spontaanin ja luovan toiminnan ja *me* sosiaalisen toiminnan aluetta, ja yleistetyn toisen näkökulma on reflektoidun ja harkitun toiminnan edellytys. (Aboulafia 1991, 4–10; Cook 1993, 92–98; Kilpinen 2006c, 9–16.)

Jos Meadin näkemys rinnastetaan perinteiseen toimintateoriaan, huomataan, kuinka toimintatasot saavat niissä eri järjestyksen. Toimintateoriassa on Kilpisen (2005; 2002, 16) mukaan yleensä ajateltu, että kaikkein perustavin toiminnan taso on (i) 'sokea' käyttäytyminen (*behavior*), jonka päälle (ii) toimijuus ja subjektiivisuus rakentuvat. Vasta näiden jälkeen voidaan perinteisen mallin mukaan lähteä selvittämään muut toimijat huomioon ottavaa (iii) sosiaalista tai intersubjektiivista toimintaa. Meadin käsitys tästä järjestyksestä on toinen: (i) *behavior*-tyyppinen käyttäytyminen on hänenkin mukaan perustavin taso, mutta heti seuraavaksi tulee (iii) sosiaalisen toimijuuden taso, jonka

---

⁶⁵ Tämä näkemys saa tukea myös uuden evolutiivisen kognitiotieteen suunnalta. Tarkemmin aiheesta ks. Kilpinen 2000, 152; 2003, 213–214; 2002 15–24; ks. myös Neisser 1993.

päälle (ii) yksilöllinen, reflektoitu toimijuus voi kehittyä. Tämän näkemyksen mukaan reflektiivinen toimijuus rakentuu siis yleistetyn toisen näkökulman sisäistämisen eli intersubjektivisuuden varaan.⁶⁶ (Kilpinen 2002, 16; 2005; Cook 1993, 92–98.)

Meadin ajatusta minuuden perustavasta intersubjektivisuudesta voidaan selvittää tarkastelemalla Margaret Archerin (2003, 78–90) siihen kohdistamaa kritiikkiä. Archer nimittäin katsoo, että siinä missä Peirce tasapainoilee hyvin alisosiaalisen internalismin ja ylisosiaalisen eksternalismin välillä, Meadin teoria reflektiivisen toimijan kehittymisestä syyllistyy juuri jälkimmäiseen. Hänen mukaan Mead ei jätä tarpeeksi tilaa toimijan yksityiselle ja selkeästi sisäiselle minälle, joka käy sisäistä keskustelua sosiaalisesta tulevien paineiden kanssa. Archer katsoo osoittavansa, että Meadin *I*-minä, joka on olemassa 'tässä ja nyt', ei oikeastaan ole enää itsenäinen vaan sisäinen sosiaalinen minä. Kun *I*-minä käy vuoropuhelua *me*-minän⁶⁷ kanssa, tähän keskusteluun ottavat Meadilla osaa itse asiassa kaksi sosiaalista minää, eivätkä sosiaalinen ja yksilön oma, autonominen minä, Archer (mt., 89–90) väittää⁶⁸.

Meadilla ja Peircellä on sama prosessiteoreettinen tavoite: selittää ylemmät inhimilliset ilmiöt – tietoisuus, rationaalisuus, kielellisyys jne. – naturalistisesti niin, että ne nähdään samalla jatkumolla muun biologisen olemuksemme kanssa. Nämä ylemmät ilmiöt ovat evoluution tulos siinä missä alemmatkin, ja ne nähdään kerrostuvan toistensa varaan. Kuitenkin, siinä missä Meadille itsetietoisuuden ja minuuden ehto on sosiaalinen, Peirce sen sijaan (Archerin [mt., 64–78] mukaan) painottaa reflektiivisen toimijuuden kehittyvän suhteessa meistä riippumattomien objektien maailmaan. Törmäämme jatkuvasti 'jääräpäiseen' maailmaan, jonka tapahtumat eivät etene haluamallamme tavalla – tämä on Peircen mukaan alkuasetelma prosessille, jossa opimme refleктоimaan toimintaamme, kuvittelemaan ja suunnittelemaan sitä uusille urille. Tietoisuutemme on ennen muuta tietoisuutta sellaisesta minästä, joka tekee virheitä – ja joka lopulta pyrkii välttämään aiemmin tehtyjä virheitä. Toimijuutemme rakentuu näin suhteessa objektiiviseen

---

⁶⁶ Kilpinen (2006c) mukaan tämä Meadin tarkoittama järjestys on jäänyt usein huomaamatta. Mm. tästä syystä Mead lienee yksi väärinymmärretyimmistä yhteiskuntateoriaan sovelletuista klassikoista. Virheellisistä Mead-tulkintoista ks. myös Joasin *G.H.Mead* –kirjan pehmeäkantaisen laitoksen (Joas 1997) luku *Preface to the Paperback Edition*, jossa käsitellään Mead-tutkimusta.

⁶⁷ Tämä käsite kuvaa siis subjektin itseymmärrystä minästäan yhteisössä eletyn historiansa valossa.

⁶⁸ Archerin (2003, 90) väite kuuluu: ”Alusta lähtien toinen keskustelukumppani, *me* 'yleistettynä toisena', edusti yhteiskuntaa. Lopulta dialogin toinen osapuoli, *I*, ei enää puhu omalla äänellään, vaan ilmaisee toisen yhteiskunnan arvoja. Tämän seurauksena sisäisestä keskustelusta tulee areena, jossa yksi 'yleistetty toinen' asetetaan vastakkain toisen 'yleistetyn toisen' kanssa.”

ja vastahankaan panevaan maailmaan, joka aktivoi kykymme reflektiivisyyteen. (Mt., 64–78; Anderson 2006, 163–164.)

Archer katsoo näin saavansa Peirceltä tukea omalle näkemykselleen toimijuuden kehittymisestä esisosaalisissa käytännöissä – ja samalla hän hahmottelee Meadista tämän näkemyksen sosiaalireduktionistisen vastustajan. Archerin Mead-kritiikin pointti on selkeä ja ymmärrettävä. Hänhän haluaa hylätä sekä internalistisen että eksternalistisen reduktionismin, ja Mead päätyy Archerin luennassa sellaiseen eksternalismiin, jossa yksilön kausaaliset voimat palautetaan lopulta sosiaaliseen. Mutta kokonaan toinen asia on, tekeekö Archerin luenta oikeutta Meadille. Nähdäkseni ei. Sillä myös Meadin minä *on* aidosti *emergenti* ilmiö, joka syntyy sosiaalisen mahdollistamana muttei palaudu siihen. Sosiaalinen tavallaan aktivoi inhimillisen itsereflektioon kykenevän toimijuuden, mutta tämä reflektiivinen minuus ei sittenkään redusoidu sosiaaliseen, vaan on todellakin sen pohjalta nouseva emergenti ilmiö. (Ks. esim. Cook 1993, 168.) Ilman sosiaalista tuo toimijuus jäisi vain mahdollisuudeksi, mutta sosiaalisen ansiosta se muodostuu itsenäiseksi ominaisuudeksi. Mead-eksplikaatiossaan Cook selventää asiaa:

Inhimillinen persoonallisuus nousee sellaisen sosiaalisen vuorovaikutuksen puitteissa, jota on nähtävissä myös muiden eläinten käyttäytymisessä. *Mutta yksilöllinen persoonallisuus on samalla aito emergenti ominaisuus ..., se pitää sisällään ... ominaispiirteitä, joita ei voida palauttaa niihin biologisiin ja sosiaalisiin tekijöihin, jotka ovat vastuussa sen kehittymisestä*, ja sellaisena se [lopulta myös] vaikuttaa näiden [sille konstitutiivisten] prosessien edelleen kehittymiseen. (Mt., 168; kurssiivi lisätty.)

Oli tämä reflektoidun toimijuuden kyky sitten perustoiltaan enemmän (Mead) tai vähemmän (Archer) sidoksissa sosiaaliseen, on se silti myös Meadille jotain muuta kuin vain tuo sosiaalinen. Ja kun Archer katsoo Meadin palauttavan yksilön kokonaan sosiaaliseen, jää häneltä juuri tämä olennainen seikka huomaamatta⁶⁹.

Eikä Archerin esittämä ero Meadin ja Peircen välillä ole kiistaton sekään. Hän on varmastikin oikeassa siinä, että painotusero Peircen ja Meadin välillä löytyy. Mutta onko tuo

---

⁶⁹ Sen sijaan että Mead redusoi jo kehittyneen subjektin tai reflektiivisen toimijuuden kokonaan sosiaaliseen, hän varaa sille myös kyvyn hallittuun luovuuteen (*I:n* ja *me:n* yhteisessä) – eli juuri siihen, mitä Archer itsekin pyrkii käsitteellistämään puhuessaan autonomisen toimijan kausaalisesta vaikuttavuudesta. *I-me* -jaottelusta toiminnan vapauden ja määrättyneisyyden ongelman kannalta ks. Kuusela 2001, 75–76; Aboulafia 1991.

ero niin merkittävä kuin Archer antaa ymmärtää? Muiden pragmatistien tavoin – ja toisin kuin Archerin luennasta saattaisi ymmärtää – myös Mead painotti fyysisten objektien ja toiminnan kriisiytymisen merkitystä subjektin konstituution kannalta. Peircen ja Meadin teorioiden samankaltaisuutta⁷⁰ tarkastellessaan Kilpinen toteaa:

Ihmisjärki [*human understanding*] kykenee kehittymään, mutta vain koska sen on jatkuvasti korjattava itseään. Kun objektiivinen ulkoinen todellisuus vastaa 'negatiivisella palautteella', kun toimintamme epäonnistuu eikä johda odotettuihin tuloksiin, tällöin käsitystemme on muututtava. *Tämä periaate pätee tekemisiimme niin suhteessa ulkoiseen fyysiseen todellisuuteen kuin myös suhteessa kanssaihmissiimme.* (Kilpinen 2002, 2; kurssiivi lisätty.)

Toimijalle ulkoinen objektiivinen todellisuus pitää tuki sisällään sekä fyysisen maailman että muiden ihmisten – kuten myös heidän tekemisiensä – meistä riippumattoman olemassaolon. Ja kuten tässäkin työssä on kauttaaltaan ollut puhetta, toimijan prosessuaalinen vuorovaikutus tämän objektiivisen maailman kanssa on pragmatistisen toimintateorian perusajatus, joka esiintyy kaikilla pragmatisteilla. Tämän näkemyksen mukaan reflektiivinen toimijuus nousee hypoteettisten toimintamallien koettelemisen yhteydessä, ja tämänkaltaisen, rationaaliseen harkintaan kykenevän toimijuuden konstituutiosta molemmat aspektit ulkoiseen todellisuuteen ovat tärkeitä myös Meadille. Meadin omaperäisyys on kuitenkin siinä, että painotetuimminkin juuri hän tarkastelee primaarin sosiaalisuuden – intersubjektiivisuuden – ja fyysisten objektien yhteen kietoutunutta merkitystä subjektin konstituutiosta (Joas 1997, 34–35). Itsessään, meistä riippumatta nuo fyysiset objektit ovat tietenkin mitä ovat, mutta pragmatistiseen tapaan Mead puhuukin näistä objekteista toimintamme ja manipulaatiomme kohteina. Jotta kehittyvä toimijuus kykenisi suhtautumaan niihin tällaisina objekteina, edellyttää se Meadin mukaan, että olemme jo oppineet roolien omaksumisen taidon. Ja tämän kehittymisen edellytys on puolestaan sosiaalinen. (Joas 1997, 145–166.)

Fyysisten objektien resistanssi, niiden taipumattomuus tahtomme edessä – tai, jos halutaan, niiden toiseus – on edellytys objektin konstituutiolle manipulaation kohteena. Ja tällä manipulatiivisella asenteella on myös Meadin mukaan tärkeä rooli tietoisuutemme synnyssä;

---

⁷⁰ On sinänsä yllättävää, että Peirce ja Mead muistuttavat teoreetikkoina niinkin paljon toisiaan, sillä heidän välillään ei ollut suoraa henkilökohtaista vuorovaikutusta. Julkaistuissa kirjoituksissaan ja luennoissaan Mead mainitsee Peircen vain kahdesti. (Cook 1993, 162; Kilpinen 2002, 4.) Jonkinlainen vaikutussuhde heidän välillään on kuitenkin saattanut olla Roycen, Jamesin ja Deweyn välityksellä (Joas 1985, 37–38; Wiley 2006, 44–45). Peircen ja Meadin (ja Cooleyn) merkitysteorioiden samankaltaisuudesta ks. myös Schubert 2006.

mutta samanaikaisesti hän haluaa sanoa, että manipulaatioon erottamattomasti liittyvä psykologinen mekanismi on samaistuminen, itselle ulkoisen objektin mahdollisen resistanssin tai muunlaisen reagoinnin kuvittelemisen ja ennakoimisen, ja että juuri roolien omaksumisen taidon kehittyminen edeltää ennakoivan samaistumisen kyvyn kehittymistä. Toiminnassamme kohtaamat yksittäiset fyysiset objektit on Meadin mukaan näin ymmärrettävä sosiaalisista objekteista tehdyiksi abstraktioiksi. (Cook 1993 172–173.) Kaisa Jakkula (2002, 16⁷¹) kiteyttää hyvin myös Meadin ajatuksen todetessaan, että ”[k]orkeampien henkisten toimintojen historia on sosiaalisen, ihmisten välisen, muuttumista yksilölliseksi”.

Näin fyysisten objektien manipulaation teema ja intersubjektiiivisuuden kyvyn kehittymisen tarkastelu punoutuvat Meadilla yhteen.⁷² Joasin mukaan

Mead oli pitkään samalla sekä pragmatismien että intersubjektiiivisuuden teorian kannattaja ilman, että onnistui yhdistämään näitä. ... Läpimurto Meadin objektien teorialle oli kun hän oivalsi, että ... pysyvät [*permanent*] objektit [konstituutuvat] vasta kun sosiaalisessa kanssakäymisessä kehittyneitä roolien ottamisen kykyä hyödynnetään myös yksilön toimissa ei-sosiaalisten objektien kanssa. (Mt., 147, 153.)

Tästä yhdistelmästä syntyi Meadin teorian klassinen anti, jonka Joas tiivistää käsitteeseen *praktinen intersubjektiiivisuus*. Vastaavasti Cook huomioi nämä kaksi puolta puhuessaan Meadista sosiaalisena pragmatistina.

Mutta palatakseni vielä Archerin näkemykseen Peircen ja Meadin suhteesta, on hyvä huomata myös, että Peircen näkemys dialogisesta minästä (ja sen yhteydestä Meadin tarkastelemaan ’yleistettyyn toiseen’) tulee sekin yllättävän lähelle Meadin ymmärrystä, kuten mm. Bergman (2000, 108) ja Kilpinen (2002, 5–6) ovat esittäneet. Jälkimmäisen mukaan useinkaan ei huomata, ”että Peircellä on tarkalleen samanlainen käsitys minän toiminnasta, erona vain se, että hän ei anna tarkkoja nimityksiä näille minän olomuodoille” (mt., 5). Aivan perustavimmalla konstitutiivisella tasolla Mead kuitenkin puhuu painotetummin intersubjektiiivisuuden merkityksestä reflektiiviseen ja instrumentaaliseen toimintaan kykenevän subjektin kehittämisessä (ks. Wiley 1994, 23). Ja tämä on Meadin

---

⁷¹ Jakkula ei kasvatuspsykologisessa tutkimuksessaan tosin käsittele Meadia lainkaan (keskeisenä teoreetikkona on sen sijaan Lev Vygotski), mutta lainaus tiivistää hyvin myös Meadin ajatuksen.

⁷² Tähän asiaan en voi kuitenkaan tämän työn puitteissa tarkemmin uppoutua – vaikka aihe sitä ehkä vaatisikin. Intersubjektiiivisuudesta, fyysisten objektien konstituutiosta ja minuuden synnystä Meadilla ks. Joas 1997, 145–266 sekä Cook 1993, 172–173.

merkittävä panos paitsi pragmatismien perinteelle yleensä (Cook 1993, 161–182; 2006, 75–77; Kilpinen 2003, 214) myös sen parissa kehittyneelle semioottiselle teorialle (Kilpinen 2002):

Miten ihmismieli on kehittynyt sitä yleisempien semioottisten prosessien pohjalta? Juuri tämän kysymyksen parissa Mead nousee Peircen rinnalle semiotiikan klassikkona, sillä hänen vastauksensa yllä olevaan kysymykseen on yksityiskohtaisempi ja pureutuvampi, ja se on vastaus, joka vielä tänäänkin kannattaa ottaa vakavasti. (Mt., 15.)

Tiivistyksenä edellisestä voidaan sanoa, että sekä Mead että Peirce näkivät reflektiivisen toimijuuden prosessuaalisena saavutuksena, jonka konstituutiosta *sekä* fyysisellä ympäristöllä *että* sosiaalisella on tärkeä osuus. Tämä näkemys luonnehtii myös käsillä olevaa työtä. Sen mukaan reflektiivinen toimijuus ei ole jotain, jonka toimija omaa annettuna, vaan jotain, joka kehittyy prosessuaalisessa suhteessa ulkoiseen maailmaan. Tämä on myös se konteksti, jossa tuo toimijuus myöhemmin operoi: se vastaa haasteisiin, joita ulkomaailma tai jokin reflektiollemme ulkoinen asettaa. Tai, kuten yllä on ollut puhetta, se herää kun toimintamme kriisiytyy.

Toimijan sisäinen maailma kohtaa sosiaalisesta tulevat paineet ja vaatimukset 'sisäisessä keskustelussa', kuten Archer sanoo. Hän hylkää Meadin, koska katsoo, että tämän kuvaamana toimija ei ole aidosti autonominen. Yllä käsitellyn Joasin toimintateorian taustalla vaikuttaa olennaisesti hänen huolellinen Mead-tutkimuksensa (1997 [1980]), jonka pohjalta Joas on kuitenkin päätenyt korostamaan juuri *toimijan autonomista luovuutta*. Nähdäkseni Archer itse omalla luennallaan ylisosiaalistaa Meadin toimijan – ja pystyttää hänestä sosiaalisen reduktionistin olkinuken. Autonomisen toimijuuden kehittymisen ehto on Meadille sosiaalinen – intersubjektiivisuus –, joka ei kuitenkaan samalla tarkoita sitä, että myöhemmin toimiessaan tuo toimijuuden tärkeä aspekti olisi kokonaan palautettavissa sosiaaliseen. Päinvastoin, kehittynyt minuus on aina myös reflektoidun luovuuden alue.

”Toisin sanoen yhteisö on välttämätön edellytys sisäiselle harkinnallemme ja erottamaton osa sitä – pitkälti kuten Peirce ehdotti”, Archer (2003, 117) toteaa. Ja ”[k]oska sisäinen maailma on ulkoisesta maailmasta nouseva emergentti ilmiö, Peircen eksternalismin ja hänen päättäväisen sisäisyyden puolustamisen välillä ei ole ristiriitaa” (2003, 69). Hän siis kääntyy Peircen puoleen, sillä tämän ratkaisu huomioi sisäisen maailman emergentin

luonteen. Archer ei kuitenkaan huomaa, että tarkalleen sama pätee myös Meadiin! Lopulta Archer näyttäisikin olevan lähempänä Meadia kuin huomaakaan.

Edellä esitetyn pohjalta saavutaankin jälleen kerran jo tässä työssä tutuksi tulleeseen asetelmaan. Polttopiste on taas toimijan – eli nyt reflektiivisen toimijuuden konstituution – sekä sosiaalisten ja fyysisten objektien kolmenkeskisessä vuorovaikutuksessa.

Intersubjektivisuus on reflektiivisen toimijuuden kehittymisen perustava edellytys. Vaikka kehittynyttä subjektiutta ei voidakaan myöhemmin palauttaa sosiaaliseen, kuten yllä todettiin, ei se silti jää oleilemaan mihinkään ei-sosiaaliseen tyhjiöön, vaan sen suhde sosiaalisen rakenteelliseen tasoon säilyy tiiviinä. Edellä kuvattu dialogisen (reflektiivisen) minän kehittyminen tarjoaa valmiuden myös myöhemmälle sosiaalisesti orientoituvalla toiminnalla. Tällöin vuorovaikutuksessa ovat jo kehittynyt reflektiivinen toimijuus, tavat ja sosiaalisen rakenteellinen taso. Nyt kun kaksi edellistä tarkastelun aluetta on jo avattu, on aika viedä tarkastelua kohti sosiaalisen rakenteellista tasoa, kuitenkin niin, että kaikki kolme käsitettä säilyttävät yhteytensä. Alla tämä tehdään puhumalla instituutioista.

4.2 Toiminta ja rakenne

Metodologisen individualismin mukaan sosiologisen teorian on aina palautettava selityksensä yksittäisen toimijan tasolle. Suuntauksen vahva versio väittää, että puhe kollektiivisesta toiminnasta tai yhteiskuntarakenteesta itsenäisinä entiteetteinä on virheellistä – on olemassa vain yksittäisiä toimijoita ja heidän yksilöllisen toimintansa yhteisöllisiä seurauksia. Max Weber on tunnetusti nähty metodologisen individualismin klassikkona. Myös metodologinen holismi tai kollektivismi on klassinen näkemys sosiologiassa, jonka edustajiksi on puolestaan laskettu Émile Durkheim ja Karl Marx. Metodologisen holismin mukaan yksilön toimintaa tulee selittää yhteiskuntarakenteelliselta tasolta käsin. (Barnes 2001, 344–349; Hodgson 2004a, 15.)

Toimija-rakenne -dilemma on yhtä vanha kuin sosiologia itse. Mutta onko se enää ajankohtainen? Pikainen katsaus tunnetuimpien nykysosiologien teorioihin saattaisi vakuuttaa, että toimijan ja rakenteen ristiriita todellakin on jo sosiologian eilispäivää. Ovathan esimerkiksi Anthony Giddens ja Pierre Bourdieu keskittäneet huomionsa jo 1960–70 -luvulta lähtien metodologisen individualismin ja kollektivismien välisen jaon

ylittämiseen, Giddens *rakenteistumisteoriassaan* ja Bourdieu teoriassaan *habituksesta ja kentistä*. Kiista kuitenkin jatkuu keskusteluna siitä, miten hyvin toiminta- ja rakennetarkastelut on tosiasiaassa pystytty yhdistämään. Merkittäviä kontribuutioita tähän keskusteluun ovat tehneet mm. brititeoreetikot Margaret S. Archer (1995; 1996 [1988]; 2000; 2003) ja Geoffrey M. Hodgson (2004a; 2001).

Archer (1996 [1988], 72–95) ja Hodgson (2004a, 30–36) ovat kritisoineet Giddensin rakenteistumisteoriaa *central conflation* -tyyppisestä ratkaisusta, jossa rakennetta ja toimintaa ei eroteta tarpeeksi selvästi toisistaan vaan ikään kuin sotketaan samaan toimijakeskeiseen tarkasteluun. Giddensille toiminta ja rakenne ovat saman kolikon – saman entiteetin – kaksi puolta. Kerrosontologisesta perspektiivistä tarkastellen ne tulisi kuitenkin nähdä *eri tason ilmiöinä*. Sekä Archer että Hodgson painottavat, että toiminnan ja rakenteen tulee olla itsenäisiä entiteettejä sosiaalitutkimuksessa, eikä niitä tulisi Giddensin tavoin sotkea toisiinsa. Mutta samalla niiden välinen vuorovaikutusside on myös ymmärrettävä, jotta ei ajaututtaisi metodologisen individualismin tai kollektivismien reduktionistiseen selittämiseen.

Archerin oma projekti, neliosaiseksi edennyt kirjasarja (1995; 1996 [1988]; 2000; 2003), käsittelee sekin toiminnan ja rakenteen ongelmaa. Archerin *kriittisen realismin* puitteissa edennyt työ on yksi eniten kiinnostusta herättävistä nykyteorioista, mutta myös siinä on nähty tiettyjä puutteita. Hodgson (2004a, 36–40) on todennut, että vaikka Archerin kritiikki Giddensia kohtaan onkin osuvaa⁷³ – ja vaikka hän aivan oikein erottaa analyttisesti rakenteen ja toiminnan toisistaan – Archer ei pysty selittämään tarpeeksi hyvin toimijoissa tapahtuvia muutoksia. Hodgsonin mukaan kriittinen realismi on *non-conflatory* eli 'yhteensulauttamisen' välttävä mutta toistaiseksi vielä keskeneräinen teoria.

Siinä missä kriittinen realismi on artikuloinut tärkeän kritiikin Giddensin työtä kohtaan, Bhaskarin ja Archerin [omissa] teorioissa on edelleen aukko: niistä ei löydy edes periaatteellista selitystä syiden tai perusteiden [*reasons*] ja uskomusten kehittymisestä. Tämä puute ei kuitenkaan koske ainoastaan kriittistä realismia: sosiaalitieteiden kentällä myös monet muut lähestymistavat jakavat tämän

---

⁷³ Archer siis kritisoi Giddensia siitä, että rakenteistumisteoriassa rakenne ja toiminta sotketaan tarkastelussa samalle analyttiselle tasolle, vaikka niiden ominaispiirteiden hahmottaminen vaatisi analyttistä erottamista. Archerin mallissa (1996) rakennetta painotetaan ensisijaisena, koska se edeltää aina toimijaa. Myöhemmin toimija puolestaan uusintaa ja kannattelee rakennetta. Jos rakenne ja toiminta pakotetaan tarkastelussa samalle tasolle, tämän järjestyksen hahmottaminen käy mahdottomaksi, Archer katsoo ja saa tässä myös Hodgsonin (2004a, 36–40) tuen.

heikkouden. (Mt., 37.)

Hodgson painottaa, että muutos ja evoluutio on kyettävä ottamaan huomioon sekä rakenteellisella että toimijan tasolla. Hodgsonin kritiikki ei kuitenkaan tältä osin välttämättä päde enää Archerin (2003) viimeisimmän kirjan jälkeen, jossa käsitellään jo mainittua 'sisäistä keskustelua', toimijoiden autonomian aluetta, jonka puitteissa reflektoidaan aiempaa toimintaa ja suunnitellaan tulevaa. Nyt tosin ongelmaksi saattaa muodostua reflektiivisyyttä jopa liiaksi asti korostava toimijakuvaus, sillä Archer (mt., 343) painottaa tietoisesti käytyä sisäistä keskustelua ja harkittua toimintaa tavanmukaisuuden kustannuksella. Itselfreflektio, sisäinen keskustelu, ei kuitenkaan ole leimallista kaikelle toiminnalle, kuten aiemmin on todettu, vaan koskee lähinnä toiminnan kriisiytymisen hetkiä. Edellä tätä tilanteeseen ja puitteisiin sidottua itselfreflektiota on käsitelty puhumalla toiminnan syklisestä prosessuaalisuudesta ja luovan toiminnan *sijoittuneisuudesta*. Kun Archer sivuuttaa tämän, on myös vaarana, että häneltä jää näkemättä tavanmukaisen toiminnan merkitys toiminta-rakente -problematiikan kannalta.

Yksi tärkeimmistä tavan merkitystä korostaneista yhteiskuntateoreetikoista on ollut Pierre Bourdieu, joka tunnetaan myös käsitteellisistä ratkaisuistaan toiminta-rakente -ongelmaan. Hänen habitus-teoriansa ja pragmatistisen tavan teorian suhde on temaattisesti läheinen⁷⁴. Onhan Bourdieu itsekkin myöntänyt, että hänen ajattelussaan ja John Deweyn pragmatismissa ”on todellakin paljon yhtymäkohtia ja yhdensuuntaisuutta hämmästyttävän paljon” (Bourdieu & Wacquant 1995, 152).

[T]eoriallani käytännön järjestä on monia yhtäläisiä piirteitä niiden teorioiden kanssa, joissa – niin kuin Deweyn teoriassa – habituksen käsitteellä on keskeinen asema. Habitus ymmärretään niissäkin aktiiviksi ja luovaksi suhteeksi maailmaan ja nekin hylkäävät kaikki sellaiset käsitteelliset dualismit – kuten subjekti ja objekti, sisäinen ja ulkoinen, materiaallinen ja ideaalinen, yksilöllinen ja yhteiskunnallinen jne. – joihin melkein kaikki jälkikartesiolaiset filosofiat perustuvat. (Mt., 153.)

Bourdieu jakaa pragmatistien kanssa ärhäkän kartesiolaisuuden kritiikin; molemmat käyvät teorioillaan perinteisiä dualismeja vastaan. Pragmatistien 'tapa' ja Bourdieun 'habitus'

---

⁷⁴ Bourdieun ja Peircen yhtäläisyyksistä ja eroista suhteessa 'taloustieteellisen järjen kritiikkiin' ks. Kilpinen 2006b. Dalton (2004) puolestaan esittää komplementaarisesti kriittisen ja synteettisen tarkastelun Bourdieusta ja Joasista. Lisäksi on kiinnostavaa huomata, että Bourdieun vaikuttaneelta Norbert Eliasilta löytyy sellaisia keskustuskäsitteitä, jotka tässä työssä esitetään pragmatisteille keskeisiksi: myös Elias painottaa

ovatkin analyttisessä mielessä sukulaiskäsitteitä; molempia voidaan käyttää – jälleen kerran – välittävänä käsitteenä sekä toiminta-rakente- että mieli-ruumis -suhteiden ei-reduktionistisessa tarkastelussa.

Pragmatistisella toimintateorialla on kuitenkin ainakin seuraava ero Bourdieun nähden: edellisellä on enemmän sanottavaa muutoksesta tai sen mahdollisuudesta. On nimittäin katsottu, että Bourdieun teoriassa habituksen rajojen ja muutosten hahmotus jää ontuvaksi (Kilpinen 2000, 22; Jenkins 2002, 90). ”Mitä teemme kun tapa tai habitus osoittautuu kykenemättömäksi vastaamaan käsillä olevan [uudenlaisen] objektiivisen tilanteen vaatimuksiin”, kysyy Kilpinen (2000, 22) ja jatkaa, ”katastrofi tai shokki tuottaa tavan muuttaa tapoja [”*habit of changing habits*”]”, oli Peircen vastaus tähän, mutta vastaava idea puuttuu nähdäkseni Bourdieulta”. Vastaavasti Joas, kuten yllä huomattiin, tarkastelee näitä tapojen kriisiytymisen tilanteita ja puhuu luovuuden merkityksestä toimintateorialle.

Jenkins (2002, 90) myös huomauttaa, että ”Bourdieun sosiaalteoriassa on aukko, jonka habituksen käsite vain osittain täyttää”. Mikrotason käytäntöön uppoutuneiden toimijoiden ja makrotason kenttien tai sosiaalisen tilan kuvauksen välille ”tarvitaan teoreettinen malli instituutioista” (mt., 90). Tätä Jenkinsin kaipaamaa mikro- ja makro-tasojä välittävää ratkaisua hahmotellen alla Hodgsonin ns. *vanhaan institutionalismiin* perustuvan teorian avulla. Tarkastelemalla Hodgsonin edustamaa institutionalismin versiota pyrin löytämään rakenneteoreettisia käsitteitä, jotka voitaisiin sovittaa yhteen yllä esitellyn toimintateorian kanssa.

4.2.1 Institutionalismeista

Edellä käsitelty Hans Joasin pragmatismien sovellus liikkuu ennen kaikkea toimintateorian alueella. Lisäksi hän on pyrkinyt hahmottelemaan siltaa kohti luovuuden huomioivaa rakenneteoriaa ajatellen, että ”uusi ymmärrys toiminnasta muuttaa ymmärrystämme myös makroprosesseista yhteiskunnallisella tasolla” (Joas 1999). *The Creativity of Actionin* viimeinen luku eteneekin tähän suuntaan, mutta jää lopulta Joasin esityksen ontuvimmaksi osuudeksi. Siinä ei esitetä tarpeeksi selvästi sitä, miten tavan ja luovuuden huomioivasta

---

prosessuaalisuuden ja relationaalisuuden merkitystä sosiaalteorialle ja kritisoi ympäristöstään suljettua *homo*

toimintateoriasta tulisi edetä rakenneteoreettiseen tarkasteluun⁷⁵ (Kilpinen 1998, 177).

Myöhemmin Joas ja Kilpinen (2006, 332–333) ovat huomauttaneet, että pragmatistisen toimintateorian makroteoreettisen vastinparin tulee perustua ei-deterministiseen sosiaaliantologiaan eli makrotason muutosten kontingenssin huomioimiseen. Ilman tätä puitteistuneella luovuudella – siinä merkityksessä kuin se on yllä esitelty – ei voi olla sijaa toimintateoreettisessa käsitteistössä (ks. myös Aboulafia 1991, 13). Ja aivan kuten edellä tarkasteltujen toimijalle ulkoisten puitteiden kohdalla, myös sosiaalisen makrotason kontingenssin huomioiminen tarkoittaa, että paitsi toiminnan subjekti myös sille ulkoinen maailma nähdään tämän suhteen aktiivisena osapuolena. Myös ympäristö voi ’lähestyä’ toimijaa ja haastaa vanhoja tapojamme. Näin ollen pragmatistinen prosessitulkinna toiminnasta tarkoittaa myös näkemystä, jonka mukaan joudumme jatkuvasti haastamaan vanhat ajattelu- ja toimintatapamme meille ulkoisen maailman muutosten seurauksena. Aina uudelleen ja uudelleen joudumme rakentamaan vanhojen tapojen tilalle uusia, uusia jatkuvuuksia tai muotoja – toisin sanoen: uutta järjestystä ja rationaalisuutta. ”Täten *syklisen fallibilismin* malli saattaisi olla sopiva kuvaamaan pragmatismen näkemystä toiminnasta”, Joas ja Kilpinen (2006, 326) tiivistävät.

Yhdensalaisen ei-deterministisen prosessitulkinnan toiminta-rakenteen on esittänyt vebleniläinen taloustieteilijä Geoffrey M. Hodgson (2001; 2004a; 2006). Hodgsonilta löytyy kiinnostava määritelmä toiminnan, tavan ja rakenteen suhteista instituution käsitteeseen liitettynä. Hänen esittelemänsä institutionalismin version puitteissa voidaan edetä pragmatistisesta tapa-lähtöisestä toimintakäsityksestä kohti sen kanssa sopuinnassa olevaa makrotason hahmotusta. Sitä, että ratkaisuehdotus tulee taloustieteen suunnalta, ei sosiologin tarvitse tällä kertaa vierastaa, sillä paitsi että Hodgson liikkuu hyvin yleisellä sosiaaliteoreettisella tasolla, on myös hänen esityksensä kriittinen lähtökohta nimenomaan utilitaristis-taloustieteellisen ajattelun ongelmallisten (atomististen ja toimijakuvausta ylirationalisoivien) tendenssien kritiikissä.

Taloustieteen ja sosiologian suhde on ollut aina tiivis – ainakin kiistelyn merkeissä. Edellä

---

clausus -persoonakäsitystä (van Krieken 2001, 356–358).

⁷⁵ Joas (1999) myöntää tämän itsekin eräässä haastattelussa: *The Creativity of Action*issa ”on neljäs osa, joka on näistä neljästä kaikkein epätydyttävvin. Ehkä minun olisi pitänyt lopettaa kolmannen osan jälkeen. Silloin se olisi ollut kirja inhimillisestä toiminnasta, ja ehkäpä hyväksyttävä esitys tästä aiheesta. Olin huolissani, että

on jo todettu, kuinka uusklassista taloustiedettä luonnehtiva (utilitaristinen) toimijäkäsitys päätyi vaivihkaa myös sosiologiseen toimintateoriaan. Konteksteistaan irtileikattuun rationaaliseen toimijaan törmätään erityisesti ns. rationaalisen valinnan teorioissa. Klassinen sosiologia, ja erityisesti sen parsonsilainen muotoilu, on tarjonnut vaihtoehdoksi normatiivisesti orientoituneen toimijan mallia. Vaikka sen esittämä taloustieteen kritiikki – taloustieteellisen järjen historiallisen ehdollisuuden osoittaminen – onkin tärkeää, voidaan normatiivisen toiminnan teoriaa kritisoida siitä, että se toistaa utilitaristista käsitystä itse rationaalisuuden luonteesta. Edellä on myös tarkasteltu tälle vaihtoehdoista, pragmatismien perinteestä löytyvää toiminta- ja rationaalisuuskäsitystä, joka pohjaa omalaatuiseen tavan käsitteeseen.

Tapa-lähtöinen teoria ei kuitenkaan ole täysin vierasta taloustieteellekään, sillä pragmatismilla on ollut vaikutuksensa myös sen piirissä. ”Sosiaalitieteissä pragmatismien kattavin ilmaisu on aina löytynyt ’vanhasta’ institutionaalisesta taloustieteestä, erityisesti siitä haarasta, joka juontaa juurensa Thorstein Vebleniin ja Clearence Ayresiin”, toteaa Josh Whitford (2002, 356). Whitfordin mainitseman vanhan institutionalismin sisältä löytyy myös tämän työn kannalta tärkein institutionalismin variantti, sillä aivan kuten yllä esitelty toimintateoria, myös se rakentuu pragmatistisen tapa-käsitteen varaan.

On syytä heti huomauttaa, että mainittu vanha institutionalismi on vain yksi institutionalismin versio, ja myös sen sisältä on löydettävissä varsin erilaisia painotuksia (Hodgson 2004a, 6–7). Institutionalismilla ei siis viitata mihinkään yhtenäiseen koulukuntaan, vaan sen piiriin lukeutuu useita hyvinkin erilaisia teorioita ainakin taloustieteen, taloussosiologian, sosiologisen organisaatiotutkimuksen ja kulttuuriantropologian aloilta (Heiskala 2003, 15–27), jotka kaikki tosin painottavat toiminnan institutionaalisen kontekstin huomioimista. Siinä missä uusklassinen taloustiede sekä utilitaristiseen toimintakäsitykseen pohjautuvat toimintateoriat lähtevät liikkeellä annetusta rationaalisesta toimijasta, eri institutionalismit haluavat muistuttaa niistä puitteista, joissa tuo rationaalisuus operoi. Kaikki institutionalismit eivät kuitenkaan luovu annetun rationaalisen toimijan oletuksesta; johdonmukaisimmin sen tekee suuntauksen vanha versio, kuten alla huomataan. Pragmatistista institutionalismia lähestyttäessä painotus siirtyykin niin, että instituutioita ei nähdä enää ainoastaan rationaalista toimijaa rajoittavina, vaan

---

jos tekisin niin, niin ainakin sosiologian parissa ihmiset olisivat luokitelleet sen kontribuutioksi mikrososiologiaan.”

myös itse rationaalisen toimijan *konstituutioon* olennaisesti vaikuttavina ja toiminnan *mahdollisuuksia* laajentavina tekijöinä (Hodgson 2004a, 105–107, 168, 371).

Vaikka eri institutionalismeilla onkin ilmeinen yhtymäkohta instituution käsitteessä, suuntauksen eri versiot poikkeavat merkittävästi sen mukaan, miten ne tuon avainkäsitteensä ymmärtävät. Näitä eroja havainnollistaa hyvin W. R. Scottin (2001⁷⁶) esittämä pilarimalli, jonka mukaan voidaan eritellä toisistaan (i) regulatiivinen, (ii) normatiivinen ja (iii) kulttuuris-kognitiivinen instituutiokäsitys. Heiskala (2003, 18–20; ks. myös Gronow 2006) puolestaan on lisännyt tähän vielä neljännen, (iv) pragmatistisen instituutiokäsityksen pilarin⁷⁷. Pragmatistinen näkemys löytyy mm. Thorstein Veblenin (1857–1929), John Commonsin (1862–1945), Wesley Mitchellin (1874–1948) ja Clarence Ayresin (1891–1972) kehittämien vanhan institutionalismin⁷⁸ piiristä, jonka – erityisesti Veblenin version – filosofisina taustavaikuttajina olivat mm. Peirce, Dewey, James ja Mead. Näin ollen ei olekaan yllättävää, että pragmatistisessa institutionalismissa instituutiot yhdistetään tapoihin. Sen pohjalta voidaan myös hahmottaa laajin määritelmä instituution käsitteelle. (Mt., 19–20; Hodgson 2004a.) Seuraavassa esittelen lyhyesti nämä instituutiokäsitykset järjestyksessä suppeimmasta kattavimpaan.

(i) *Regulatiivinen instituutiokäsitys* on leimallista ns. uusinstitutionalisteille.

Tällöin ”instituutioilla tarkoitetaan ’pelin sääntöjä’, olivatpa ne selkeästi formuloituja (lait, pelien säännöt) tai piilevämmiin muotoiltuja (hyvä kauppatapa)” (Heiskala 2003, 17). Instituution olemassaolo edellyttää näin jonkinlaisen pakotejärjestelmän, joka varmistaa, että näitä sääntöjä noudatetaan. Tämä tarkastelutapa muistuttaa Heiskalan mukaan monilta osin taloussosiologiaa. Sosiologiasta se eroaa kuitenkin siinä, että toisin kuin regulatiivisen instituutiokäsityksen teorioissa, sosiologiassa tyypillisesti huomio kiinnitetään sääntöjen normatiiviseen luonteeseen. (Mt., 17–18.) (ii) ”*Normatiivinen institutionalismi* on sosiologiaa sanan tavanomaisessa merkityksessä” (mt., 18), instituutioiden ymmärretään tällöin koostuvan arvoista, jotka ovat erikoistuneet normeiksi. Erityisen voimakkaasti normatiivinen näkemys on edustettuna Parsonsin työssä, jonka mukaan instituutiot ”ovat

---

⁷⁶ Scottin käsittely pohjaa tässä Heiskalan (2003, 19) esitykseen.

⁷⁷ Samantyyppisen porrasmaisen synteettisen jäsenyyksen Heiskala (1997; 2000) on aiemmin tehnyt sosiaalioteettisten ja semioottisten perinteiden parissa. Näissä hän kuitenkin päätyy pragmatistisen näkemyksen sijaan lopulta *uusstrukuralistiseen semioottiseen yhteiskuntateoriaan* laajimpana mahdollisena tarkastelutapana.

tärkein aspekti siitä, jota yleistetyssä mielessä kutsutaan sosiaalisesti rakenteeksi. Ne ovat *normatiivisia* kaavoja, jotka määrittelevät sen, mitä tietyssä yhteiskunnassa pidetään asianmukaisina, legitiimeinä tai odotettavissa olevina toiminnan tai sosiaalisen suhteen muotoina.” (Parsons 1954, 53⁷⁹.) Myöhemmin sosiologiassa on yleistynyt (iii) *kulttuuris-kognitiivinen instituutiokäsitys*, joka kiinnittää huomionsa sosiaalisesti tuotettuihin merkityskonstruktioihin. Monet konstruktionismin versiot ymmärtävät instituution tähän tapaan. Näille teorioille leimallista – ja samalla ongelmallista – on merkityksen ja tiedon samaistaminen⁸⁰ (Heiskala 2003, 20; 1994, 166–167; 2000, 104–105).

(iv) *Pragmatistinen instituutiokäsitys* laajentaa institutionalismin tutkimuskenttää vielä entisestään. Sen tarkastelut keskittyvät tavan käsitteen ympärille, jolloin tarkastelua ei rajata pelkästään tiedon alueelle, vaan myös tiedostamattomat tavat nähdään olennaiseksi osaksi instituutioiden koostumusta. (Heiskala 2003, 20; Gronow 2006, 99–101.) Hodgson (2001; 2004a) on painottanut nimenomaan tämän – myös ’vanhaksi institutionalismiksi’ kutsutun – variantin ajankohtaisuutta. Sen parista löytyvä instituution määritelmä on kaikkein laajin; joka ei tietenkään kaikissa tutkimustilanteissa ole yhtä kuin paras, mutta käsillä olevan työn prosessiteoreettisen ja ei-reduktionistisen problematiikan kannalta laaja määritelmä tulee tarpeeseen.

Hodgson ei kuitenkaan tyydy ainoastaan esittelemään uudelleen vanhaa institutionalismia vaan pyrkii myös vahvistamaan sitä. Hän osoittaa, kuinka vanhojen institutionalistien projekti jäi lopulta keskeneräiseksi, eikä suuntaus kyennyt lunastamaan lupauksiaan⁸¹ (Hodgson 2004a, 206–398). Hodgson tavallaan jatkaakin siitä, mihin vanhat institutionalistit jäivät, joiltain osin myös oikaisemalla ja vahvistamalla institutionalismin filosofisia perustoja uudemman tieteenfilosofian valossa (mt., 401–452). Nämä tarkastelut ovat keskeisiä paitsi taloustieteelle myös sosiologialle. Edellä esiteltyjen eri institutionalismien aihepiirit ovat sosiologeille tuttuja erilaisista toiminta-rakente -keskusteluista. Työni kannalta Hodgsonin esitykset ovat erityisen keskeisiä juuri siksi, että hän tarkastelee (ei-reduktionistisesti) sitä sosiaalirakenteellista makrotasoa, jonka aiemmin totesin Joasilla jääneen liian vähälle huomiolle. Ja mikä tärkeintä, Hodgsonin käyttämä käsitteistö on läheistä sukua

---

⁷⁸ On tosin muistettava, että myös vanhojen institutionalistien välillä on merkittäviä eroja. Heistä nimenomaan Veblenin suhde pragmatismiin on kaikkein läheisin. Tarkemmin Veblenin jälkeisen institutionalismin historiasta ks. Hodgson 2004a, 283–379.

⁷⁹ Lainaus on poimittu Kilpiseltä (2000, 358).

⁸⁰ Ks. myös *Liite: semioottinen realismi ja konstruktionismi*.

pragmatistiselle toimintateorialle. Näin ollen se voidaan sovittaa yhteen edellä esitellyn toimintanäkemyksen kanssa osaksi kokonaisvaltaista prosessuaalisen ja puitteistuneen toiminnan teoriaa.

4.2.2 Instituutio, tapa ja toiminta

Reflektiivisen toimijuuden perustoiksi on yllä kuvattu ruumiillinen, tavanmukainen, ympäristöllinen sekä primaarisosiaalinen oleminen. Sen lisäksi on painotettu, että toimija on ymmärrettävä luovuuteen kykeneväksi. Luovuus puolestaan on ymmärretty ilmiöksi, joka ilmenee suhteessa toimijan reflektion ulkopuolella vaikuttavaan maailmaan tai niihin toiminnan puitteisiin, joihin se on uppoutunut. Yllä on myös mainittu, että instituutiot ovat olennainen osa sitä toimintaympäristöä, jonka varaan toiminnan reflektiiviset, rationaaliset tai luovat muodot syntyvät. Instituutiot ovat sosiaalista elämää puitteistavia rakenteita, jotka tässä työssä esitetyn käsityksen mukaan pohjautuvat *dispositionaalsiin* toiminta- ja ajattelutapoihin. Kun instituutiot hahmotetaan yhteydessä tapoihin, voidaan ymmärtää niiden duaalinen luonne yksittäisen toimijan ja yleisten, jaettujen toiminnan muotojen tasolla⁸². Seuraavassa keskitytään tämän ajatuksen tarkempaan erittelyyn. Samalla huomataan, että pragmatistinen toimintateoria saa sitä täydentävän makroteoreettisen vastinparin vanhasta institutionalismista. Tästä yhdistelmästä voidaan rakentaa kokonaisvaltainen ei-reduktionistinen toiminnan kuvaus, joka on herkkä sekä toimijoiden että ympäristön tasolla ilmenevälle kausaaliselle⁸³ vaikuttavuudelle.

Jatkumollinen, vuorovaikutuksellinen ja ei-reduktionistinen toimija-rakenne -suhteen tulkinta ei tarkoita, että sen entiteetit sekoitettaisiin (*to conflate*) toisiinsa; tarkoitushan on nimenomaan ymmärtää tämän suhteen vuorovaikutuksellista luonnetta. Sekoittamisen välttämiseksi on huomioitava instituutioiden ja yksilötoimijan suhteen ajallinen ja siitä seuraava looginen järjestys. Toimija ja rakenne eivät ole saman asian kaksi puolta, kuten

---

⁸¹ Alkuperäisen institutionalismin projektin epäonnistumisen syistä ks. Hodgson 2004a, 379–398.

⁸² Edellisessä tavan käsitteen avulla liikutaan yksilöpsykologisen rationaalisuudenmuodostuksen alueella, kun taas jälkimmäisellä alueella tapa kuvaa sosiaalis-rakenteellisen tason järjestystä ja jatkuvuutta.

⁸³ Käyttämästäni kausaalisuuden käsitteestä on tässä paikallaan huomauttaa, että se pitää sisällään myös teleologisen vaikuttavuuden. Kausaalisuuden selittämiseen sitoutuminen ei siis tarkoita intentionaalisuuden merkityksen sivuuttamista vaan ainoastaan sitä, että intentioitakin tarkastellaan paitsi kausaalisesti syntyneinä myös kausaalisina vaikuttajina. Näin ollen ei ole syytä (aristoteeliseen tapaan) jakaa erilleen kausaalisia ja teleologisia selityksiä. (Hodgson 2004b, 176–177.)

Giddens (1984) rakenteistumisteoriassaan olettaa (Archer 1995; 1996; Hodgson 2004a, 30–36). Ajallisesti rakenne edeltää toimijaa, ja tästä syystä yksilötoimijaa ja rakennetta on tarkasteltava eri tason ilmiöinä. Tämä lähtökohta, jonka myös Hodgson (1998, 184) omaksuu, on varsin durkheimilainen: ”jokainen yksilö syntyy maailmaan – ja muovautuu maailmassa – jossa jo on instituutioita ennen häntä”⁸⁴. Oikean järjestyksen huomioiminen on edellytys toimijan ja rakenteen ymmärtämiseksi *eri ontologisen tason entiteetteinä*, joiden piiriin kuuluu erilaisia emergenttejä ominaisuuksia (mt., 184; 2004a, 31–33, 180–181). Tämän suhteen tarkempaan analyysiin palataan kuitenkin tuonnempana, sillä ensin on annettava tarkempi määritelmä instituution käsitteelle.

Laajasti Hodgson (2004a, 14⁸⁵) määrittelee instituutiot ”jatkuvuutta omaaviksi, vakiintuneiksi ja uppoutuneiksi sosiaalisiksi sääntösystemeiksi, jotka strukturoivat sosiaalista vuorovaikutusta”. Institutionaalisten sääntösystemien puitteissa toisten toiminta tulee ennakoitavaksi, jolloin myös omaa toimintaa voi suunnitella – tai se voi myös ohjautua tiedostamattomasti – toisten toiminnan huomioiden. Näin sosiaalinen vuorovaikutus saa instituutioista sitä jäsentävän rakenteellisen muodon. Mutta tässä näkemyksessä ei vielä olisi mitään kovin erikoista, ellei säännön käsitettä laajennettaisi kohti sitä, mistä yllä on puhuttu tapojen yhteydessä. Tähän suuntaan Hodgson tulkintaansa viekin tarkentaessaan, että ’sääntö’ on hänen käyttämässään merkityksessä ymmärrettävä laajasti toiminnan dispositiona, jolla ei välttämättä tarvitse olla paikkaa toimijan tietoisuudessa; tähän kategoriaan sisältyvät paitsi tarkkaan määritellyt legaaliset ja formaaliset säännöt myös eksplisiittiset ja implisiittiset käyttäytymisnormit, niin tiedostetut kuin tiedostamattomatkin sosiaaliset konventiot. Tärkeä säännön käsitteen laajennus on siis se, että kuvatussa merkityksessä sääntö ei edellytä sen tiedostamista⁸⁶. (Hodgson 2001, 289–297.)

Tällöin instituutiot nojaavat tiedon sijaan tapoihin. Ja kuten yllä on huomattu, pragmatistiselle toimintateorialle tavat merkitsevät toiminnan yhteydessä prosessuaalisesti

---

⁸⁴ Samaa asiaa painotti tietenkin myös Marx (1973, 146; Hodgsonin [2004a, 35] siteeraamana) sanoessaan, että ”ihmiset tekevät oman historiansa, mutta eivät ... olosuhteissa, jotka he olisivat itse valinneet ...”. Tästä järjestyksestä Durkheim (1982 [1895], 51) päätteli seuraavaa: ”jos ne [sosiaaliset säännöt, tavat, uskomukset jne.] esiintyvät häntä itseään aikaisemmin, ovat ne hänen kannaltaan ulkoisia”. Viimeaikoina erityisesti ’kriittiset realistit’ (mm. Bhaskhar, Archer) ovat painottaneet tämän järjestyksen tärkeyttä. (Hodgson 2004a, 34–36.)

⁸⁵ Ks. myös mt., 424; Hodgson 2001, 295.

⁸⁶ Tästä huolimatta voidaan edelleen puhua säännöistä, sillä periaatteessa nämä tavanmukaisuudet on mahdollista eksplikoida (joka yleensä tapahtuu vasta, jos kriisi ’pakottaa’ tavat diskursiivisen huomion kohteeksi), ja toiseksi, koska niiden noudattamatta jättäminen on jollain tapaa sanktioitua. (Hodgson 2006, 3–4.)

koeteltuja ja kehittyneitä dispositionaalisia rationaalisuuden muotoja, joiden varaan tuleva toiminta (tai sen mahdollisuus) rakentuu. Tavanmukaistumisen psykologisen mekanismin avulla toimijat tuottavat valmiuksia toimia myöhemmissä vastaavissa tilanteissa tapoihin kertynyttä rationaalisuutta seuraten (Hodgson 2006, 18). Tapojen dispositioluonteesta johtuen instituutioita ei pidä palauttaa pelkkään käyttäytymiseen tai aktuaalisesti tapahtuvaan toimintaan. Koska tapoja luonnehtii jatkuvuus, ovat ne aina yleisempiä kuin yksittäiset teot; yksittäisen teon yhteydessä ei voida puhua tavanmukaisuudesta; se voi ainoastaan *ilmentää* tapaa. (Ks. esim. Dewey 1922, 41–42.) Tavat rakentuvat toiminnan edetessä rationaalisuuden muodoiksi, joihin tuleva toiminta voi nojautua, mutta nämä muodot voivat myös jäädä ilman aktuaalista toteutumista toiminnassa. Bergmania (2000, 105) lainatakseni, ”todellinen tapa tuottaisi sen omaavassa subjektissa tietyn toimen tietyissä olosuhteissa; mutta aktivoiva aktuaalinen tilanne ei ole välttämätön” tuon tavan todelliselle olemassaololle. Instituutioilla on suhde pikemminkin näihin toiminnan taustalla vaikuttaviin dispositioihin kuin aktuaalisiin yksittäisiin tekoihin. ”Säännöt yleensä toimivat vain koska ne ovat ajattelu- ja toimintatapoihin uppoutuneita. Täten on paras kohdella pikemminkin tapoja kuin sääntöjä sosiaalisina perimätyyppeinä.” (Hodgson 2006, 13.)

Instituutioilla on todellista merkitystä juuri siksi, että niillä on kausaalista vaikuttavuutta yksilöiden toiminnan dispositioihin eli tapoihin, jatkuvuuden luonteen omaavaan toimintaan – eli toiminnan rationaalisuuksiin⁸⁷. Instituutioiden kausaalinen vaikutus toiminnan dispositioihin ilmenee jaetuissa toiminnan ja ajattelun tavoissa. Vastavuoroisesti instituutiot saavat jatkuvuutensa näistä suhteellisen pysyvistä rationaalisuuden muodoista. Instituutio ilmentää sosiaalisen tasolla samaa mitä tapa tekee yksilöllisen toiminnan tasolla: molempien käsitteiden tarkoituksena on kuvata prosessuaalisesti (evoluutiivisesti, jos halutaan) kehittyvän rationaalisuuden muotoja – suhteissaan koetellun ja kehittyneen toiminnan järjestyneitä dispositioita, joita luonnehtii yleisyys ja jatkuvuus. Koska toimijat pyrkivät kehittämään jatkuvuuksia ja saavuttamaan toiminnalleen tiettyä ennakoitavuutta, tulevat he samanaikaisesti sekä turvautuneeksi institutionaaliseen järjestykseen että tuottaneeksi institutionaalista jatkuvuutta ympärilleen. Tämän *samanaikaisesti yksilöllisen ja sosiaalisen järjestyksenmuodostuksen* prosessuaalinen kuvaus voidaan tehdä tavan ja instituution käsiteparilla.⁸⁸

---

⁸⁷ Tavan ja rationaalisuuden yhteydestä tarkemmin ks. luku 3.1.3.

⁸⁸ Ohimennen mainittakoon, että Niklas Luhmannin puheessa yhteiskunnan funktiojärjestelmien suorittamasta ’kompleksisuuden vähentämisestä’ tai ’organisoidun kompleksisuuden luomisesta’ ja

Kun instituutiot määritellään dispositionaalisiksi sääntösystemeiksi, jotka puolestaan yhdistetään tapoihin, voidaan tämä yhdistää edellä hahmoteltuun toimintakäsitteistöön. Kun sääntö määritellään sellaiseksi toimintaa strukturoivaksi dispositioksi, joka voi olla luonteeltaan yhtäläillä tiedostettu kuin tiedostamatonkin, ollaan jo tarpeeksi lähellä yllä esitettyä tavan määritelmää. Näin määritellyn pragmatistisen institutionalismin mukaan instituutioiden ja toimijan välisestä suhteesta vastaa tapojen alue. ”[T]apa on enemmän kuin vain yksilöiden keino taloudellistaa päätöksentekoa, se on keino, jolla sosiaaliset konventiot ja instituutiot muodostuvat ja säilyvät”, Hodgson (2004a, 444) kirjoittaa. Tavoissa rakenne saa ilmaisunsa toiminnan tason ilmiönä. Ja kun instituutiot eivät pidä otteessaan suoraan toimijoita ja heidän toimintaansa, vaan niillä on pikemminkin side toimijoiden tapoihin, *toimijan autonomia ei ole uhattuna*. Toimija ei tyhjene niihin kausaalisin vaikutuksiin (dispositioihin), joita instituutiot toimijoissa tuottavat. Toimijat voivat edelleen ottaa kriittistä reflektiivistä etäisyyttä tapoihin, kuten edellä on puhuttu, ja tarpeen vaatiessa luovasti muokata niitä. Näin tavat muodostavat sen välittävän alueen, jossa objektiivinen ja subjektiivinen, yleinen ja yksityinen, kohtaavat. Rakennetason kausaalisten vaikutusten tähdentämisestä ei tällöin seuraa kuvaa toimijoista rakenteiden riepottelemina typeryksinä (vrt. Garfinkel 1967, 68; Barnes 2001, 345), vaan toimijan ja rakenteen vastavuoroisuudelle jää tilaa. Kun tapojen nähdään tuovan toimintaa strukturoivat sosiaaliset säännöt yksilön tasolle, ylitetään metodologisen kollektivismiin ja metodologisen individualismin dilemma: instituutiot eivät pidä otteessaan suoraan toimijoita, vaan niillä on vaikutusta toimijoiden tapa-dispositioihin. (Hodgson 2001, 187, 291.)

Edellä kuvattu institutionalismin versio voidaan nähdä siinä mielessä toimijalähtöisenä teoriana, että se pyrkii hahmottamaan tavan merkitystä sekä yksilöllisen toiminnan että yhteiskunnan institutionaalis-rakenteellisella tasolla⁸⁹ (Hodgson 2004a, 445). Toimijuus on

---

järjestelmätason evoluutiosta (Luhmann 2004, 47–51; ks. myös Raiski 2004, 21, 23–24) on jotain tuttua yllä esitettyihin tapa- ja instituutiotarkasteluihin rinnastettuna. Vaikka tärkeitä erojakin varmasti löytyy (ks. Joas 1996, 210–217). Saattaisi olla kiinnostavaa tarkastella, minkälaista rakenneteoreettista kehystä Luhmann tarjoaisi pragmatistiselle sosiaaliteorialle; samalla Luhmannin erittäin abstrakti käsitteistö saisi pragmatismien tuella toimintateoreettista näkökulmaansa herkemmäksi.

⁸⁹ Vrt. tässä Bourdieun ’habitus’ toiminnan ja rakenteen/kentän välissä. Bourdieulla kentän rakenne saa yksilötason ilmaisunsa juuri toimijoiden habituksissa; habitus yhdistää näin toiminnan ja rakenteen. Tässä työssä esitetty tavan käsitteen varaan rakentuva hahmotus toimijan ja rakenteen suhteesta muistuttaakin monilta osin Bourdieun ratkaisua, mutta kuten yllä jo todettiin, niissä on myös eroavaisuuksia. Tärkein etu, mikä pragmatistisella toiminta-rakente-tarkastelulla on Bourdieun kenttä- ja habitus-teorioihin nähden, lienee edellisen herkkyyden muutoksen kuvaukselle. Tähän on edellytykset vasta kun (kriisi ja) luovuus onnistutaan kytkemään (prosessuaalisesti ymmärrettyyn) toiminnan käsitteeseen yhtä tiiviisti kuin esim. Joas tekee.

suhteessa olemista, ja tavan käsite on olennainen tämän puitteistuneen ja toiminnallisen, sekä yksilöllisen että sosiaalisen, olemisen kuvauksessa. Yhdistettynä stratifioituun sosiaaliantologiaan se mahdollistaa kattavan toiminnan ja rakenteen suhteen tarkastelun.

Nyt kun instituution käsitettä on avattu, voidaan siirtyä tarkastelemaan yllä jo viritettyä instituution ja toimijan välisen suhteen teemaa stratifioidun ontologian kannalta. Edellä todettiin, että instituutiot ja toimija on ymmärrettävä eri ontologisen tason ilmiöiksi omine emergenteine ominaisuuksineen. Instituutiot rakentuvat tavanmukaisen rationaalisuuden perustalle, mutta ylittävät lopulta yksittäisen toimijan 'aikaintervallin', eli instituutioihin kertyy pidemmän ajan ja yleisemmän tason saavuttavaa tavanmukaisuutta kuin mikä yksilötoimijan tapauksessa on mahdollista. Tällöin instituutioiksi yleistyneiden tapojen voidaan katsoa saavuttavan oman ontologisen tasonsa. (Hodgson 2004a, 34–36; 451.) Koska jokainen sukupolvi kasvaa edellisten sukupolvien muovaamien ja kannattelemien instituutioiden keskelle, omaksuen näihin kiteytyneitä yleisiä tapoja oman toimintansa dispositioiksi, muodostavat edeltävät instituutiot osaltaan niitä puitteita, joihin ja joiden avulla toimijuus kehittyy. Toiseksi, koska instituutiot eivät niinkään 'sijaitse' yksilöissä, vaan yksilöiden välisissä *suhteissa*, ovat ne yksilötoimijalle ulkoisia, objektiivisia realiteetteja. Ajallisuus ja instituutioiden suhteellinen luonne ovat näin tärkeitä tekijöitä toimijuuden ja sen institutionaalisten kontekstien vuorovaikutuksen selittämisessä. Kerrosontologian kannalta tämä tarkoittaa, että instituutioiden tasolla ilmenee sellaisia emergentejä ominaisuuksia, joita ei voida palauttaa ainoastaan yksilön ontologiselle tasolle.

Jokaista yksittäistä toimijaa edeltävät instituutiot muodostavat sen lähtöasetelman, johon toimijuus kehittyy. Instituutiot tarjoavat kehittyvälle toimijuudelle mielekkyyden ja mahdollisuuksien malleja, yleisiä skeemoja, jotka määrittävät toiminnan mahdollisia muotoja, päämääriä ja rajoja – viime kädessä toiminnan dispositioita eli tapoja. Tapojen välittämässä suhteessa instituutioihin toiminnasta tulee sosiaalisesti merkityksellistä. Tätä instituutioista toimijoiden tapoihin kulkevaa kausaalista vaikutusta Hodgson (mt., 186–188) kutsuu *rekonstitutiiviseksi alaspäin kulkeväksi kausaatioksi (reconstitutive downward causation)*. Alaspäin kulkevassa kausaatiossa instituutiot tuottavat, ylläpitävät ja muovaavat toimintaa ohjaavia dispositioita eli tapoja. Tämän suuntaisen kausaation huomioiminen ei kuitenkaan yksin riitä. Rakennelähtöisten teorioiden ongelmana tunnetusti usein on, että ne lopulta typistävät toimijan yhteiskunnan tai sosiaalisen rakenteen tuottamiin kausaalisiin vaikutuksiin – toimijuuden selittämisen sijaan ne selittävät sen pois. Jotta toimijuuden käsite

ei jäisi tyhjäksi, on ensinnäkin varattava tilaa sen autonomialle; edellä tämä tehtiin tapa-toiminta -erottelun avulla. Tämän jälkeen on mahdollista huomioida myös yksilöistä instituutioihin *ylöspäin kulkeva kausaatio (upward causation)* (mt., 187), jossa yksilöiden ratkaisut voivat lopulta vaikuttaa instituutioihin. Instituutioiden lähtökohtaisesta ensisijaisuudesta huolimatta sen puitteissa kehittynyt toimijuus mahdollistaa kriittisen etäisyydenoton suhteessa institutionaalisiin malleihin. Instituutiot luovat sen lähtökohdan, johon toimijan reflektio ja prosessuaalisesti saavutettu autonomia suhteutuvat. Näin toimija ei kokonaisuudessaan ole redusoitavissa institutionaalis-rakenteellisiin tekijöihin; eivätkä instituutiot myöskään palaudu kokonaan yksittäisiin toimijoihin. Molempiin suuntiin kulkevassa kausaatiossa tapa on se linkki, joka mahdollistaa ei-reduktionistisen toimijan ja rakenteen suhteen kuvauksen. Tavan keskeisyys yksilön toiminnan – sen rationaalisen tai merkityksellisen ohjaamisen – tasolla ymmärretään näin myös tekijäksi, jonka avulla voidaan selittää instituutioiden kausaalista vaikutusta autonomian mahdollisuuden säilyttäviin toimijoihin.

4.3 Yhteenveto: sosiaalisten tapojen merkityksellisyys

Tässä luvussa on tarkasteltu toimijuuden sosiaalisen puitteistuneisuuden muotoja. Aluksi todettiin, että minuuden kehittyminen on perustavalla tavalla sosiaalinen prosessi. Kehittyneeseen toimijuuteen kuuluva oman toiminnan reflektioimisen kyky kuvattiin Meadin esittämän mukaisesti sosiaalisesti uppoutuneeksi; reflektiivisen toimijuuden edellytyksenä on sosiaalisen elementin eli 'yleistetyn toisen' näkökulman sisäistäminen osaksi omaa minuutta. Tämä minuuden sosiaalinen konstituutioprosessi sitoo yksityisen toimijuuden sosiaaliseen ja purkaa yksilön ja yhteisön välistä dualismia. Samalla on tärkeää muistaa, että tämän sosiaalisen aspektin myötä minuus ei menetä luovaa autonomiaansa. Yleistetyn toisen näkökulman sisäistäminen tarkoittaa ainoastaan, että toimija oppii reflektioimaan toimintaansa, ajattelemaan sitä ulkoapäin ja objektiivisena. Kehittyneeseen minuuteen sisältyy sekä yksilöllinen että sosiaalinen aspekti – näin 'sisäisen' ja 'ulkoisen' tärkeät funktiot sekä molempien kausaalinen vaikuttavuus on mahdollista ottaa huomioon.

Tämä ei-reduktionistinen ja ei-dualistinen näkemys luo sosiaalipsykologisen perustan toimija-rakente -suhteen jatkumolliselle tarkastelulle. Siinä missä *I*-olomuoto on minän autonomian aluetta, kehittyneeseen minuuteen kuuluva *me*-olomuoto edustaa instituutioita

ja yleistetyn toisen jälkeä toimijassa. Kuusela (2001, 79) kirjoittaa, että Mead ”määrittelee sosiaaliset instituutiot luonteeltaan yleistyneiksi toisiksi” ja jatkaa toisaalla: ”[s]osiaalisten instituutioiden toiminta pohjautuu siihen, että eri yksilöillä on tietty yhteinen näkemys instituutioiden toiminnasta” (Kuusela 2005, 77). Tässä työssä esitetyn instituutiokuvauksen pohjalta voisi kuitenkin tarkentaa, että ’näkemysten’ sijaan olisi pikemminkin puhuttava tavoista; instituutioiden toiminta perustuu nimenomaan vastaavuuteen toimijoiden tapojen ja institutionaalisten ’sääntösystemien’ välillä. Kuusela (mt., 77) toteaaakin, että ”[y]leistetyllä toisella voidaan ymmärtää toisin sanoen sitä, että sosiaalisten instituutioiden jäsenet ovat sisäistäneet käyttäytymisodotukset osaksi toimintaansa”. Nämä sisäistetyt käyttäytymisodotukset, sosiaalisen toiminnan dispositiot ovat nimenomaan tapoja.

Mutta tavanmukaisuudessa ei ole koko kuva inhimillisestä toimijuudesta. Pragmatistisen epävarmuuden periaatteen (fallibilismin) mukaan toimija kohtaa toiminnassaan arvaamattomia esteitä, joiden kanssa on opittava tulemaan toimeen. Koska vanha toimintatapa on tällaisessa tilanteessa kriisiytynyt, on sitä tarkasteltava kriittisesti ja muokattava luovasti. Ja kuten yllä todettiin, minuuden sosiaalisen laajennuksen jälkeen toimijan kyky luovaan ongelmanratkaisuun ei ole kadonnut mihinkään. Nyt se on vain laajennettu osaksi sosiaalista tavanmukaisuutta eli sosiaalista rationaalisuutta. Aiemmin todettiin, että inhimilliseen toimijuuteen liittyvät ilmiöt asettuvat loogiseen järjestykseen vasta kun luovuuden ja tavanmukaisuuden käsitteet sijoitetaan toimintatarkastelun perustalle. Meadin teoria mahdollistaa näiden käsitteiden sijoittamisen osaksi sosiaalista toimijakäsitystä.

Minäteorian kaksinaisuus tekee ymmärrettäväksi sen, miten voimme löytää uusissa tilanteissa ratkaisuja, jotka poikkeavat tottumuksen mukaisista toimintatavoista. Selitys on, että minän ’I’-puoli edustaa uutta ja ’me’-puoli taas normatiivista käyttäytymistä. Näin Meadin minäteoria ratkaisee toiminnan vapautumisen ja määrätymisen ongelman ... (Kuusela 2001, 75–76.)

Minuuden *me*-olomuodon voidaan siis sanoa edustavan normatiivista, mutta myös tässä on tärkeää muistaa vanhan institutionalismin opetus tapojen merkityksestä. Sen pohjalta voidaan todeta, että *me* edustaa ennen kaikkea sosiaalisia tapoja, sosiaalisia rationaalisuuksia, jotka on ’säilötty’ instituutioihin. Nämä sosiaalisen rationaalisuuden muodot tulevat osaksi yksilöllistä toimintaa rekonstitutiivisessa alaspäin kulkevassa

kausaatioissa. Tätä prosessia tarkasteltiin yllä vebleniläisen institutionalismin version avulla, joka mahdollistaa makroteoreettisen instituutiokuvauksen yhdistämisen osaksi pragmatistista puitteistuneen toiminnan teoriaa. Myös pragmatistisesti muotoiltu instituutiokäsitys painottaa tapojen merkitystä: sen sijaan että instituutiot pitäisivät oteessaan koko toimijaa ja pyyhkisivät pois toimijan autonomian, niillä on pikemminkin vaikutusta toimintamme taustalla vaikuttaviin tapoihin. Ja pragmatistisen näkemyksen mukaan tavat ovat toimintaa ohjaavia, rationaalisuuden tai merkityksellisyyden⁹⁰ muodostavia dispositiota. Aiemmin työssä esitettyjen toimintateoreettisten näkemysten kannalta tämä on tärkeä seikka, sillä nyt voidaan todeta, että tapa on myös instituutiotasolla liikkuvan pragmatistisen teorian keskuskäsite. Tavan ja instituution käsitteet on samalla kuitenkin muotoiltu niin, että ne eivät häivytä toimijoiden luovan kapasiteetin ja autonomian merkitystä.

Toimija- ja instituutiotason tarkasteluissa liikutaan ontologisesti kahdella eri tasolla, kuten edellä todettiin. Pragmatistisen institutionalismin mukaan kyse ei kuitenkaan ole toisistaan täysin irrallisista todellisuuden lohkoista – tätä voidaan kuvata tarkastelemalla nimenomaan tavanmukaisuuden mekanismeja. Tapojen funktiot sekä yksilöllisellä että sosiaalisella tasolla nivoutuvat yhteen: molemmilla tasoilla tavat varastoivat toiminnan myötä prosessuaalisesti kehittyneitä rationaalisuutta. Näin ne muodostavat paitsi rajoittavia myös mahdollistavia puitteita tulevalle toiminnalle. Tarpeen vaatiessa ne myös tarjoavat kriittisen tuen toiminnan luovalle reflektiolle. Instituutiotkaan eivät voi välttyä näiltä murroksen hetkiltä: tällöin institutionaalisen tavanmukaisuuden rakenteet tulevat kriittisen reflektion ja luovan uudelleenarvioinnin kohteeksi.

Kuten Antti Gronow (2006, 102) on todennut, erilaisia instituutiokäsityksiä on syytä pitää

---

⁹⁰ Vrt. luvussa 3.2.2 esitetty semioottinen kuvaus puitteistuneesta toimintaprosessista, jonka mukaan interpretantit pyrkivät kehittämään kohti niitä pysyvyyksiä, realiteetteja, joista merkit kertovat. Näin interpretanttien kehittymisessä on kyse toiminnan prosessuaalisen rationaalisuuden kehittymisestä. Kehittyneen rationaalisuuden muoto on tapa, joka ilmentää vastaavuutta objektiivisen todellisuuden kanssa. Nyt tätä näkökulmaa olisi mahdollista lähteä kehittämään instituutiokuvauksen yhteydessä niin, että instituutio kuvattaisiin semioottisesti merkitysrakenteeksi, johon on kertynyt – ja joka myös uusintaa – vakiintuneita ja yleisiä merkkitulintoja. Kun instituutioiden sanotaan olevan vakiintuneita ja yleisiä merkkitulintoja tuottavia järjestelmiä, tarkoittaa tämä pragmatistisen näkemyksen mukaan, että niiden tavoitteena on tuottaa ja ylläpitää *tapoja*, sosiaalisia rationaalisuuksia. Tällaisessa tilanteessa tavanmukaisuus on saavuttanut entistä yleisemmän ja ontologisesti seuraavan emergentin tason: sen ympärille on kehittynyt instituutio, joka on yksittäistä toimijaa yleisempi ja luo puitteet sosiaaliselle toiminnalle tarjoamalla toimijoille tavanmukaistuneita ja samalla sosiaalisesti relevantteja merkkitulintoja/toimintatapoja. Tältä pohjalta instituution käsite olisi mahdollista ottaa mukaan sellaiseen semioottiseen tarkasteluun, joka esitettiin luvussa 3.2.2, mutta näin laaja aihe vaatisi kokonaan oman tutkielmansa.

toisiaan täydentävinä. Edellä kuvattu pragmatistinen käsitys instituutioista tarjoaa yleisimmän mallin, jonka sisään kapeammat instituutiokäsitykset voidaan sijoittaa. Gronowin (mt., 102) mukaan synteettinen ote on tarpeen, sillä ”[p]ragmatisteilla tai Veblenillä ei ... ollut näistä instituutioiden [regulatiivisista, normatiivisista ja kulttuuris-kognitiivisista] aspekteista kovinkaan paljon eksplisiittistä sanottavaa”. Tällöin on ”järkevää pyrkiä huomioimaan muiden institutionalismien vahvuudet”. Pragmatistinen versio tarjoaa yleisimmän mahdollisen kehikon eri institutionalismien synteetille – lisäksi se pitää sisällään kokonaisvaltaisen näkemyksen inhimillisestä toimijuudesta.

5 LOPUKSI: PROSESSUAALISEN JA PUITTEISTUNEEN TOIMINNAN TEORIA EI-REDUKTIONISTISEN SOSIAALITEORIAN PERUSTANA

Edellä on kuvattu toiminnan prosessuaalista luonnetta ja sen puitteistuneisuuden muotoja. Pragmatismien antia sosiologian toimintateoreettisten kysymysten kannalta on jäsennetty puhumalla siitä *puitteistuneen toiminnan prosessuaalisena teoriana*.

Prosessuaalisen ja puitteistuneen toiminnan teorian perusnäkemykset juontuvat pragmatistisesta filosofiasta. Sen maaperä on erityisen hedelmällinen ei-reduktionistiselle ja ei-dualistiselle toimintateorialle kokonaisvaltaisen mutta samalla ilmiöiden spesifit erityispiirteet huomioivan otteensa ansiosta. Pragmatismi tarkastelee aina pikemminkin monimutkaisissa suhteissa tapahtuvia prosesseja kuin yksittäisiä tai pysyviä entiteettejä. Pragmatismille keskeinen jatkuvuuden periaate (synekismi) tiivistää yleisellä tasolla sekä prosessuaalisuuden että puitteistuneisuuden ideat.

Tästä näkökulmasta katsottuna sosiologian toimintateoreettinen käsitteistö on päivityksen tarpeessa. Tämä todettiin yllä tarkastelemalla luovuuden, tavan ja rationaalisuuden toisiinsa kietoutuneita merkityksiä. Toiminta on ymmärrettävä perustoiltaan ruumiilliseksi ja aina jo tapahtuvaksi. Kehittyneemmät mentaaliset ilmiöt, jotka on perinteisesti nähty toiminnalle perustavina – kuten oman toiminnan reflektointi, laskennallinen rationaalisuus tai intentionaalisuus –, ymmärretäänkin prosessuaalisen toimintateorian näkökulmasta *sijoittuneiksi* ilmiöiksi, jotka ilmestyvät keskelle jo tapahtuvaa toimintaprosessia (Dewey 1922; Joas 1996). Toiminnassa olemisen perustana on tapa, ja tämän käsitteen parissa pragmatistit ovat tuottaneet erityisen omaperäisen tulkinnan, kuten Erkki Kilpinen (2000) on todennut: Tapa tulee määritellä toiminnan prosessuaalista rationaalisuutta kuvaavaksi käsitteeksi. Tapa ilmentää jatkuvuutta, jota toiminta pyrkii saavuttamaan, mutta myös katkokset ja kriisit ovat toimintaan välttämättä kuuluvia ilmiöitä. Kun vanhat rationaalisuuden muodot ovat kriisiytyneet, on toimijan aloitettava uusien kehittäminen. Tähän tarvitaan luovuuden ja toimintaprosessin itsekriittisen valvonnan yhteispeliä. Luovuus ja tapa – uudelleen määriteltyinä – voidaan sijoittaa pragmatistisen, puitteistuneita ja prosessuaalisia toiminnan ilmiöitä tarkastelevan teorian peruskäsitteiksi. Peircen semioottinen teoria puolestaan tarjoaa rikkaan käsitteistön tämänkaltaisten puitteissa

tapahtuvien toimintaprosessien ei-reduktionistiseen tarkasteluun. Peirceen tukeutuen semiotiikka voidaan todeta kokonaisvaltaiseksi, dualismeja ylittäväksi näkökulmaksi. Näin on myös mahdollista ylittää semiotiikan viimeaikoina kohtaamat syytökset kulttuurisesta reduktionismista. Semioottisen sosiologian kritiikki on tärkeää kun ajatellen, miten kapeasti semiotiikka on sosiologiassa ymmärretty⁹¹ – mutta tuota kritiikkiä ei voi yleistää koskemaan semiotiikkaa kokonaisuudessaan. Semiotiikan yleinen näkökulma on nimenomaan reduktionismin vastainen⁹².

Toiminta on aina myös sosiaalisesti puitteistunutta; inhimillisen toimijuuden edellytykset ovat perustavasti sosiaaliset. Pragmatismien mukaan intersubjektivisuus tulee nähdä reflektiivisen toimijuuden kehittymisen edellytyksenä (Mead 1934). Näkemys tarjoaa sosiaalipsykologisen perustan yksilön ja yhteisön dualismin purkamiselle. Vaikka kehittynyt minuus/toimijuus⁹³ onkin syntyhistorialtaan ja perustoiltaan kiinni sosiaalisessa, kuuluu siihen myös autonomian aspekti. Tämän sosiaalipsykologisen näkemyksen päälle rakentuvaa, toimijan ja rakenteen dikotomian ylittävää sosiologista käsitteistöä voidaan kehittää ns. vanhan institutionalismin avulla. Pragmatistinen toimintateoria saa näin kaipaamansa makroteoreettisen tuen institutionalismin alkuperäisestä, erityisesti Thorstein Vebleniin pohjautuvasta versiosta. Myös tällöin tarkastelun keskiössä ovat tavat – nyt siitä näkökulmasta, miten ne voidaan hahmottaa toimijan ja instituutioiden välisen suhteen muodoksi. Tältä pohjalta on mahdollista kehittää sosiaaliteoriaa, joka pohjautuu toimintateoreettiseen, tavan ja luovuuden merkitystä korostavaan käsitteistöön, mutta joka samalla ottaa huomioon toiminnan ympäristöllisen puitteistuneisuuden. Jatkumollisesta tai holistisesta näkökulmastaan huolimatta pragmatistinen sosiaaliteoria kykenee havaitsemaan myös ontologisen kerrostuneisuuden ja täten huomioimaan eri kerroksille ominaiset emergentit ilmiöt. Tämä on tärkeä seikka, jotta kokonaisvaltaista näkökulmaa etsivä sosiaaliteoria ei ajaudu 'yhteensulattamaan' (*to conflate*) kuvaamiansa entiteettejä. Käsitteitä laajentavassa teoriassa tämä riski on aina läsnä – tästä syystä myös pragmatismien on kiinnitettävä siihen erityistä huomiota.

Syy pragmatismien varteenotettavuuteen ei-reduktionistisen sosiaaliteorian perustana on

---

⁹¹ Kuten yllä todettiin, sosiologian parissa tehdyt semiotiikan sovellukset ovat usein määrittäneet konstruktionistisen tai lingvistisen näkökulman mukaisesti: tällöin semiotiikka ongelmallisesti rajataan *pelkästään* konventionaalisten merkkejä tutkivaksi tieteenksi.

⁹² Tätä ajatusta on syvennetty vielä työn lopussa olevassa liitteessä.

⁹³ Toimijuuden ja minuuden toisistaan erottaminen on aina teoreettinen abstraktio.

erityisesti sen sosiologisen käsitteistön ytimeen, sosiaalisen toiminnan käsitteeseen, tekemissä operaatioissa. Tavalla tai toisella sosiologinen teoria pyrkii aina olemaan kuvausta inhimillisestä toiminnasta ja näin ollen sosiaalisesta toiminnasta. Näihin tarpeisiin sosiologialla on tietenkin jo vahva perinne ammennettavanaan. Pragmatismi tarjoaa kuitenkin sosiologiselle toimintateorialle entistä laajemman kehikon, jonka sisään toimintateorian perinteisesti tutkimat ilmiöt on mahdollista sijoittaa. Tämä mallin ymmärrys toimijuudesta on *homo economicus* ja *homo sociologicus* -kuvauksia yleisempi, sillä se osoittaa, kuinka laskennallisen rationaaliset ja normatiiviset toiminnan muodot syntyvät luovan toiminnan yhteydessä (Joas 1996; Schubert 2006, 60) ja kuinka ne vakiinnutetaan tavanmukaistumisen mekanismien (EP 2, 412; Kilpinen 2000) tuella. Tämän prosessuaalisen näkemyksen mukaan toiminta voidaan jakaa neljään vaiheeseen, jotka yhdessä muodostavat toiminnan syklin: (i) perustavaan tavanmukaisuuteen, (ii) tavanmukaisen toiminnan kriisiytymiseen, (iii) luovaan uuden etsintään sekä (iv) uusien johtopäätösten koetteluun ja uuden tavan vakiinnuttamiseen. Kun lisäksi vielä huomioidaan institutionaalisen evoluution taso, voidaan puhua myös vaiheesta, jossa tavanmukaisuus yleistyy entisestään osaksi sosiaalista järjestelmää ja saavuttaa uuden ontologisen tason (Hodgson 2004a). Ilman tämänkaltaista, toiminnan ja toimijuuden prosessuaalisen luonteen huomioivaa näkemystä perinteisen toimintateorian – laskennallisesta tai instrumentaalista rationaalisuudesta ja normatiivisuudesta puhuvat – tarkastelut jäävät konteksteistaan irrallisiksi abstraktioiksi.

LIITE: SEMIOOTTINEN REALISMI JA KONSTRUKTIONISMI

Kulttuuriteoreettiset näkökulmat yleistyivät sosiologiassa 1900-luvun loppupuolella. Aiempi rakenneteoreettisen – tai pitkälle myös rakennefunktionalistisen – sosiologian paradigma sai väistyä merkityksille herkempien käsitteistöjen tieltä. Samalla myös semiotiikka, eli merkkejä sekä niiden järjestelmiä ja toimintaa tutkiva tiede, tuli tutuksi monelle sosiologille. Se mitä semiotiikalla tarkoitetaan, ymmärretään kuitenkin eri yhteyksissä varsin eri tavoin, ja käsite saa usein keskenään ristiriitaisia ja joskus jäsentymättömiäkin sisältöjä.

Käsitettä 'semioottinen sosiologia' käytetään usein yleisnimityksenä merkityksen ongelman kanssa työskenteleville sosiologian suuntauksille. Joskus se myös liitetään puheeseen konstruktionismista⁹⁴. Monien konstruktionismikäsitteiden taustalta on kuitenkin löydettävissä oletuksia, jotka ovat vieraita semiotiikan kahdelle suurimmalle traditiolle. Peter Bergerin ja Thomas Luckmannin *sosiaalisen konstruktionismin* taustalla vaikuttaa Alfred Schütz'n sosiologinen 'käännöstyö' Husserlin fenomenologiasta⁹⁵, jonka lähtökohdat eivät ole mitenkään itsestään selviä semiotiikan tradition keskeisimmille teorioille.

Semiotiikan historiaa on tapana hahmottaa sen kahden suurimman klassikon, Ferdinand de Saussuren (1857–1913) ja Charles S. Peircen (1839–1914), aloittamien perinteiden mukaisesti. Molempien voidaan nähdä asettuvan kriittiseen suhteeseen usean konstruktionismin version kanssa. Esitän, että klassisissa muotoiluissaan nämä semiotiikan keskeiset perinteet voidaan ymmärtää realismin versioiksi – joskin keskenään hyvin

---

⁹⁴ Näin on tehty erityisesti ranskalaisen semiologisen teorian käsittelyn yhteydessä (Heiskala 1994, 166–167).

⁹⁵ On paikallaan huomauttaa, että Schütz'n käännöstyön jälkeen fenomenologia on monilta osin varsin toisenlaista kuin alkuperäisessä muodossaan. Schütz muokkaa Husserlin 'transsendentaalisen fenomenologian' perinnöstä 'arkimaailman fenomenologiaa' (Heiskala 2000, 86–90; Ferguson 2001, 243–244), jonka näkökulma on kyllä edellistä sosiologisempi, mutta hylkää samalla Husserlille keskeisen lähtökohdan. Schütz nimittäin luopuu Husserlille tärkeästä (konstitutiivisen) transsendentaalisen intersubjektivisuuden teemasta ja Zahavin (2001, 23) mukaan samalla "hylkää sen perustavan filosofisen väittämän, joka luonnehtii Husserlin fenomenologiaa". Schützille intersubjektivisuudesta tulee konstitutiivisuuden sijaan arkisen elämämaailman empiiristä sosiaalista toimintaa koskeva kysymys (mt., 22–24), ja myös kokemusta koskevissa tarkasteluissaan Schütz tavallaan peruuttaa takaisin siihen pisteeseen, josta Husserl alun perin lähti liikkeelle – ottaen annettuna juuri sen, minkä Husserl pyrki problematisoimaan (Ferguson 2001, 244). On siis hyvä muistaa, että monet niistä kriittisistä huomioista, joita voidaan esittää Schütz'n fenomenologista sosiologiaa kohtaan, eivät suoralta kädeltä päde fenomenologiaan ylipäätään. Berger & Luckmannista tässä kontekstissa ks. mt., 244.

erilaisiksi sellaisiksi. Molemmista on tosin myöhemmin esitetty myös sellaisia tulkintoja⁹⁶, jotka ovat kaukana minkään sortin realismista.

Tarkastelen seuraavassa lyhyesti semioottisen teorian realistisia perustoja sekä sitä, miten ne poikkeavat konstruktionismista siinä merkityksessä kuin se on sosiologiassa usein ymmärretty. Tarkoitukseni on osoittaa, että semiotiikan käyttö sosiologiassa ei ole niin sidoksissa konstruktionistiseen teoriaan kuin joskus on ymmärretty (ks. esim. Kortteinen 2005). Erityisesti haluan puolustaa semiotiikan peirceläisen muotoilun mahdollisuuksia sosiologiaa rikastuttavana näkökulmana.

Ferdinand de Saussuren inspiroimalla, kielitieteestä ponnistavalla strukturalistisella *semiologialla* on ollut suuri vaikutus ihmis- ja yhteiskuntatieteissä. Saussuren keskeinen merkkiteoreettinen oivallus oli tarkastella rakennetta ja suhteita itsenäisten objektien tai ilmiöiden sijaan (”kieli on muoto”, Saussure [1959, 122] totesi). Semiologiassa olennaista on yksittäisen merkityksen tarkasteleminen – sen mahdollistuminen vasta – osana laajempaa merkkisysteemin rakennetta. Näkemyksen mukaan merkitykset syntyvät suhteista tämän rakenteen sisällä. Yksittäinen merkki merkityksellistyy rakenteellisesta suhteestaan muihin merkkeihin, ja nämä *paradigmaattiset suhteet*⁹⁷ merkkisysteemissä synnyttävät lopulta positiivisia merkkejä. Merkin merkityksellistymisen mahdollistuu näin rakenteellisten erojen kautta. Merkkisysteemi eli *langue* mahdollistaa merkkien ja merkitysten käytön, puhunnan eli *parolen*; ilman *langueta*, erojen järjestelmää, eivät merkit, joilla puhunta operoi, olisi mahdollisia. Tämän rakenteellisen merkityskäsityksen mukaan esimerkiksi ’taivas’ on jotain vasta suhteessaan ’maahan’, ’tappio’ suhteessaan ’voittoon’ jne. (Saussure 1959 [1916], 77, 121, 165.) Saussure jakaa merkin kahteen osaan: *merkitsijään* ja *merkittyyn*. Edellinen tarkoittaa merkin materiaalista kantajaa (esim. sana ’auto’) ja jälkimmäinen sen käsitesisältöä (mitä ’autolla’ ymmärretään). Sekä merkitsijät että merkityt saavat identiteettinsä siis suhteestaan rakenteen muihin merkitsijöihin ja merkittyihin. (Mt., 65–67; 114–117.) Olennainen ja paljon keskustelua

---

⁹⁶ Saussuren aloittamassa traditiossa monet ns. jälkistrukturalismin muodot ovat jo etääntyneet vanhasta semiologiasta niin, että sen ainoa rooli on toimia kritiikin kohteena. Myös Peircestä on tehty varsin pitkälle johdettuja tulkintoja, joiden peirceläisyys on varsin kyseenalaista. Shortin (2004, 237) mukaan esim. Derrida ja Eco ovat virheellisesti yleistäneet Peirceen varhaisen semiotiikan muotoilun koskemaan sitä kokonaisuudessaan. Tämän pohjalta semioosin teoriaan on liitetty monia anti-realistisia piirteitä, kuten käsitys ’loputtomasta semioosista’ (Eco) tai ’referenssin rajattomuudesta’ (Derrida). (Ks. myös Bergman 2000, 115–119; 2004, 16–18; Wiley 1994, 188–192.)

⁹⁷ Saussure itse puhui *assosiatiivisista* suhteista, myöhemmin on kuitenkin tullut tavaksi puhua *paradigmaattisista* suhteista. Vrt. *syntagmaattiset suhteet* eli sanojen suhteet yksittäisen lauseen sisällä.

herättänyt seikka semiologiassa on se, että siinä merkitsijän suhde merkittyy ymmärretään näin myös arbitraarisiksi. Merkitty ei motivoi merkitsijää; merkin merkityksen määrää ainoastaan sen rakenteellinen sijainti *languessa*.

Semiologisessa merkkiteoriassa on nähty ainakin kaksi merkittävää ongelmaa. Ensinnäkin sitä on kritisoitu staattisuudesta. Merkityksiä määräävä rakenne kuvataan siinä jokseenkin muuttumattomaksi universaaliksi järjestelmäksi. Toiseksi on huomautettu, että siinä merkitykset irrotetaan niiden konkreettisista ilmenemisyhteyksistä, jotka mahdollisesti motivoivat niitä. Semiologian mukaan merkit ovat siis arbitraarisia. On kuitenkin muistettava, että Saussure oli lingvisti, eikä arbitraarisuuden olettamisesta seuraa välttämättä samanlaisia ongelmia kielijärjestelmää tarkasteltaessa (joskaan arbitraarisuus ei ole täydellistä sielläkään; ks. Heiskala 2000, 130–131, 201; Töttö 2004, 290–292), mutta erityisen ongelmalliseksi tämä näkemys käy, kun se yleistetään kuvaamaan kaikkien merkitysten muodostumista⁹⁸. Tässä yhteydessä ei kuitenkaan ole aihetta paneutua näihin ongelmiin tämän tarkemmin, sillä tarkoituksena on nyt hahmottaa semiotiikan suhdetta ns. sosiaaliseen konstruktionismiin.

Kuten mainittua, Bergerin ja Luckmannin sosiaalisen konstruktionismin taustalla vaikuttaa Alfred Schützlin tekemä sosiologinen tulkinta Husserlin fenomenologiasta. Strukturalistinen semiologia on alusta lähtien asettunut jännitteeseen suhteeseen juuri fenomenologian⁹⁹ kanssa; ennen kaikkea se on halunnut kyseenalaistaa fenomenologian traditiolle tärkeää ajatusta puhtaasta 'läsnäolosta' tai 'fenomenologisen reduktion' mahdollisuudesta. Semiologisen näkemyksen mukaan subjekti on aina kieli- tai diskurssisysteeminsä tuote ja vanki, eikä näiden ajattelun puitteiden ulkopuolelle ole mahdollista kurkistaa

---

⁹⁸ Saussure itse pitäytyi vain puhutun luonnollisen kielen tarkastelussa, mutta viittasi myös teoriansa laajempiin merkkiteoreettisiin sovellusmahdollisuuksiin: ”*Tiede, joka tutkii merkkien elämää yhteiskunnassa*, on mahdollinen; se olisi osa sosiaalipsykologiaa ja näin ollen osa yleistä psykologiaa; kutsun sitä *semiologiaksi* ... Kielitiede on vain osa semiologian yleistä tiedettä ...” (Saussure 1959 [1916], 16). Strukturalistisen perspektiivin laajempi semioottinen soveltaminen jäi myöhempien semiologioiden tehtäväksi, tähän tehtävään ryhtyivät mm. Claude Lévi-Strauss, Roland Barthes ja A. J. Greimas (Heiskala 2000, 127–128). Teorian lingvistisestä perustasta juontuvat kuitenkin myös myöhemmän semiologian tietyt heikkoudet: kun koko semioottinen käsitteistö johdetaan kielen (symbolisten merkkien) perustalta, on vaikea huomioida merkkisysteemien ulkopuolisten – käsitteiden taustalle jäävien, käsitteistä riippumattomien – tekijöiden vaikutusta merkin merkityksellistymisessä. Heiskala (2000, 126–135) kuitenkin katsoo, että ainakin osa kritiikistä osuu – ei niinkään Saussureen itseensä, vaan – pikemminkin myöhempien semiologioiden (’strukturalistisen kooditeorian’) Saussure-tulkintaan; ”kysymys on yhdestä mutta ei suinkaan ainoasta mahdollisesta Saussuren avaaman näkökulman tulkinnasta” (mt., 127). Heiskalan mukaan Saussure oli tietoinen mm. merkin motivoituneisuuden ongelmasta, joskin nämä tarkastelut jäivät häneltä pahasti kesken.

⁹⁹ Tai erityisesti se asettui poikkiteloin fenomenologian pohjalta kehitellyn sartralaisen eksistentialismin kanssa. Strukturalistien tunnetut iskulauseet julistivat ’subjektin kuolemaa’.

fenomenologisessa reduktiossa.

Yhteistä semiologialle ja sosiaaliselle konstruktionismille on representaation ja konstruktion käsitteiden keskeisyys. Mutta heti kun siirrytään tarkastelemaan sitä, miten näiden representaatioiden ja konstruktioiden ymmärretään meille syntyvän, tärkeitä eroja piirtyy esiin. Käsitellessään strukturalistisen semiologian vaikutusta usein konstruktionismiksi niputetun ranskalaisen semioottisen teorian taustalla, Heiskala painottaa, että toisin kuin strukturalisteille, konstruktionisteille todellisuus rakentuu intentionaalisten ja tietoisien tajuntojen yhteispelinä.

Tähän yhteispeliin saattaa sisältyä osia, jotka eivät välittömästi ole toimijoiden tietoisuuden piirissä, mutta tällaistenkin osien analyysi palautuu aina viime kädessä subjektiiviseen merkityksenantoon. Tietoinen todellisuus ymmärretään tulokseksi vieraantuneesta ja ”unohtuneesta” subjektiivisesta merkityksenannosta ja se on siksi aina periaatteessa ”palautettavissa” subjektiiviseen tietoisuuteen fenomenologisessa analyysissä ja terapian tavoin muodostetuissa merkitystyön tilanteissa. (Heiskala 1994, 167.)

Sosiaalinen konstruktionismi siis palauttaa merkitykset yksilön tietoiseen tajunnan piiriin, kun taas semiologiassa tietoiselle subjektille ei anneta näin suurta osaa. Pikemminkin semiologiassa ajatellaan, että

todellisuus koostuu merkityksellisistä artikulaatioista, *joiden syntyä määrää kulttuurinen rakenne*. Intentionaaliset tajunnat ovat synnyssään ja kehityksessään riippuvaisia tästä rakenteesta ja syntyvät itsekkin artikulaation mekanismeilla. Siksi on epäselvää, kuinka suuri osa kulttuurisen rakenteen toiminnasta on edes periaatteessa näiden tajuntojen tietokyvyn piirissä. (Heiskala 1994, 167; kursiivi lisätty.)

Semiologian tavoin myös Peircen pragmatistinen semiotiikka korostaa tietoisella tasolla artikuloituvien konstruktioiden sijaan jotain muuta. Peirceläisessä perinteessä korostetaan *tavanmukaisen* tulkinnan ja toiminnan keskeisyyttä. Myös tämän tradition mukaan semioosi on jotain muuta kuin yksittäisten ja aktuaalisten merkkitulkinnojen kokoelma; semioosi on pikemminkin se perusta, joka vasta tekee yksittäiset merkkitulkinnot mahdollisiksi, kuten Kilpinen (1995, 6) tähdentää.

Semeiosis ei siis ole yksittäisten merkkien ja/tai niiden tulkkiumistapahtumien summa siihen tapaan

kuin esim. rahavirta pankissa on tulos monesta yksittäisestä talletustapahtumasta. Ei näin, vaan lähinnä päinvastoin: Semeiosis on ensin ja tekee yksittäiset tulkkautumiset ja tulkinnat mahdolliseksi. Nämä tapaukset ovat semeiosiksen aktualisoitumisen tapahtumia. Siis hiukan siihen tapaan kuin ennalta oleva sähkövirta tekee sähköiskut ja oikosulut mahdollisiksi. (Mt., 6.)

Pragmatisteille tapa ja semioosi – ja semiologeille merkitysrakenne – edeltävät reflektoidun merkityksellistä toimintaa ja luovat sen kehikon, johon tietoinen toiminta voi ylipäättään kehittyä (Heiskala 2000, 108 ja 114; Kilpinen 1995, 6).

Asioiden merkkivälittyneisyys on semioottisen tarkastelun lähtökohta. Ajattelemamme ja käsittelemämme maailma on meille läsnä aina joissakin merkeissä (subjekti-*merkki*-objekti), eikä tuohon maailmaan *an sich* ole suoraa pääsyä. Tämä näkökulma on yhteinen kaikille semiotiikan perinteille. Mutta huomattavia eroja alkaa piirtyä esiin, kun tarkastellaan sitä, minkä verran eri teorit huomioivat *käsitteellisen alueen taustalla* olevan maailman vaikutusta merkkien kehittymisen kannalta (Kilpinen 2006a). Erityisesti semiologiaa syytetään usein siitä, ettei se ota lainkaan huomioon 'maailmaa itsessään' ja että semiologian pohjalta avautuu "hyvin postmoderni näkemys maailmasta, jossa loputtomat tulkinnat ja 'diskurssit' syrjäyttävät puheen todellisuudesta" (Paavolainen 1998, 305). "[K]aikki ajattelu perustuu merkkeihin", sanoi myös Peirce (2001, 51¹⁰⁰) mutta painotti kuitenkin, ettei maailma taivu minkälaiseen merkityksenantoon tahansa, ja että myös merkitysten alueen ulkopuolinen objektien maailma 'puhuu' meille ja asettaa rajoja, *vastustuksia*, joiden puitteissa – ja joiden avulla – voimme tuota maailmaa tulkita. (CP 6.95; Sebeok 2001b, 148.) Vaikka Peirce katsoo, ettei tajuntamme ulkopuolisesta todellisuudesta itsessään voida sanoa mitään varmaa ja lopullista, mm. koska tuo todellisuus on meille aina välittynyttä¹⁰¹, painottaa hän silti, että merkkiprosessit suhteutuvat aina joihinkin tajunnastamme riippumattomiin ulkoisiin ja objektiivisiin tosiasioihin. Sebeokin sanoin:

Kuten Peirce meille opetti, 'jokainen ajatus on merkki', mutta hän myös kirjoitti, 'ajattelu ei ainoastaan sijaitse orgaanisessa maailmassa, vaan myös kehittyä siellä' ... Jokainen mentaalinen malli on totta kai myös merkki; ja paitsi että mallinnus on ihmismaailmaan erottamattomasti kuuluva ominaisuus, läpäisee se myös koko orgaanisen maailman, jossa se todellakin kehittyä. (Mt., 148.)

Tästä siteestä johtuen merkityksen – ja ympäristön mallintamisen – kehittyminen ei ole

---

¹⁰⁰ Markus Långin käännös. Englanninkielisessä muodossaan: "all thought is in signs" (CP 5.253). Ks. myös EP 2, 10.

arbitraarista, vaan on aina sidoksissa johonkin tajuntamme ulkopuoliseen, sitä motivoivaan todellisuuteen, joka 'aloitteillaan' tai vastustuksillaan voi osaltaan ohjata merkityksen kehittymistä.

Merkin motivoituneisuus on tärkeä teema, kun sitä tarkastellaan toiminnan kannalta. Pragmatistisen näkemyksen mukaan merkitys heijastaa jotain tiettyä uskomusta niistä puitteista, siitä maailmasta, jossa toimintamme tapahtuu. Maailma on meille tietynlainen (eli on merkitysten täyttämä), koska toimimme siinä; uskomuksemme ilmenevät toiminnassa. Dispositionaalisenä käsitteenä tapa puolestaan viittaa siihen *jatkuvuuteen*, jota tuo uskomus tai merkitys on toiminnan yhteydessä prosessuaalisesti saavuttanut. Merkin kantamaan merkitykseen on tavallaan sisällyttävä toiminnan myötä syntynyttä 'näyttöä' siitä, ettei se ole ristiriidassa tajunnallemme ulkoisen maailman kanssa. Näin ollen merkityksen kehittyminen tarkoittaa, että se alkaa vastata jotain ulkoista *pysyvyyttä*, johon se tajuntamme liittyy. Toiminnan yhteydessä, prosessuaalisessa vuorovaikutuksessa maailman kanssa, se tuottaa tulevaa (tulkinta)toimintaa varten vakiintuneen disposition, 'lopullisen loogisen interpretantin' eli tavan tai sen modifikaation, josta rakentuu toiminnan rationaalisuus.¹⁰² Nämä objektiiviset pysyvyydet, joita merkitykset ja tavat pyrkivät vastaamaan, voivat toki olla paitsi ulkoisen maailman fyysisiä realiteetteja myös jatkuvuuden omaavia ideaalisia objekteja, kuten esimerkiksi sosiaalisia faktoja, institutionaalisia realiteetteja (ks. Bergman 2000, 101).

Motivoituneisuuteen liittyen Peirce jakaa merkit *ikoniseen*, *indeksiseen* ja *symboliseen* sen mukaan, mikä niiden suhde objektiinsa on. Ikoninen, indeksinen ja symbolinen ovat merkin *aspekteja*, jotka esiintyvät eri merkeissä eri tavoin painottuen (Bergman 2000, 52–53). Merkin symbolisen aspektin suhde objektiinsa perustuu konventioon. Tämä painottuu esimerkiksi kielen merkeissä. Indeksinen aspekti puolestaan syntyy kausaalisesta suhteesta merkin materiaalisen kantajan ja objektin välillä. Merkin indeksisyys syntyy sen todellisesta kytkennästä objektiinsa: esimerkiksi sadepisara on sateen indeksi, kuten tiettyyn suuntaan osoittava tuuliviiri on tuulen indeksi. Ikoninen aspekti taas viittaa samankaltaisuuteen merkin ja objektin välillä. Esimerkiksi valokuva sisältää samankaltaisuuksia esittämänsä kohteen kanssa, ja siksi siihen liittyy vahva ikoninen aspekti. Mutta koska myös valokuvalla

---

¹⁰¹ Mutta näin myös siitä syystä, että tuo maailma voi koska tahansa muuttua (vrt. fallibilismi).

¹⁰² Tarkemmin merkin ja interpretanttien kehittymistä käsiteltiin luvussa 3.2.1 *Charles S. Peircen triadinen merkkikäsitely ja semioosin teoria*.

on aina yhteys siihen tilanteeseen, jossa se on otettu, on sillä näin myös tärkeä indeksinen aspekti. Tämä on tyypillistä merkkien edellä mainituille aspekteille ylipäätään: ne painottuvat eri merkeissä eri tavoin, eivätkä ole toisensa poissulkevia merkkiluokituksia. (EP 2, 291–292; Bergman 2004, 285–296; Kilpinen 1995, 4.) Kilpisen havainnollistus asiasta on selkeä:

Kaikille tuttu sormenjälkianalyysi, niin rikosviihteen kuin käytännön kriminalistiikan kuvaama, on hyvä esimerkki tyypillisestä tapauksesta, jossa nämä merkin kolme aspektia tulevat vuorotellen etualalle. Sormenjäljen *esiintyminen* kertoo ehdottoman luotettavasti tekijän läsnäolon rikospaikalla (sormenjäljen indeksisyys). Sormenjäljen *yhdennäköisyys* sen jättäneen sormen kanssa identifioi rikollisen (sormenjäljen ikonisuus). Näiden ominaisuuksien ohella sormenjälkitutkinta edellyttää sormenjäljen *käsitettä* (sormenjäljen symbolisuus), jota ilman ei ole mahdollista vertailla sormenjalkiä keskenään ja tehdä niistä johtopäätöksiä. (Kilpinen 1995, 4.)

Kilpisen esimerkkiä ajateltaessa käy myös ilmi, kuinka on tärkeää huomioida sormenjälki itsessään, vaikka se onkin tajunnallemme läsnä merkkien välittämä. Peirceläisessä merkkikäsitteessä objektit huomioidaan käsitteellisen taustalla olevina todellisina olioina tai asiaintiloina, jolloin myös motivoituneisuuden (merkin ja objektiivisen maailmaan suhteen) teema on tiiviisti kiinni merkkikäsitteessä¹⁰³ itsessään. Toiminnassa eli semioosissa kehittyvien tulkintojemme pysyvyys, niiden tavanmukaisuus ja merkityksellisyys, tulee ymmärrettäväksi vasta suhteessa niiden taustalla olevan maailman objektiivisiin pysyvyyksiin ja jatkuvuuksiin. Tästä käsityksestä rakentuu Peircen semiotiikan – ja koko pragmatistisen toimintateorian – omaperäinen realismi.

Sosiaaliselle konstruktionismille, semiologialle ja Peircen semiotiikalle yhteistä on se, että niissä kiinnitetään erityistä huomiota siihen, kuinka asiat välittyvät meille merkeissä – tässä mielessä ne kaikki käsittelevät konstruktioita. Kuitenkin niiden keskenään poikkeavat tavat lähestyä merkityksen muodostumisen ongelmaa asettavat ne hyvin erilaisiin positioihin suhteessa erilaisiin konstruktionismikiistoihin. Konstruktionismista poiketen semiologia voidaan ymmärtää jonkinlaiseksi realismiksi sikäli, että se pyrkii tutkimaan subjektin omien merkitysten taustalla vaikuttavaa objektiivista merkitysrakennetta. Tässä tapauksessa semiootikko löytää todellisen perustan tiedostettujen merkkien ja merkitysten takana vaikuttavasti rakenteesta. Kyösti Raunio kirjoittaa, että strukturalistis-sävytteisen

---

¹⁰³ Tämä merkkikäsite on esitelty tarkemmin luvussa 3.2.1 *Charles S. Peircen triadinen merkkikäsite ja semioosin teoria*.

(semiologisen)

kulttuurintutkimuksen näkökulmaa ei voi pitää erityisen konstruktivistisena, paremminkin realistisena. Realismiin sopii se ... näkemys, jonka mukaan tutkijan tulee päästä käsiksi ihmisten ilmaisemien arkisten merkitysten taustalla oleviin syvempiin kulttuurisiin merkityksiin. Kulttuuristen merkitysten katsotaan tuottavan ihmisten asioille antamat yksilölliset merkitykset. (Raunio 1999, 145.)

Eli tässä mielessä pragmatistisen semiotiikan ohella myös strukturalistinen semiologia edustaa realismia. Mutta vaikka pragmatistinen ja semiologinen merkkiteoria voidaanakin rinnastaa tästä hyvin yleisestä perspektiivistä käsin – ja erottaa ne sosiaalisesta konstruktionismista –, on näiden kahden realismi kuitenkin keskenään hyvin erilaista. Semiologiassa merkityt ovat merkitysijöihin yhdistyviä käsitesisältöjä, mutta eivät kuitenkaan ulotu käsitteellisen alueen 'taakse' konkreettiseen maailmaan, joka on jääräpäisesti jonkinlainen tulkinnoistamme riippumatta. Semiologian voidaan näin tulkita pitävän sisällään eräänlaisen käsitteiden realismin. Tämänkaltainen kapea realismi kuitenkin edelleen pitäytyy kannassa, jota voi nimittää *kulttuuriseksi reduktionismiksi*. Semiotiikan pragmatistisen linjan mukaan puolestaan merkkikonseptioon on aina otettava mukaan myös se käsitteistämme riippumaton maailma, jonka kanssa olemme merkkien avulla toiminnallisessa vuorovaikutuksessa. Samalla käy mahdolliseksi huomioida sekä kulttuurisesti että fyysisesti objektiivinen todellisuus. Kuten todettua, tämän pragmatistinen semiotiikka tekee merkkikäsitteeseensä kuuluvalla käsitteellisen taustalle ulottuvalla objektin määritelmällään.

Hyvin väljästi määritellyn realismin ohella toinen tapa rinnastaa strukturalistinen semiologia ja pragmatistinen semiotiikka on sanoa, että molemmat ymmärtävät merkityksen *suhteen* ilmentymäksi. Mutta yhtäläisyys alkaa jälleen hälvetä, kun esitetään kysymys tämän suhteen osapuolista. Strukturalisteille tärkeä on merkin suhde toisiin merkkeihin sekä näistä syntyvä erojen järjestelmä, *langue*. Pragmatistit puolestaan korostavat suhdetta siihen maailmaan, jonka kohtaamme *toiminnassamme*. Semioosin prosessi on näin vuorovaikutuksellinen suhteessa siihen objektiiviseen, myös käsitteellisen taustalla olemassa olevaan maailmaan, joka on meille läsnä – ja jolle kerääntyy merkitystä – toimintaprosessien yhteydessä. Kulttuuriset toimijat, kulttuurin objektiivinen taso ja kulttuurin ulkopuolinen ei-merkkien maailma ovat kaikki tämän prosessin aktiivisia osallisia. Siinä mielessä aktiivisia, että

merkin ja merkityksen kehittymistä ei määrään näistä yksikään alue itsessään¹⁰⁴. (Ks. EP 2, 7–8; Bergman 2000, 101; Lakoff & Johnson 2002, 248.) Esimerkiksi fyysis-objektiivinen maailma voi lähestyä meitä – Kilpisen (2006a, 11–12) esimerkin mukaisesti – vaikkapa aggressiivisen koiran muodossa, jolloin koiran käsitteellinen idea on tietenkin jotain muuta kuin meitä lähestyvä fyysinen koira. Jälkimmäinen saattaa purra meitä, kun taas koira käsitteellisenä oliona ei tähän kykene. Peircen (EP 2, 8) oma havainnollistus tarkastelee kartan ja sen esittämän kohteen välisen suhteen ikonisuutta. Ilman viitettä fyysisesti olemassa olevaan maastoon kartta on siellä liikkumisen kannalta hyödytön. Molemmat esimerkit havainnollistavat sitä, miten käsitteellisen taustalla olevalla maailmalla on – objektien *Secondnessin* tarjoaman vastustuksen kautta – kausaalista vaikutusta toiminnan yhteydessä tapahtuviin merkkien merkityksellistymisen prosesseihin. Semiotiikka on tässä mielessä tiede, joka kuvaa merkkien vuorovaikutusta jonkin niille ulkoisen, niistä riippumattoman, kanssa. Ja myös semioottinen sosiologia on tämän näkemyksen turvin entistä paremmin varustettu reduktionismin eri versioita vastaan.

Semiotiikka on siis jotain muuta kuin konstruktionismi. Semilogian realistinen puoli liittyy merkitysten yksilöstä riippumattomaan – ja rakenteesta johdettuun – todellisuuteen; mutta pragmatistisen semiotiikan realismi menee selvästi pidemmälle. Sen mukaan signifikatiivisilta vaikutuksiltaan todellinen on *myös* se objektiivinen maailma käsitteidemme 'takana', joka on olemassa meistä ja tulkinnoistamme riippumatta. Semioottista sosiaaliteoriaa on rakennettava niin, että se välttää solipsismin (vrt. Kortteinen 2005) ja kykenee huomioimaan näiden molempien alueiden realiteetit. Ns. kulttuurisen käänteen jälkeen yleistyneiden yksipuolisen konstruktionististen tai strukturalististen käsitteistöjen tilalle pragmatismi (vrt. Puuronen 2005) tarjoaisi kokonaisvaltaisemman, *yleisen* merkkiteoreettisen perustan myös sosiologiseen käyttöön. 1900-luvulla laidasta toiseen – positivismista ja biologismista konstruktionistiseen ja kulttuuriseen yksipuolisuuteen – heilahdelleiden reduktionismien sijaan Peircen semiotiikka loisi puitteet näiden teorioiden sisältämien kestävimpien oivallusten toisiaan täydentävälle rinnakkaiselolle.

---

¹⁰⁴ On tietenkin selvää, että kaikissa tilanteissa nämä osapuolet eivät ole yhtä aktiivisia, ja että usein pärjätäänkin kapeamman alueen tarkastelulla. Mutta ongelmallista on, jos yleinen merkkiteoria rakentuu niin, ettei kaikkia näistä alueista voida huomioida. Tällöin reduktionismin vaara on ilmeinen.

KIRJALLISUUS

- Aboulafia, Mitchell (1991) Introduction. Teoksessa Mitchell Aboulafia (toim.) *Philosophy, Social Theory, and the Thought of George Herbert Mead*, 1–19. New York: State University of New York Press.
- Alexander, Thomas M. (2006) Dewey, Dualism, and Naturalism. Teoksessa John R. Shook & Joseph Margolis (toim.) *A Companion to Pragmatism*, 184–192. Malden, MA: Blackwell.
- Anderson, Douglas R. (2006) Peirce and Cartesian Rationalism. Teoksessa John R. Shook & Joseph Margolis (toim.) *A Companion to Pragmatism*, 154–165. Malden, MA: Blackwell.
- Archer, Margaret S. (1995) *Realist Social Theory: The Morphogenetic Approach*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Archer, Margaret S. (1996 [1988]) *Culture and Agency: The Place of Culture in Social Theory. Revised Edition*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Archer, Margaret S. (2000) *Being Human: The Problem of Agency*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Archer, Margaret S. (2003) *Structure, Agency and the Internal Conversation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Barbalet, Jack (2006) Book Review: Emma Engdahl: A Theory of the Emotional Self: From the Standpoint of a Neo-Meadian. *Acta Sociologica* 49: 2, 226–227.
- Barnes, Barry (2001) The Macro/Micro Problem and the Problem of Structure and Agency. Teoksessa George Ritzer & Barry Smart (toim.) *Handbook of Social Theory*, 339–352. London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE.
- Bergman, Mats (2000) *Meaning and Mediation: Towards a Communicative Interpretation*

of Peirce's Theory of Signs. Helsinki: Yliopistopaino.

Bergman, Mats (2004) *Fields of Signification: Explorations in Charles S. Peirce's Theory of Signs*. Philosophical Studies from the University of Helsinki 6. Helsinki: University of Helsinki.

Bertilsson, Margareta & Voetmann Christiansen, Peder (2001) Jälkisanat. Teoksessa Charles S. Peirce: *Johdatus tieteen logiikkaan ja muita kirjoituksia*. Kokoelman tekstit valinnut ja kääntänyt Markus Lång. Tampere: Vastapaino.

Bourdieu, Pierre (1977) *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge: Cambridge University Press.

Bourdieu, Pierre & Wacquant, Loïc (1995) *Refleksiiviseen sosiologiaan: Tutkimus, käytäntö ja yhteiskunta*. Joensuu: Joensuu University Press.

Camic, Charles (1986) The Matter of Habit. *American Journal of Sociology* 91: 5, 1039–1087.

Camic, Charles (1998) Reconstructing the Theory of Action. *Sociological Theory* 16: 3, 283–291.

Cook, Gary A. (1993) *George Herbert Mead: The Making of a Social Pragmatist*. Urbana & Chicago: University of Illinois Press.

Cook, Gary A. (2006) George Herbert Mead. Teoksessa John R. Shook & Joseph Margolis (toim.) *A Companion to Pragmatism*, 67–78. Malden, MA: Blackwell.

Damasio, Antonio (2001) *Descartesin virhe: Emootio, järki ja ihmisen aivot*. Helsinki: Terra Cognita.

Damasio, Antonio (2003) *Spinozaa etsimässä: Ilo, suru ja tuntevat aivot*. Helsinki: Terra Cognita.

- Dalton, Benjamin (2004) Creativity, Habit and the Social Products of Creative Action: Revising Joas, Incorporating Bourdieu. *Sociological Theory* 22: 4, 603–622.
- Dewey, John (1910) *The Influence of Darwin on Philosophy and Other Essays*. New York: Henry Holt & Co.
- Dewey, John (1922) *Human Nature and Conduct: An Introduction to Social Psychology*. New York: Modern Library
- Dewey, John (1987 [1935]) Liberalism and Social Action. Teoksessa *The Later Works, vol. 11, 1935-1937*, toim. Jo Ann Boydston. Carbondale: Southern Illinois University Press.
- Dewey, John (2006 [1927]) *Julkinen toiminta ja sen ongelmat*. Tampere: Vastapaino.
- Durkheim, Émile (1982 [1895]) *Sosiologian metodisäännöt*. Helsinki: Tammi.
- Eco, Umberto (1990) *The Limits of Interpretation*. Bloomington: Indiana University Press.
- Engdahl, Emma (2006) *A Theory of the Emotional Self: From the Standpoint of a Neo-Meadian*. Örebro Studies in Sociology 6. Örebro: Örebro University.
- Ferguson, Harvie (2001) Phenomenology and Social Theory. Teoksessa George Ritzer & Barry Smart (toim.) *Handbook of Social Theory*, 232–248. London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE.
- Garfinkel, Harold (1967) *Studies in Ethnomethodology*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Giddens, Anthony (1984) *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration*. Cambridge: Polity Press.
- Gronow, Antti (2006) Instituutiot taloustieteessä ja sosiologiassa: pragmatistinen kritiikki. *Sosiologia*, 43:2, 93–106.

- Gronow, Jukka (1996) Herbert Spencer – kyvykkäimpien eloonjäänti ja evoluution laki. Teoksessa Jukka Gronow, Arto Noro, Pertti Töttö: *Sosiologian klassikot*, 139–153. Helsinki: Gaudeamus.
- Gronow, Jukka & Töttö, Pertti (1996) Max Weber – kapitalismi, byrokratia ja länsimainen rationaalisuus. Teoksessa Jukka Gronow, Arto Noro, Pertti Töttö: *Sosiologian klassikot*, 262–329. Helsinki: Gaudeamus.
- Haack, Susan (2006) Not Cynicism, but Synchism: Lessons from Classical Pragmatism. Teoksessa John R. Shook & Joseph Margolis (toim.) *A Companion to Pragmatism*, 141–153. Malden, MA: Blackwell.
- Heiskala, Risto (1994) Sosiaalinen konstruktionismi. Teoksessa Risto Heiskala (toim.) *Sosiologisen teorian nykysuuntauksia*, 146–172. Helsinki: Gaudeamus.
- Heiskala, Risto (1997) *Society as Semiosis: Neostructuralist Theory of Culture and Society*. Research reports no. 231, Department of Sociology. Helsinki: University of Helsinki.
- Heiskala, Risto (2000) *Toimita, tapa ja rakenne: Kohti konstruktionistista synteesiä yhteiskuntateoriassa*. Helsinki: Gaudeamus.
- Heiskala, Risto (2003) Instituutiot, sosiaaliset innovaatiot ja yhteiskunnan rakenteellinen muutos. Teoksessa Harri Melin & Jouko Nikula (toim.) *Yhteiskunnallinen muutos*, 15–27. Tampere: Vastapaino.
- Hodgson, Geoffrey M. (1998) The Approach of Institutional Economics. *Journal of Economic Literature* 36: 1, 166–192.
- Hodgson, Geoffrey M. (2001) *How Economics Forgot History: The Problem of Historical Specificity in Social Science*. London & New York: Routledge.
- Hodgson, Geoffrey M. (2004a) *The Evolution of Institutional Economics: Agency, Structure and Darwinism in American institutionalism*. London & New York: Routledge.

- Hodgson, Geoffrey M. (2004b) Darwinism, Causality and the Social Sciences. *Journal of Economic Methodology* 11: 2, 175–194.
- Hodgson, Geoffrey M. (2006) What Are Institutions? *Journal of Economic Issues* 40: 1, 1–25.
- Jakkula, Kaisa (2002) *Esineiden antaminen: Kehityksen peili ja kieltä ennakoiva sosiaalinen merkki 9-34 kuukauden iässä*. Oulu: Oulun yliopisto.
- Jenkins, Richard (2002) *Pierre Bourdieu. Revised edition*. London & New York: Routledge.
- Joas, Hans (1993) *Pragmatism and Social Theory*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Joas, Hans (1996 [1992]) *The Creativity of Action*. Cambridge: Polity Press.
- Joas, Hans (1997 [1980]) *George Herbert Mead: A Contemporary Re-examination of His Thought*. Cambridge, MA: The MIT Press.
- Joas, Hans & Kilpinen, Erkki (2006) Creativity and Society. Teoksessa John R. Shook & Joseph Margolis (toim.) *A Companion to Pragmatism*, 323–335. Malden, MA: Blackwell.
- Johnson, Mark (2006) Cognitive Science. Teoksessa John R. Shook & Joseph Margolis (toim.) *A Companion to Pragmatism*, 369–377. Malden, MA: Blackwell.
- Kilpinen, Erkki (1995) Mitä on semeiotiikka? *Synteesi* 14: 4, 2–21.
- Kilpinen, Erkki (1998) Creativity is Coming. *Acta Sociologica* 41: 2, 173–179.
- Kilpinen, Erkki (2000) *The Enormous Fly-Wheel of Society. Pragmatism's Habitual Conception of Action and Social Theory*. Research reports no. 235, Department of Sociology. Helsinki: University of Helsinki.

- Kilpinen, Erkki (2002) A neglected classic vindicated: The place of George Herbert Mead in the general tradition of semiotics. *Semiotica* 142: 1, 1–30.
- Kilpinen, Erkki (2003) Pragmatismista ja sen yhteiskuntatieteellisestä merkityksestä. *Ajatus* 60: Suomen Filosofisen Yhdistyksen vuosikirja, 213–239.
- Kilpinen, Erkki (2006a) Memetics: A Critique: On the Use of Meaning Concepts about Nature and Culture. *European Journal for Semiotic Studies*. (Ilmestyy, viittaukset käsikirjoitusversioon.)
- Kilpinen, Erkki (2006b) Mitä Bourdieulta jäi kesken? Teoksessa Semi Purhonen ja J. P. Roos (toim.) *Bourdieu ja minä*, 267–291. Tampere: Vastapaino.
- Kilpinen, Erkki (2006c) John Dewey, George Herbert Mead ja pragmatistisen yhteiskuntateorian ongelmat. Teoksessa Erkki Kilpinen, Osmo Kivinen, Sami Pihlström (toim.) *Sivustakatsoja ei opi: Pragmatismi filosofiassa ja yhteiskuntatieteissä*. Helsinki: Gaudemus. (Ilmestyy, viittaukset käsikirjoitusversioon.)
- Kortteinen, Matti (2005) Kulttuurintutkimuksen rajoista. *Sosiologia* 42: 2, 110–124.
- Kuusela, Pekka (1996) *Yhteiskuntateoria, sosiaalinen toiminta ja sosiaalitieteet: Tutkimus sosiaalisen toiminnan teorian nykytilasta ja kehityksestä 1900-luvulla*. Kuopion yliopiston julkaisuja E. Yhteiskuntatieteet 35. Kuopio: Kuopion yliopisto.
- Kuusela, Pekka (2001) George Herbert Mead: Pragmatismi ja sosiaalipsykologia. Teoksessa Vilma Hänninen, Jukka Partanen, Oili-Helena Ylijoki (toim.) *Sosiaalipsykologian suunnannäyttäjää*, 61–78. Tampere: Vastapaino.
- Kuusela, Pekka (2005) Sosiologia, inhimillinen toimijuus ja realismi. Teoksessa Pekka Kuusela (toim.) *Sosiologia: Muuttuvan maailman koordinaatit*, 63–84. (Ei painopaikkaa): UNIPress.

- Lakoff, George & Johnson, Mark (1999) *Philosophy in the Flesh: The Embodied Mind and Its Challenge to Western Thought*. New York: Basic Books.
- Lakoff, George & Johnson, Mark (2002) Why Cognitive Linguistics Requires Embodied Realism. *Cognitive Linguistics* 13: 3, 245-263.
- Lakoff, George & Johnson, Mark (2003 [1980]) *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press.
- Luhmann, Niklas (2004) *Ekologinen kommunikaatio*. Helsinki: Gaudeamus.
- Marx, Karl (1973) *Surveys from Exile: Political Writings – Volume 2*. Harmondsworth: Penguin.
- Mead, George Herbert (1934) *Mind Self and Society from the Standpoint of a Social Behaviorist*, toim. Charles W. Morris. Chicago: University of Chicago
- Misak, Cheryl (2004) Charles Sanders Peirce (1839–1914). Teoksessa Cheryl Misak (toim.) *The Cambridge Companion to Peirce*, 1–26. Cambridge: Cambridge University Press.
- Määttänen, Pentti (1995) *Filosofia. Johdatus peruskysymyksiin*. Jyväskylä: Gaudeamus.
- Määttänen, Pentti (2005) Classical Pragmatism on Mind and Rationality: As discussed by Erkki Kilpinen in *The Enormous Fly-Wheel of Society: Pragmatism's Habitual Conception of Action and Social Theory*. *Action, Criticism & Theory for Music Education* 4: 1. <www.siu.edu/MUSIC/ACTPAPERS/v4/Maattanen4_1.pdf>
- Neisser, Ulric (1993) The self perceived. Teoksessa: Ulric Neisser (toim.) *The Perceived Self*, 3–24. Cambridge: Cambridge University Press.
- Niiniluoto, Ilkka (2002) *Johdatus tieteenfilosofiaan: Käsitteen- ja teorianmuodostus*. Helsinki: Otava.
- Paavola, Sami (1998) C. S. Peircen salapoliisimetodologian ja merkkiteorian relevanssi

yhteiskuntatieteelle. *Sociologia* 35: 4, 300–309.

Parsons, Talcott (1937) *The Structure of Social Action: A study in Social Theory with Special Reference to a Group of Recent European Writers*. New York: The Free Press.

Parsons, Talcott (1954) *Essays in Sociological Theory*. Revised edition, Glencoe, IL: The Free Press.

Peirce, Charles S. (1931–1958) *Collected Papers of Charles Sanders Peirce*. 8 vols., (toim.) Charles Hartshorne & Paul Weiss & A. W. Burks. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Peirce, Charles S. (1992–1998) *The Essential Peirce: Selected Philosophical Writings*. 2 vols., (toim.) N. Houser & C. Kloesel (vol. 1) & The Peirce Edition Project (vol. 2). Bloomington: Indiana University Press.

Peirce, Charles S. (2001) *Johdatus tieteen logiikkaan ja muita kirjoituksia*. Kokoelman tekstit valinnut ja kääntänyt Markus Lång. Tampere: Vastapaino.

Pihlström, Sami (2004) Peirce's Place in the Pragmatist Tradition. Teoksessa Cheryl Misak (toim.) *The Cambridge Companion to Peirce*, 27–57. Cambridge: Cambridge University Press.

Puuronen, Vesa (2005) Suomalaisen sosiologian paradigmoja 1960-luvulta nykypäivään. *Sociologia* 42: 1, 50–62.

Raiski, Seppo (2004) Suomentajan alkusanat. Teoksessa Niklas Luhmann, *Ekologinen kommunikaatio*, 7–28. Helsinki: Gaudeamus.

Saussure, Ferdinand de (1959 [1916]) *Course in General Linguistics*. Toim. C. Bally, A. Sechehaye & A. Reidlinger. London: Peter Owen.

Schubert, Hans-Joachim (2006) The Foundation of Pragmatic Sociology: Charles Horton Cooley and George Herbert Mead. *Journal of Classical Sociology* 6: 1, 51–74.

- Scott, W. R. (2001) *Institutions and Organizations*. 2nd edition. Thousand Oaks, etc.: Sage.
- Sebeok, Thomas A. (2001a) *Global Semiotics*. Bloomington & Indianapolis: Indiana Press.
- Sebeok, Thomas A. (2001b) *Signs: An Introduction to Semiotics*. 2nd edition, Toronto, Buffalo & London: University of Toronto Press.
- Shilling, Chris (2001) The Embodied Foundations of Social Theory. Teoksessa George Ritzer & Barry Smart (toim.) *Handbook of Social Theory*, 439–457. London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE.
- Short, T. L. (2004) The Development of Peirce's Theory of Signs. Teoksessa Cheryl Misak (toim.) *The Cambridge Companion to Peirce*, 214–240. Cambridge: Cambridge University Press.
- Skagedsted, Peter (2004) Peirce's Semeiotic Model of the Mind. Teoksessa Cheryl Misak (toim.) *The Cambridge Companion to Peirce*, 241–256. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sulkunen, Pekka (1999) *Johdatus sosiologiaan: Käsitteitä ja näkökulmia*. 2. painos, Juva: WSOY.
- Töttö, Pertti (2004) *Syvällistä ja pinnallista: Teoria, empiria ja kausaalisuus sosiaalitutkimuksessa*. Tampere: Vastapaino
- van Krieken, Robert (2001) Norbert Elias and Process Sociology. Teoksessa George Ritzer & Barry Smart (toim.) *Handbook of Social Theory*, 353–367. London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE.
- Weber, Max (1956 [1921]) *Wirtschaft und Gesellschaft: Grundriss der verstehenden Soziologie*. Tübingen: Mohr.
- Whitford, Josh (2002) Pragmatism and the untenable dualism of means and ends: Why

rational choice theory does not deserve paradigmatic privilege. *Theory and Society* 31: 3, 325–363.

Wiener, Philip P. (1949) *Evolution and the Founders of Pragmatism*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Wiley, Norbert (1994) *The Semiotic Self*. Cambridge: Polity Press.

Wiley, Norbert (2006) Peirce and the Founding of American Sociology. *Journal of Classical Sociology* 6: 1, 24–50.

Wilson, Edward O. (1978) *On Human Nature*. Cambridge, MA: Harvard University Press

Zahavi, Dan (2001) *Husserl and Transcendental Intersubjectivity: A Response to the Linguistic-Pragmatic Critique*. Athens, OH: Ohio University Press.

Zahavi, Dan (2004) Phenomenology and the Project of Naturalization. *Phenomenology and The Cognitive Sciences* 3: 4, 331–347.

MUUT LÄHTEET

Hans Joas (1999) Action Is the Way in Which Human Beings Exist in the World: Interview with Hans Joas. *Dialog on Leadership*.

<<http://www.dialogonleadership.org/Joas-1999.html>>

Kilpinen, Erkki (2005) *Sosiaalinen toiminta*. Luento HY:n sosiologian laitoksella 31.10.2005.

Kilpinen, Erkki; Paavola, Sami; Bergman, Mats (1999) Kriittisiä merkintöjä klassisen pragmatismen perinnöstä. *niin&näin* 2/1999.

<http://www.netn.fi/299/netn_299_prag.html>

Pihlström, Sami (1999) Keskustelua: Emergentsistä. *Tieteessä tapahtuu* 1/1999.

<<http://www.tsv.fi/ttapaht/991/kesk.htm>>